

D. Kis

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

KONCZ ISTVÁN VERSCIKLUSA
KONTRA FERENC NOVELLÁJA
GION NÁNDOR, APRÓ ISTVÁN
ÉS BRASNYÓ ISTVÁN REGÉNYÉNEK RÉSZLETE

DANILO KIŠRE EMLÉKEZÜNK –
DANILO KIŠ A MODERN MAGYAR KÖLTÉSZETRŐL,
BOSNYÁK ISTVÁN, GEROLD LÁSZLÓ,
HARKAI VASS ÉVA, BORDÁS GYŐZŐ,
TOLDI ÉVA, TOMÁN LÁSZLÓ, BORI IMRE
BÁNYAI JÁNOS, THOMKA BEÁTA
ÉS JUHÁSZ ERZSÉBET ÍRÁSA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1989

November

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LIII. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly,
Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos,
Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Szabó Zoltán, Tóbiás László
és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Koncz István: Eltűnt idő (versciklus)</i>	1233	
Gion Nándor: Börtönről álmodom mostanában (<i>regényrészlet</i>)		1240
Kontra Ferenc: A kés (<i>novella</i>)	1252	
Apró István: Vérbosszú kávéval és cigarettával (<i>regénybrikett</i> , VIII. rész)	1265	
Brasnyó István: Kész regény (<i>I. rész</i>)	1274	
Szücs Imre versei	1295	
<i>Dušan Belča: A tréfa (novella)</i>	1297	

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Danilo Kišre emlékezünk</i>	1302	
<i>Danilo Kiš: Előszó (a Novija mađarska lirika c. kötet előszava)</i>		1302
Hommage à Danilo Kiš (<i>Maurits Ferenc rajza</i>)	1311	

ELTŰNT IDŐ

K O N C Z I S T V Á N

1.

A balkon margarétákkal és a gyorsan
kifúló nyári zápor illatával volt teli,
a távolba süppedő mezők felől,
mint fáradt partizán, úgy lopakodott
a füstös város körül az este;
könyvemben portyázó szellő lapozott,
s barátnőm haját kócolta félszegen,
amint az pőrén a korláton – s szinte
az egész lüktető-nyüzsgő városon – áthajolt.
Minden olyan távoli s egyszerre
megfogható is volt, előttünk a jövő,
csakúgy, mint a múlt: a nagy
alkalom kínálta kiinni serlegét
egy végső diadalnak, amíg mámorát
álmodva múlatta a süvölvény
új világ, s nem sejtettük, hogy
ami oly közel volt már, tovatűnt,
mint sellő vagy délibáb:
himnuszos álunk, a szabadság.

2.

Ó, a folyam – dajkáló anyakéz, zord
határ, hömpölygő hullámtemető;
arccal a mély felé, bukva úsztak
a holtak, s ott is, ahol az elhagyott

meder a nyirkos talajt mint
 szigetet karolja át, hallgató
 csontok felett, annyi év után
 sunyítva fél ma is emlék és hallgatás.
 Itt láttam először halottat, a gyász
 tömjénes álarca nélkül,
 üveges szemmel, úgy, ahogy a gyáva erőszakra
 még rámeredt, tetemrehívón
 a gyilkos világra visszanézni, s a makacsul
 tenyésző füzek közt, pázsitos óznyomáson
 asszonyt, mezítelen, az erőnek
 vagy vágynak – ki tudja már –
 engedve elalélni, s itt féltem
 először attól, hogy ha meghalok,
 nem fogja senki észrevenni.
 Ó, a folyam, vicsorító partok közt
 béke s magány, mint eltűnt idő,
 én lennék az, vagy csak hasonlít reám?

3.

Itt, akkor még Domanović, Nušić
 szelleme visszajárt – apró ivók
 félhomálya, hagymaszag, gőzölgő babgulyás
 s az olcsó pálinka kiáradó illatfelhője mögött
 a meredek zezzugok kopott kövein,
 velük az örök lázadás kaptatott
 nagy, izgató kalandok felé, a
 magasba fel, vagy mélybe le
 elhagyni érte az ügyis elhagyott hazát,
 akár a terhes jussot, a nagy Pannon parlagot;
 ó, nekem akkor Párisom, Rómám
 volt ez a szellemjárta város,
 szárny s a szárnyszegett Ikarosz ódája,
 és zengett a megtalált vers,
 a dusanováci rapszodosz gitárja...
 Dúljon hát fagyos kosava dőlt
 házak, emlékek s a zizegő papír
 felett, engem ott talál, mint aki
 vár, egyre vár a beígért csodára.

4.

A költő halálhíre most újra régi
nyarak apokrif képeit idézi egy
mutáló város hősi – vagy inkább titáni –
korából, ahol ő olyan meghittten
beszélgetett a Dunával, s hallgatta
sírní az ébredező hajnali szelet a Telepen;
másként és másért volt egyedül ő
s magányos én, a Babelét akkor
már vadul építő új világban.
Ó, az a magány s azok a sivár hónapos
szobák, bennük tüntető szegénység,
mint sárguló obsit vagy kopott ikon, –
vakmerő kaland volt talán a
vers, remény és forradalom.
Álmok és asszonyok jöttek el
olykor értünk mámoros hajnalok
szürke kárpitja mögül,
s féltünk, hogy elveszik, ami volt,
hogy lehull mint haladó virág, –
ami még őrizheti vágyunk,
kiég bennünk az életető szomorúság.

5.

A vadgesztenye már elhullatta barna
gyümölcsét, az őszi verőfény mint
óriás zuhatag, csillámlón zúdult,
s a parti sétány ünneplőn pózoló
fái közt sok eljövendő őszre koccintott
pohárt; mákonya, akár a halálos méreg
íze régen, a veronai kamasz csókját,
sorsomat s lelkem úgy járta át.
Csak gyermek, örült kalandor
indul így útra, vágya törékeny sajka,
büszke árbocát feszülő vitorlák helyett
viharvert sirály üli csak...
Felismerem ezt a csillámló verőfényt,
amely most az elherdált évek mögül
mint máglya világít át, s a parti gesztenyefasor is

még ünneplőn pózol, – pompázó tűnt idő,
 tündöklő háttér, – egy végtelen utca
 alvajárón rója ma is, mint akkor, a pályát;
 közben, elébb a neve, – „Bólyai Farkas” volt, célzás és példa –
 aztán az alma mater is eltűnik, mint a
 csillámló verőfény egy volt otthon dzsungelébe,
 a múltba.

6.

Elment a Parisienne is, –
 a rivalda régi, forró éjszakák
 izzását most nagy, fehér
 háttérre rendezi át, s benne
 ifjak és lányok körtánca hömpölygőn
 árad, mint patak, amely
 csillámló kövek közt muzsikálva
 mulattatja a magányos Pánt.
 Azok a régi, forró éjszakák
 skarlátláza engem is hevített,
 ízleltem a bájoló nektárt,
 mámora szép volt, s mint
 a hajnali csillag, virrasztó valóság;
 álmait híven őrzi az idő s a kép,
 s aki mint tündéri hattyú
 jött közénk, Parnassz követét.
 Eszme s eszmény végül is csupán
 egy nagy vízió lesz, tűnt idő, –
 egy darabka sosem élt jövő s egy darabka
 sosem élt emlék.

7.

A tanyák helyén már bitorló szél söpör,
 dús eperfák hűvöse nem hívogat,
 és nem bújtat el az őszülő gabona
 végében a sűrű kenderrengeteg
 sem, hogy titokban kisírhassam
 magam, amikor bántanak, –
 azóta sem kímél ugyan a fátum,

vagy az, ki sorsnak lenni eléggé
ordas, de a gyermek sebei még ma is sajanak.
Nyaranta, amikor este
a távolba hanyatló Nap rőt
csóváival lángba borította a láthatárt,
Démétér jött el, s mi a virágos
tornácon bővölten ámultuk,
mint egy rejtélyes szertartást,
s ő megáldotta a gabonát;
egyszer egy különös lány is jött vele, –
Erató csókja hozta hírül így,
hogy valaki mégis megleste a gyermek sírását...
Az emlékezet ma csapongva
pásztázza az időt, akár a végtelent,
otthon édesanyám hajol fölém
mosolygón, fiatalon, és én
a meséjét hallgatom, tűnt idők csodáiról.

8.

Álmomban éjjelente már fehéren
csillogtak a háztetők, s állt a
ródlipálya is a befagyott Kőrös
lankás hajlatában:
apám esténként régi nagy telekről
mesélt, farkasok jöttek át a folyón
üvöltve a fagytól szikrázó éjszakában...
Aztán sokáig nem álmodtam,
mintha meghaltam volna
minden éjszaka... apám
csendesesen öltözött, álmomat
óvta volna, – a szűz hóval belepett
szendergő tájat, egy szép holnap hitét –
s akkor rárivallt a puskás katona,
a síri lámpafényben egyszerre villant
hangja és sapkája csillaga.
Karácsonyra az első hóval együtt
aztán hazaengedték apámat, s ő a friss
hóban úgy játszott velem, mint
ahogyan finom, fehér porát hinti
néma tanúi szemébe a cinkos történelem.

Most egy emberöltő távolából vall
az a megszakított álom, angyali torzó,
s vele a félelmetes élmény, harsány
felszabadulás, véres represszió.

9.

Félálomban, éji órán, vagy
behunyt szemmel, amikor
két tétova mozdulat közt
egy percre tűnődni vagy ocsúdni
megáll a lélek és képzelet;
mezők szélárnyék óvta rejtekén
vagy a kedves városok peremén,
ahol dolgaim közben makacsul
vártam, hogy néven szólítson
cselekedni minden új nap, ahogy
az rendeltetett, úgy lestem én
a nagy, fekete vándort, az örökkön
bolygó vonatot, ahogyan zakatolt
zihálva, jajongva, lehet és
szikráit szórva szerteszt,
s nem értettem, hogy a valóság
csupán csak röpke jelenlét, és
az idő csak az utat, a pályát nem
őrzi meg. Szerettem s féltem
hallani a csattogó kerekek
dübörgő tamtamját, s amint elnyeli
a messzi távol az utolsó ütemet is,
a gőzsíp sikongó jaját;
szerettem s féltem élni is, azt hiszem,
önnön törvényem volt a mércém,
s nem érdekelt a jelenlét, a valóság...
Ő, a ziháló vonatok elhaló jaja
most emlékeimben újra felsívít,
mint az eltévedt utas hívó kiáltása.

10.

Az eltűnt idő s a mű,
mint megtörhetetlen büszke sánc, –
lázadó eszmélet, vagy eszmélő lázadás, –
menti a verset, s ami még menthető,
szó és táj őrizőn követ, s nyomán
mind, ami fáj s éltetett, rímelve összecseng;
végül is nem az ideálok, hanem a fantomok
halhatatlanok, s a világ nem élheti túl
a maga emelte panteont, amely
mint szorongó lelkiismeret,
úgy ad vissza mindent az időnek;
illúziót vagy hitet, tetten ért poézist
s a banális életet; csak ez maradt,
ami volt, a virrasztó alkalom, –
nem zsoldosok ügye a forradalom,
s a bágyadt nyárvégi alkonyat
fátyolán csorogva szüremlik át
az eretnek dac, rebellis abszurdum.
Az égen hunyorgón csillagok cikáznak felettünk,
álom és valóság hangtalan hull velük,
s a kiegészített vidék lassan, észrevétlenül,
mint emlék a képzelet peremén, az időben,
éjben elmerül.

BÖRTÖNRŐL ÁLMODOM MOSTANÁBAN

Regényrészlet

G I O N N Á N D O R

Napokig esett a hó, és ettől világosak lettek az éjszakák a telepen, a környező szántóföldeken és gyümölcsösökben, a fehér falú órház is belesimult a hóba éjszakánként, a kapunál posztoló ór viszont egyre jobban látszott a nagy fehérségben, sötétén és majdnem fenyegetően imbolygott a távolban, az volt az érzésem, hogy folyton engem néz, ha kiálltam az istálló elé, és a megfehéredett tájban gyönyörködtem, így aztán leginkább rosszkedvűen mentem vissza az istállóba, és a tenyeremet a borjaknak nyújtottam, hogy nyalják puhára a bőrömet. Ahogy odakint kivilágosodtak az éjszakák, az istállóban egyre sötétebb lett, nemcsak éjszaka, hanem nappal is. Már napközben is égettem a viharlámpákat, és mind gyakrabban kezdett vastagodni a bőr a tenyeremen, sőt időnként úgy éreztem, hogy a hátamon és a mellemen is megráncosodik és vastagodik a bőr, a borjak azonban türelmesen nyalogatták a tenyeremet, és ilyenkor a hátamon meg a mellemen is kisimult a bőr. A nagy fehérséggel együtt nagy hideget hozott ez a tél, a borjak ugyan meleget fújtak az istállóba, de így is felöltözve aludtam, és már három pokróccal takaróztam, meg Mitartól továbbra is vettem néha pálinkát, és azzal is melegítettem magam. És akkor már álmaim is megbolydultak. Amióta meglátogatott, Simokovics úr többé nem jelent meg álmaimban, nem faragta tovább az aranyfogú üzbég lányt, ellenben szinte rendszeresen megjelent maga az üzbég lány, egy nagy víz partján mosolygott aranyfogával, fehér lepedőt tartott maga elé, és engem várt, én meg úsztam felé a nagy vízben, ami lehetett akár tenger, tó vagy nagyon széles folyó, mindenesetre hideg volt a vize, és én szerettem volna minél előbb partra érni, és beleburkolózni a fehér lepedőbe, de mire kiküszködtem magam a partra, az üzbég lány lepedőstül eltűnt, én ott álltam vizesen, meztelenül és egyedül, kerestem mindenfelé a lányt, később már azt sem bántam volna, ha helyette Hegedűs Marcella néni kerülne elő, és szokása szerint tüzet gyújtana, amely mellett megmelegedhetnék, de ő sem

került elő, a távolban néha mintha felbukkant volna Istenfélő Dániel, ez viszont csak képzelgés lehetett, mert érdekes módon még álmomban is tudtam, hogy Istenfélő Dániel börtönben van. Általában rosszkedvűen ébredtem reggelenként, szótlánul figyeltem a borjakat etető és itató rabokat, utána meg csak a Daráló halk zúgását hallgattam, de az sem derített jobb kedvre. Nem bántam volna, ha történik valami izgalmas dolog körülöttem, ami felrázna egy kicsit, mert lassan már bűdösödtem, és a tenyeremen minduntalan vastagodott a bőr.

Aztán hirtelen történt valami. Egy szép téli napon, amikor már a nap is majdnem rásütött a hóra, három melós rab megszökött a Daralóból. A vasútállomásról hordták traktoron a takarmányt a Daralóba, és amikor a zsákokat rakták a pótkocsira, elindult egy tehervonat, ők felugrottak rá, és elszakatoltak a tejfehér tájban. Órákkal később tört ki csak a riadalom a telepen, akkor jöttek rá, hogy a három melós rab megszökött, összevissza futkároztak az örök, ordítózás hallatszott a Daráló felől, Mitar halászápadtan magyarázkodott, még a börtön igazgatója is kijött a telepre, de ő sem tehetett túl sokat. Az események felvidítottak egy kicsit, kimentem az istálló elé, félmeztelenre vetkőztem, és ledörzsöltem magam a fehér hóval, kivörösödött a bőröm, és már egyáltalán nem bűdösödtem. Akkor éjszaka az aranyfogú üzég lány megvárta, amíg kimászom a víz partjára, és csak akkor tűnt el, amikor egészen a közelébe értem, de a fehér lepedőt ott hagyta, beburkolóztam a lepedőbe, és végre nem fáztam. Az elkövetkező két napon a Daráló is másképpen duruzsolt, mint régebben, az egyhangú zúgás hol felgyorsult, hol köhögve akadozott, és én ennek is örülni tudtam.

A harmadik napon a még mindig halászápadt Mitar jött be hozzám, szétnézett az istállóban, intett az ajtó felé, és akkor bejött még három rab pálinkásüvegekkel megrakodva. Mitar a kabátja alá nyúlt, és egy halom pénzt vett elő. A kezembe nyomta.

– Add át a Halálfejűnek – mondta remegő szájjal. – Majd eljön érte.

– Miről van szó? – kérdeztem, és a pénz fele kicsúszott a kezemből, és a földre szóródott.

Mitar újabb pénzköteget nyomott a kezembe, néhány bankjegy ebből is a földre hullott.

– Mindjárt itt lesz a Macedón – mondta. – Minket biztosan kirámol a Daralóból, és a rács mögé küld egy időre. Én bizonyára magánzárkába kerülök, mert én jelöltem ki a traktorra azt a három szökevényt. Rejtsd el a pénzt és a pálinkát, a Halálfejű majd eljön érte.

– Ki az a Macedón? – kérdeztem.

– Az új őrparancsnok. Kegyetlen gazember. El fog báni velünk. Lehet, hogy veled is.

– Velem? Miért?

– Azért, mert odafent nagyon dühösekre ránc – mondta Mitar. – De lehet, hogy téged nem fog bántani. Ezért hoztam ide a pénzt. Meg máshova már nem is vihetném.

A három rab közben lerakta a pálinkásüvegeket, aztán valamennyien kisorsrillantak az istállóból. Én meg ott maradtam egy rakás pénzzel és tizenkét üveg pálinkával. Először a pénzt szedtem össze, nekigombolkoztam, és az ingembe rejtettem a sok papírpénzt, aztán rájuk húztam a megfakult vörös pulóveremet, arra meg visszagomboltam a kabátom. A bankjegyek néha mintha megreccsentek volna a derekam körül. Akkor fogtam az üvegeket, és a borjak között behordtam őket a jászol alá, és ott szalmát kapartam rájuk. Mélyen bent a jászol alatt sem a borjak, sem az almozó rabok nem szokták bántani a szalmát.

Fél óra múlva jött be az istállóba a Macedón. Ősz hajú és ősz bajuszú ember volt, egyáltalán nem látszott kegyetlennek, és határozottan jól érezte magát az istállóban.

– Végre ismét kellemes istállószagot érzek – mondta elégedetten. – Szeretem az istállószagot. Gyermekkoromban sokat dolgoztam istállókban. – Hirtelen hozzám fordult: – Te szereted az istállószagot?

– Szeretem – mondtam.

– Miért? – kérdezte.

– Mert meleget áraszt – mondtam.

A Macedón elismerően bólogatott, továbbra is elégedettnek látszott, kényelmesen elsétált az istálló végéig, és ott hanyagul szétrugdosta a fekhelyemet.

– Nagy pálinkázások folytak errefelé – mondta. – Tudsz róla?

– Nem tudok – mondtam, és az összegyűrt bankjegyek szorították az oldalamat.

– De arról bizonyára tudsz, hogy három rab megszökött innen.

– Arról tudok.

– És arról tudsz-e, hogy máris elfogtuk őket?

– Erről eddig nem tudtam.

– Hát elfogtuk őket – mondta a Macedón büszkén, mintha ő fogta volna el mind a háromat. – Az elsőt egy szalmakazalban találták meg, félig már meg volt fagyva. A másik kissé messzebb jutott, egy asszony ágyából rángatták ki, mellesleg az asszony jelentette fel. A harmadik különféle tehervonatokon eljutott egészen az olasz határig. Az erdőben kapcsolták le a határőrök. No, mit szólsz hozzá?

– Ennek az országnak az a legnagyobb baja, hogy a nők megbízhatatlanok – mondtam, aztán mindjárt megbántam, megijedtem, hogy feldühítem a Macedónt a megbízhatatlan nőikkel.

Egy pillanatra dühösnek is látszott, de aztán elmosolyodott, és a szétrugdalt fekhelyemet vizsgálgatta.

– Sajnos nem ez a legnagyobb baja az országnak. Tényleg nem tudsz semmit a pálinkázásokról?

– Nem tudok róla – mondtam. – Én sohasem iszom.

– Viszont bármikor megszökhetnél innen. Senki sem őrzi az istállókat.

– Én csak a művészetekbe szököm, ha nagyon elfog a keserűség.

– Te afféle művészember vagy?

– Igen – mondtam nagyképpően.

– Festesz?

– Nem. Verseket írok. Azaz hogy írtam, amikor volt papírom és ceruzám. Most csak kigondolom a verseket, és elszavalom a borjaknak.

A Macedón gyanakodva nézett rám, mint aki nem tudja, hogy szánakozék vagy nevessem-e rajtam. Végül jóindulatúan azt mondta:

– Szavalj el nekem is egy verset.

Összeszedtem magam és lerögtönöztem neki néhány sort:

*Szűkülő réseken
hófehér függönyök ráncosodnak.
Rajtuk kancsal borjűszemek.
Mögöttük az aprószentek
az ég alatt kékülnek,
dobognak, zsákolnak.
Vagy menekülnek.*

Várakozva néztem a Macedónra, ő pedig megkérdezte tőlem:

– Ez törökül van?

– Nem. Magyarul.

– Nem hangzik túlságosan szépen.

– Nekem tetszik.

– Neked meg a borjaknak – mondta megvetően a Macedón, de aztán megenyhült. – Majd küldök neked ceruzát meg papírt. Menekülj a verseidbe, de onnan ne tovább. A pálinkázást pedig befejeztük ezen a telepen.

Elindult ki az istállóból, az ajtóban visszafordult, most kegyetlenkedő arcot vágott, és megkérdezte?

– Tudod egyáltalán, hogy én ki vagyok?

– Tudom – mondtam. – Maga a Macedón.

– Szotirovszkinak hívnak – mondta, és kiment.

Megigazítottam a fekhelyemet, leültem és vártam. Aztán eldőlt, és bóbiskoltam egy kicsit. Az egyik ór ébresztett fel, ceruzát meg egy kisvonalas füzetet hozott, olyan füzetet, mint amilyenekben kisiskolás korunk-

ban a nagy- és a kisbetűket tanultuk írni. Most már teljesen megnyugodtam, hogy a Macedón nem fog elkergetni a borjak mellől, megvártam, amíg elmegy az őr, akkor széthajtottam a párnául szolgáló pokrócot, az ingemből előszedtem a papírpénzt, a pokrócra raktam, aztán a pokrócot ismét összecsavartam, és visszatettem a helyére. Nem a legbiztonságosabb rejtékhely volt, de jobbat nem tudtam hirtelenében kitalálni, reméltem, hogy Halálfejű Józsi gyorsan eljön majd a pénzéért. A kisvonalas füzetet és a ceruzát a párna alá tettem, és átballagtam a Darálóba. Hát Mitarékat tényleg gyorsan kirámolta a Macedón. Teljesen új emberek sürgölődtek a Darálóban és a Daráló körül, a zsákokat melós rabok cipelték a könnyebb munkát és a szállítást alattomos képű szabadosok végezték, lehet, hogy nem voltak alattomos képűek, de én ilyennek láttam őket, ezért nyomban elhatároztam, hogy ezentúl a borjak közé viszem az ebédemet, és ott fogom megenni, minél távolabb az egyenletesen duruzsoló malomkerekektől, mert a néhány napos kihagyás után a Daráló ismét egyhangúan zúgott, és most már egy őr is ott sétálgatott állandóan a Daráló előtt, és nekem ez nem tetszett.

Visszamentem az istállóba, elővettem a füzetet és a ceruzát, úgy döntöttem, hogy leírom azt a hét sort, amit a Macedónnak rögtönöztem, és egyúttal be is fejezem a verset. Gyorsan elkészültem vele.

*Szűkülő réseken
bőfehér függönyök ráncosodnak.
Rajtuk kancsal borjúszemek.
Mögöttük az aprószentek
az ég alatt kékülnek
dobognak zsákolnak.
Vagy menekülnek.
Az egyiknek az arcát
kivérezte a szalmaszál.
A másíknak a haját
asszonyok levágták.
A harmadik fenyőtobozokon hált
és eltörte bordáját.
Most mind az ezren sajnálják
hogy a tehervonatok
nem mennek elég messzire.*

Majdnem elégedett voltam a versikével, pedig tanulmányaim során okos irodalomtörténészekről megtanultam már, hogy az önelégültség a dilettánsokra jellemző, de sokáig nem volt kezemben papír és ceruza, most jöttem rá csak, hogy mennyire örülök, hogy egyáltalán írhatok valamit, még a

Thomas Mannról szóló dolgozatomat is hajlandó lettem volna újra írni, de ehhez kevés volt a kisvonalas füzet. Szerettem volna felolvasni valakinek a verset, valakinek, aki meg is értené, Halálfejú Józsi jutott eszembe, és ettől kezdve még türelmetlenebbül vártam, hogy jöjjön már a pénzéért.

Halálfejú Józsi napok múlva jött el hozzám, szürkületkor érkezett, most is vele volt a két tagbaszakadt testőre, ezek megálltak az ajtóban, az egyik kifelé, a másik befelé nézegetett, Halálfejú Józsi meg egyenesen bement a borjak közé, és előrenyújtotta mindkét kezét. A borjak lustán nyalták a tenyerét.

– Neked is vastagodik a bőröd? – kérdeztem.

– Mostanában igen – mondta. – Rossz idők járnak erre felétek, és ezt én is megérezem. Járt nálad a Macedón?

– Igen.

– Mit akart?

– Bemutatkozott. Szotirovszkinak hívják. Ezenkívül szétrugdalta az ágyamat. Pálinkát keresett.

– Talált?

– Nem.

– Mást sem talált?

– Nem – mondtam.

A fekhelyemhez mentem, szétgöngyölítettem a pokrócot, összeszedtem a pénzt, és odavittem Halálfejú Józsihoz. Ő csak intett annak a pribéknek, aki befelé, az istállóba figyelt, az odajött hozzám, és elvette a pénzt.

– Van itt még számodra tizenkét üveg pálinka is – mondtam Halálfejú Józsinak.

– Maradjon nálad – mondta.

– Mit kezdjek vele? – kérdeztem kicsit hülyén.

– Fogyaszd egészséggel. Úgysem tudjuk eladni.

– Elég rossz pálinka – mondtam. – Agyon van cukrozva.

– A jó pálinkát megisszák a Villa vendégei. Meg a sokfogú pincérnek is juttatok néha. A raboknak a rossz pálinka jut. De nem ez a baj. A sok pénzt a rossz pálinkával lehet keresni, csakhogy nálatok a telepen most befuccsolt a kereskedelem. Miért kellett annak a három hülyének megszöknie?

– Elfogták őket.

– Tehát kár volt megszökniük – mondta Halálfejú Józsi. – Most aztán a Macedón rendet csinál. Őt még a börtön igazgatója is respektálja. Látod, egyből elzavarta innen Mitart. Mitar állandóan részeg volt ugyan, de nagyon jól üzletelt. Hamarosan itt a tavasz, rengetegen fognak nyüzsögni a telepen meg a gyümölcsösökben. És a rabok szeretnek inni a kemény tél után. Annyi rossz pálinkát adhatnánk el, amennyit akarunk, de nincs olyan emberem, aki a Macedón mellett ezt megszervezné.

– Tavaszig lesz ilyen embered – mondtam.
– Kicsoda?
– Istenfélő Dániel.
– Ki az az Istenfélő Dániel?
– Beszéltem már neked róla. Ő az a barátom, aki megverte a Bogyót.
– Ó, igen – emlékezett vissza Halálfejű Józsi. – Szép szál erős fiú, testőrnek használhatnám, de már vannak testőreim.
– Istenfélő Dániel a legügyesebb szeszcsempész a városunkban – mondtam.

Halálfejű Józsi elhúzta a tenyerét a borjak szája elől, és odajött hozzám.

– Hogy mondtad?
– Istenfélő Dániel a legügyesebb szeszcsempész. Játszva megszervezi a szeszkereskedelmet a Macedón mellett.
– Miért bukott le?
– Késelésért.
– Mikor jön ide hozzánk?
– Szerintem tavaszig itt lesz. Üzentem neki, hogy irányítassa ki magát a közelembe.

Halálfejű Józsi az állát vakargatta, aztán kissé meglepő kérdést tett fel:

– Ért a barátod az állatokhoz?
– Nem hiszem. Viszont kecsketejen nevelkedett kiskorában.
– Ez is valami. Ő lesz az állatorvos segédje. Mozoghat az egész telepen, átmehet a disznófarmra meg a baromfitenyésztőbe is. Ismered az állatorvost?

– Járt itt néhányszor, amikor a megnőtt borjúkat átterelték a növendék marhák istállójába, meg amikor új borjúkat hoztak ide.

– Amint megjön az Istenfélő barátod, jelentsd az állatorvosnak. Jóraláló polgári személy, szereti a pénzt, és ő majd értesít engem. A többi az én dolgom.

Halálfejű Józsi ezek után kezét rázott velem, és elment a két testőrével. Téli öltözékében vastagabbnak látszott, mint egyébként, de még így is nagyon sovány volt. Besötétedett, mire eltűntek az istálló elől, és csak akkor jutott eszembe, hogy elfelejtettem neki felolvasni a versemet.

Ezért vacsora után, amikor a sötétben már csak a hó világított, elővettem a jászol alól egy üveg pálinkát, a kabátomba rejtettem, zsebre vágтам a kisvonalas füzetemet, és átosontam az öreg Gereben Mihályhoz a növendék marhák istállójába. Gereben Mihály egy hosszú bottal a kezében ácsorgott az istálló közepén, a botra nyilván azért volt szüksége, hogy szétcsapjon a tusakodó jószágok között, de azok most nem tusakodtak, békésen elfeküdtek az alájuk szórt szalmán, vagy pedig álldogáltak, és egykedvűen bámultak maguk elé, engem észre sem vettek, hogy bejöttem, a morózus öregember viszont észrevett mindjárt, de ő sem örült nekem.

– Éjszaka nem szabad a raboknak a telepen kószálniuk – mondta rosszalóan.

– Hoztam egy üveg pálinkát – mondtam engesztelően, és előhúztam a kabátom alól az üveget.

Ennek sem látszott örülni, bár egy pillanatra mintha felcsillant volna a szeme, de azért dühösen azt mondta:

– Amióta börtönben vagyok, nem ittam szeszes italt. Kirúgnának az istállóból, ha észrevennék.

– Akkor legalább nem kell a barmok között töltened öreg napjaidat.

– Mi mást csinálhatnék itt a börtönben? Komolyabb munkára gyöngé vagyok már.

– Vissza is vihetem a pálinkát – mondtam, azzal kihúztam a dugót az üvegből, és ittam egy kortyot.

Gereben Mihály sóhajtvá leült egy trágyahordó-targoncára, és azt mondta:

– Add ide az üveget.

– Kezébe nyomtam az üveget, sokáig szagolgatta, végre felderült az arca, aztán ivott. Elállt a lélegzete, ezért megvártam, amíg ismét levegőhöz jut, és akkor mondtam meg, hogy tulajdonképpen miért is jöttem.

– Írtam egy verset a minap, szeretném felolvasni.

De Gereben Mihály most már főleg a pálinkával törődött.

– Már az ízét is elfelejtettem – mondta.

– Szerintem elég jól sikerült a vers – mondtam. – Tulajdonképpen a börtönről írtam.

– Három rab megszökött – mondta boldogan és a pálinkától kipirult arccal Gereben Mihály.

– Elfogták őket.

– Elfogták?

– El.

– Az bizony nagy kár – szomorodott el Gereben Mihály. – Sajnálom szegényeket.

– Felolvasnám a versemet – mondtam.

– Olvasd – egyezett bele végre az üveget dajkálva.

Leakasztottam a viharlámpát az ajtó fölül, bal kézzel magasra emeltem, jobb kezemben a füzetet tartottam, és felolvastam a verset. Aztán visszaakasztottam a lámpát a helyére, zsebre vágtam a füzetet, és megálltam Gereben Mihály előtt.

– Mit szólsz hozzá?

– Ez nem vers – mondta határozottan.

Olyan határozottan mondta, hogy magam is rémulten rádöbentem, hogy az egész rögtönzött iromány tényleg nem vers, akár igaza is lehet a vén szatírnak. De azért nem hagytam magam.

- Miért nem vers?
- Azért, mert még címe sincs.
- Adhatok neki címet. Mondjuk azt, hogy „Téli rege”.
- Kinek a haját vágták le az asszonyok?
- Az egyik szökevény rabot azért fogták el, mert egy asszony följelentette. Előbb ágyba feküdt vele, aztán följelentette.
- A haját is levágta?
- Levágta a haját is – mondtam összetörve.
- Az a baja ennek az országnak, hogy erkölcsstelenek az asszonyai – mondta üvegesedő szemekkel Gereben Mihály.
- És tudatlanok a vezetői – mondtam ingerülten.
- Így van. Ez a Macedón is idejött, és azt hiszi, hogy máris rendet csinált. Mi közben itt vígan isszuk a pálinkát.
- Pedig csak ő itta a pálinkát, és már jócskán megártott neki. Tényleg elszokott a szeszes italtól. Belekezdett egy történetbe.
- Egyszer régen, egy éjszaka, amikor a malomból mentem hazafelé, hozám csapódott egy cigánylány. Jól öltözött cigánylány volt, elég tiszta, nem érződött rajta a parázsló faszénnek a szaga, de szegény volt nagyon, ezt panaszolta el nekem ott az éjszakában, azt mondta, hogy tizenegyen vannak a családban, nincs mit enniök, és amikor egy kis sötét parkba értünk, elkezdett vetközni. Akkor már éreztem a faszénnek a szagát... No, mindegy... Azt akarom mondani, hogy nagyon sajnálom azt a három fickót...
- Még egyet kortyolt az üvegből, és majdnem leesett a targoncáról. Kivettem az üveget a kezéből, és megkérdeztem, hogy hol van a fekhelye.
- A jászol végében – motyogta.
- Elvezettem a jászol végéhez, ott beemeltem a jászolba. Öregember volt, könnyűk voltak a csontjai. Az üveget a feje alá tettem, volt még benne elég sok pálinka.
- Csöndesen kimentem a növendék marhák istállójából, és kissé leverten ballagtam a borjak felé. Tulajdonképpen ekkor jöttem rá, hogy én már régóta tudom, hogy sohasem fogok igazi verseket írni, sem rögtönözve, sem megfontolt alapossággal. De hát valakinek verseket is kell írnia a börtönben, mégha nem is igazán jókat, bizonygattam magamnak, és elhatároztam, hogy még a tél folyamán teleírom a kisvonalas füzetet. Írtam is egy újabb verset még akkor éjjel.
- A borjak istállójában ugyanis a Macedón várt rám. Szigorú arccal állt az istálló végében, a fekhelyemet már megint szétrugdosta, felvonta a szemöldökét, amikor beléptem az istállóba. Kissé megrettentem, és zavaromban a füzetet kaptam elő a zsebemből, és feléje mutattam.
- Azt hittem, hogy megszöktél – mondta a Macedón.

– Az öreg Gerebennél voltam a másik istállóban – mondtam és lobogtat-
tam a füzetet. – A versemet olvastam fel neki, ő ért magyarul.

– A versekhez is ért? – kérdezte a Macedón.

– Nem. A versekhez nem ért.

– Akkor kár volt átmenned hozzá. A raboknak egyébként is tilos a tele-
pen kószálniuk éjszaka idején.

– Az öreg Gereben is ezt mondta.

– Ő rendes öreg fegyenc, tiszteli az előírásokat. No, mutasd azt a füzetet.

Úgy járultam elébe, mint egy iskolás diák, az egész eddigi beszélgetésnek
is olyan iskolás íze volt, átnyújtottam neki a füzetet.

Belelapozott, és felháborodottan meredt rám.

– Egyetlen verset írtál csupán?

– Csak olyankor írok, ha nagyon elfog a keserűség. Meg aztán nagyon
vékony ez a füzet, gyorsan megtelne.

– Majd kapsz tőlem még füzeteket – mondta a Macedón. – Írjál egy ver-
set.

– Most mindjárt?

– Most mindjárt!

Engedelmesen leültem feldúlt fekhelyemre, és a falon lógó pislákoló vi-
harlámpa fényénél megírtam a verset.

*Érdemes hát verset írni
Lámpafénynél címét mérni
Mindenkitől számon kérni
Valamit.*

*Éjszaka a fénybe nézni
Fehér hóba megmártózni
Akárkitől megkérdezni
Akármit.*

*Bő szoknyákat simogatni
Aranyfogat berakatni
Három ujjal fenyegetni
Mindenkit.*

– Készen van – mondtam és felálltam.

– Olvasd fel – mondta a Macedón.

Felolvastam.

– Ez jobb, mint az első versesd – mondta elismerően. – Ez legalább rímel.
De miről szól?

- Az öreg Gereben Mihályról.
- Mit írtál az öreg Gereben Mihályról?
- Azt, hogy nem szereti és nem érti a verseket.
- Miről írtál még?
- Magáról.
- Rólam? Mit írtál rólam?
- Azt, hogy szereti és érti a verseket. Persze ezt eléggé áttételesen írtam meg.
- Hát ez nem sok – mondta a Macedón. – De azért menekülj nyugodtan továbbra is a versekbe, ha elfog a keserűség. Majd kapsz még tőlem füzeteket. Az az igazság, hogy én tényleg szeretem a verseket.
- Ennek nagyon örülök – mondtam udvariasan.
- Ma itt járt a Halálfejű – mondta ekkor a Macedón. – Hallottam, hogy neked jó barátod.
- Ismerjük egymást már régebből – válaszoltam óvatosan –, de nem vagyunk jó barátok.
- Elkapta magát a fiú az utóbbi időben. Ismét be akarja hozni a pálinkáját a telepre. Azt hiszi, hogy ha jóban van a felesékkal, akkor azt tehet, amit akar. Márpedig az én körzetemben nem fog pálinkával üzérkedni.
- Talán nem is akar.
- Dehogynem. Meg fogja próbálni. Ami nagy bűn, mert a rabok, amint berúgnak, mindjárt a szabad életről kezdenek álmodozni.
- Attól tartok, hogy anélkül is álmodoznak a szabad életről – mondtam.
- Értesíthetnél engem, ha a Halálfejű megpróbálkozik valamivel – mondta a Macedón.
- Van itt éppen elég besúgó. Itt van ez a sok szabados rab.
- Azokról mindenki tudja, hogy besúgók – legyintett a Macedón. – Nekem a Halálfejű barátai közül kell egy megbízható ember.
- Én gyilkos vagyok – mondtam.
- Egy frászt vagy gyilkos – mondta megvetően a Macedón. – Megnéztem az irataidat. Nyamvadt közlekedési vagy. És költő. Tőlem kapod a papírt és a ceruzát. És igen jó helyed van itt az istállóban. Ezt viszonzni is kell valamivel. Esetleg előbb szabadulhatsz. Biztosan te is álmodsz a szabad életről.
- Hát jó – mondtam keservesen. – Ha meghallok valamit, majd jelentem.
- Bármilyen ürüggyel bejöhetsz hozzám az órházba – mondta elégedetten a Macedón, és végre elindult az ajtó felé. Útközben megsimogatta a borjakat, és mellesleg megkérdezte tőlem:
- Szereted a borjúhúst?
- Manapság ritkán jutok borjúhúshoz – mondtam.
- Én a bárányhúst szeretem – mondta a Macedón. – A hegyi bárány húsat. Láttál már bárányt több száz méter magasságban állni egy kősziklán?

– Nem láttam.

– A hegyi bárányok megállnak egy tenyéryi kősziklán is, és sohasem zuhannak le. Ezért olyan jó a húsup. Gyerekkoromban sok bárányhúst ettem.

Akkor elment a Macedón, én meg siettem a borjak közé, odanyújtottam az orruk elé mindkét tenyeremet, hogy nyalják puhára a bőrömet.

Az elkövetkező napokban teleírtam a vékony füzetet versekkel. De a Macedón is betartotta a szavát, küldött nekem még három kisvonalas füzetet.

A KÉS

K O N T R A F E R E N C

A Dual terebélyes munkacsarnokától alig kétszáz méternyire, a dombtetőn állt a menedékház, találójában nem is nevezhette volna el Katus a Wohnheimet. Jobbára vendégmunkások laktak benne. A hetvenes évek elején épült, amikor még valóságos reneszánsza volt a népvándorlásnak. Aztán az évtized végére itt is kiütköztek az agónia első tünetei, a lassú elnéptelenedés, a vakolathullás. Egyre több szoba maradt üresen, amit nyaranta arra használtak a vendégmunkások, hogy elhívják látogatóba rokonait, ismerőseiket. Jutányos áron megkaphatták a kulcsot egy-egy hónapra.

Katus ablaka a fenyőerdőre nézett. Közvetlenül a Wohnheim előtt széles sávban nemrég vágták le a fűvet. A friss szénaiilat, mint valami kellemes, gyerekkori, s talán végképp elfelejtett emlék, szökött be a szobába. Odahallatszott a Dualt őrző farkaskutya csaholása. Katus nagyokat szipantott a friss levegőbe, miközben éles zsebkésével egy jókora fokhagymát tisztított. Szabályos időközönként, szinte automatikusan be-bekapott egy-egy gerezdet.

Megint magas a vérnyomásom, magyarázta Maricának, aki elmélyülten tanulmányozta kávécsészéje alját.

Mit csinálhat most otthon? Egy négyszögletes asztalt látok, több asztalt látok... Persze, hogy megint a kocsmában ül és iszik. Mást se tud, felém se nézett, amíg otthon voltam.

Pontosan azt látsz bele a kávézaccba, amit akarsz. Az lesz a vége, hogy vénlány maradsz, Boro pedig agglégény. Térj észhez: még nem vagy olyan öreg, találhatnál magadnak egy pénzes németet!

Könnyű azt mondani... Te elgagyogsz mindenféle nyelven, még az olaszokkal is megérteted magad, de én hiába vagyok már itt hét esztendeje, szinte semmi sem ragadt

meg bennem ebből a nyelvből. Nem szoktam meg itt, örökké idegen marad Németország. Olyan más minden. Nem a szám íze szerint főznek.

Neked

folytón csak az evésen jár az eszed!

Egy darabig most biztosan nem fog. Egész nap alig ettem valamit. Teljesen kikészített a tegnapi utazás. Azt gondoltam, otthon kipihenem magam rendesen, és úgy jövök majd vissza, mint akit kicseréltek. Hát nem röhej, hogy minden év teljesen egyformán múlik el? Most mondd meg, az ember miért nem azt teszi, amit akar? Megint elrontott mindent az utazás. Tömve volt a busz. Hiába fogadtam meg tavaly, hogy inkább egyedül megyek. Iszonyú forróság volt ráadásul, mint ha vasalóban ültünk volna. Hiába nyitottunk ki minden ablakot. A déli hőségben értünk a határra, lépésben haladtunk. A férfiak persze vedeltek, mint rendesen. Đokónak volt egy demizson travaricája. Kínálgatták Milica tizenhét éves fiát. Az persze megjárta a nagyfiút, és jól meghúzogatta, mint a nagyok. Az anyja Graznál már rohant előre nejlonzacskóért. Veszte fejemre éppen kinéztem az ablakon, amikor kihajították a taccsot. Mellettünk személygépkocsik várakoztak. Egy citromsárga Peugeot tetejére csapódott a hányat, és rögtön szertefolyt minden irányba, le a szélvédőre és az ablakokra. Mindenki azon röhögött a buszban, hogy megdöbbsentek a franciák. Azonnal kiugráltak a kocsiból. Kész cirkusz volt.

Katus egészen elsápadt, abbahagyta a fokhagymaropogatást. Mondott valami jelentéktelen dolgot az utazás viszontagságairól, de közben egészen másra gondolt. Milica közben felállt, indulni készült.

Most gyere át hozzám te, főzök egy hazai kávét. A németekét nem szeretem, mert minden zamatot kiszívhatnak belőle, azt mondják mérég. Ugyan már! De a mi Barcaffénknak nincs párja. Mindig felpakolok otthon belőle, eltart karácsonyig.

Hogy tudsz csak zsinórban ennyit meginni? Éppen még egy kávé hiányzana a vérnyomásomnak. Reggelig rágcsálhatnám a fokhagymát. Így is messze elkerülnek a svábok a gyárban. Hívd inkább Dávidot, épp látom, kinn ögyeleg a ház körül, belőle több hasznod lesz...

Marica megfogadta a tanácsot. A hátára terítette citromsárga szvetterjét, és kísértalt a ház elé.

Ugye, milyen jó, hogy ilyen félreeső helyre építették a Wohnheimet? Az erdőben mókusok is vannak, mondta Dávidnak, aki tobozokat dobált egy odvas fa tátongó üregébe. Mért nem inkább kést dobálsz, az jobban illene hozzád.

A fiú azonban to-

vábbra sem akart tudomást venni róla. Egy zöld tobozt emelt fel, és újra célzott.

Marica azonban nem adta fel: ez most nem talált bele.

Gellert ka-
pott. Nem koncentráltam eléggé, mert idejöttél.

Semmi baj, itt van még három az út mellett. Ezek is zöldek, jó kemények, ezekkel biztosan menni fog. Dávid közben eldobta az utolsó tobozt, ami még a kezében volt, aztán elindult az épület felé a keskeny betonjárdán.

Unom már a tobozdobálást. Lassan mindent megunok. Valami munkát kellene találnom. Úgy számítottam, hogy dolgozom majd egy hónapot feketén. Van egy évfolyamtársam az egyetemen, annak egész évre megvan a zsebpénze ablakmosásból, az ő nagybátyja Ulmban él.

Ne panaszkodj! Néha biztosan neked is küld a nagynénéd némi márkát. Tudod, azelőtt engem is jobban érdekelt a pénz.

Mi előtt?

Nem is tudom. Amikor kijöttem. Bár gasztabeiternek lenni nemcsak pénz kérdése...

Lassan lépkedtek a ház felé. A járda közepén apró, ragacsos tetem éktelenkedett. Marica megjegyezte: látod, itt minden egészen másmilyen. Itt vannak ezek a gusztustalan meztelen csigák, eső után mindig tele van velük a beton. Vigyáznia kell az embernek, hogy hasra ne essen a nyúlós-nyálkás rondaságokon.

Szavainak hatása abban a pillanatban meghökkentette, mihelyt kimondta őket. Meglátta a fiú arcán a furcsa kis fintort, a szenvtelenség maszkját. Édes jó istenem, gondolta, ez azt hiszi, vallomást teszek; szándékom ellenére megint rossz irányba tartok.

Az olasz asszony nagy léptekkel, teli bevásárlószatyorral sietett el mellettük. Marica utánafordult, szemlátomást mondani akart valamit, aztán mégis meggondolta magát. Forrt benne az indulat: látod, megint nem köszön, hogy vinné el a köszvény! Azt hiszi, el akarom venni az urát. Kell a fenének az a göthös sötétképű. Szerencsétlenségemre éppen mellettem laknak. Tudod, milyen vékonyak a falak. Éjszaka többször átkopogtam, mert nem bírtam a veszekedésüktől aludni. Másnap jött a bosszú. Holtfáradtan éppen hazaértem a munkából, erre ökelme bekapcsolta a tévét, a rádiót, a lemezjátszót, a magnót, szóval mindent, ami csak hangot ad. Mindegyiket a maximumra állította, csak úgy remegtek az ablakok. Aztán, mint aki jól végezte dolgát, bezárta az ajtót, és elment hazulról. Olyant te még nem

láttál, mit kapott tőlem, amikor visszalopakodott; megcsupáltam a kurváját!

Mért nem költözöl át egy másik szobába? Üresen áll egy a folyosó végén, ott nem zavarnának az olaszok.

Laktam már abban a szobában. Sajnos, majd az öcsém is ott fog lakni, ha kijön látogatóba. Holnap érkezik. Azért üres éppen az a szoba, mert nem kell senkinek. Ugyanolyan vékony ott is a fal, és túl rajta a vécé van. Onnan is minden áthallatszik, még az is, ha valaki letép egy vécépapírt. Talán ha közelebb hajolok a falhoz, azt is hallottam volna, hogyan suhog a fenekén. Akkor költöztem el onnan, amikor a gyárban romlott kakaót adtak reggelire.

Mi köze ennek a reggelihez?

Hát mind a hat fülke foglalt volt egész éjszaka. Húzták-vonták éjszaka a lehúzókat. Olyan volt, mint valami koncert. Nem alhattam el a lefolyóktól.

Lepottyant melljük egy toboz. Dávid belerúgott. Koppant egyet a szemeteskonténer oldalán.

Majdnem elfelejtettem: azért jöttem ki, hogy meghívjalak egy kávéra. Utálok egyedül kávézni.

Késő van már, különben is be akarok menni a városba. Hívj valaki mást! Szólj a nagynénémnek!

Ilyenkor már ő sem iszik kávé. Tudod, egyszer a Lucciót is meghívtam, azt a szerencsétlen olaszt, aki a gyár udvarát söpri meg a konténereket üríti. Állítólag a felesége elzavarta hazulról, azért él itt lassan már négy éve. Mindig ugyanabban a szürke kabátban, pecsétes nadrágban jár, olyan, mint a kínaiak. Olyan aprókat lépked. Szóval megsajnáltam. Tudod, én nagyon jószívú vagyok. Vesztemre. Mert a rá következő napon visszahívott. Jöttünk ki a gyárból, odasúgta, hogy hétre menjek el hozzá egy kávéra. Felvettem a pöttyös szoknyámat, bekopogtam, azt mondta, szabad, benyitottam. Feküdt meztelenül az ágyon és magával játszott. Olyan volt neki, mint egy rothadt uborka. Kiszaladtam. Nem bírtam levegőt venni, azt hittem, megfulladok.

Neked mindenről valami egészen más jut az eszedbe, mondta Dávid búcsúzóul, és elindult a folyosón a szobája felé. A fenyőerdő mögött felbukkant a hold sárgászöld korongja. Dávid kinyitotta az ablakot.

Felélénkült a szobákban a bábeli nyelvzavar. Branka kidugta a fejét a folyosóra, csak azután indult el a mellékhelyiség felé. A korduni hegyekben nőtt fel, nem szokta meg ezt a sok lármát és idegent. Úgy settenkedett végig a folyosón, mintha titokzatos

árnyak, misztikus fények, ijesztő zajok és testetlen veszélyek között járna.

Az olasz férfi konokul püfölte a tévét, de egy istennek sem akart visszajönni a kép. A felesége hangos szóval próbálta jobb belátásra bírni.

Kinn szemerkélni kezdett az eső, ez azonban nem zavarta Dávidot abban, hogy útra keljen. Mélyeket lélegzett a fenyves mellett elhaladva, mintha két távoli ország között járna, vagy a múlt és jövő erdeje között a végtelen senki földjén, terhek nélkül, füttyörészve, ismeretlenül, mint az otthontalan, kósza vándorok. Üres volt a lemezjátszógyár előtt a parkoló. A játékbolt kirakatában monoton járt körbe-körbe egy tarka papírvonat, mint egy javíthatatlan perpetuum mobile. A diszkóban éppen Donna Summer „érezte a szerelmet” kristálytisztá sztereóban, erotikusakat lélegezve, legalább kétszázötven watton. Fejek ingáztak, himbálóztak elől, a lemezlovas pultja előtt, ki-ki párosával vagy pár nélkül kavargott a tömegben. Dávidnak ismerősnek tűnt egy lány a hátsó asztalnál. Foszforeszkáló szívószálával kevergette a kóláját. Dávid nézte egy darabig, aztán megszólította: unatkozni jöttél?

Én ilyesmire nem szoktam táncolni.

Lefogadom, hogy a spenótot sem szereted.

Hagyjuk ezt, Dávid, látod, a neved is tudom, láttam, amikor tegnapelőtt megérkeztlél. A Wohnheimben semmi sem marad titokban. Engem Wallynak hívnak.

Dávid a fejéhez kapott: hát persze, csak máshogy fésülted a hajad.

Dávidot másnap reggel valami zuhogás ébresztette. Mintha le akarna szakadni a mennyezet. Mintha a gyárban döntenék a tőkét. Mintha ostromolnák a törökök. Magára kapta a rövidnadrágját, hogy megnézzze, mi ez a hajnali égzengés; a föld is beleremegett. A napkorong odakint már delelőre hágott. Kinézett, és látta, hogy a postautó meghozta a katalógusokat. Megjött az Otto, a Quelle meg a Neckermann. A bejáratot szinte eltorlaszolták a barna hullámpapírba burkolt csomagok. Lehet rendelni méretre mindet: lábast és kombinét, vibrátort és légbabát, szőrmét és cukorkát, kutyagumit és gumikutyát. Füttyörészett. Csattogott a papucs a betonon, tett egy rövid sétát a gyár környékén. A Dualhoz kötődött láthatatlan köldökzsinórral minden és mindenki. Lila-sárgán tarkállott előtte a virágágyás. Fogát vicsorító farkaskutya támasztotta dacosan négyfelé a lábát a sűrűn bordázott vaskerítés mögött. De volt igazi portás is, egyenruhában, valódi pisztollyal. Túltáplált pirosposzsgás férfi volt, aki egykedvűen bámult a messkirchi templomtorony irányába. Egy lassan poroszkáló Volks-

wagen lecsavart ablakából az Abba együttes Eaglese szárnyalt fel. Dávid elindult vissza. A menedékház közelében egy új jövevényel találkozott. Egy pillanatig sem volt kétséges számára, milyen nyelven kellene megszólítania: honnét cipeled ezeket a marha nagy kufferokat, haver?

Szóval te már itt vagy! Írta a nővérem, hogy lesz itt egy földi, akivel majd csavaroghatok. Lefogadom, hogy rád gondolt! Mirkónak hívnak, nyújtotta a kezét az új jövevény. Hunyorogva nézett körül, a fejében még mindig a vonat zakattolt.

Elfoglalta a folyosó egyetlen üresen maradt szobáját. Bevonzolta a két hatalmas bőröndöt, arra gondolt, most legalább két napig alszik egyfolytában, olyan fáradt, vagy legalább addig szundít egyet, amíg a nővére haza nem ér a munkából, kigondolt egy hülye álmot: német apácák meztelenül táncolják körbe a kolostort a harangszóra. Végignyúlt az ágyon, de mégsem jött álom a szemére. Inkább szétnézett a Wohnheimben. Megkereste Dávidot.

Látom, Marica már bekészítette a söröket. Ez most éppen jólesik. Alig találtam ide. Micsoda hely: itt még zöld a búza, otthon meg régen learatták. Ahogy jöttem, a vonatablakból mindenféle furcsa tehenekeket láttam. És micsoda autók száguldoznak, te... Ide figyelj, egy ilyen jó nővel ismerkedtem meg a vonaton, szarajevói. Stuttgartban fodrászkodik. Megadta a telefonszámát is. Annyi minden van itt: nézd, hoztam két karton ötvenhetest. Marica idepakolta nekem a fele cuccát, hogy cipeljem én.

Hogyhogy nem együtt jöttetek vissza autóbusszal?

Mert nem volt hely. Ugyanazok utaztak mind vissza is. Most vagyok először itt. Fel tudom én akárhol találni magam. Utálom, ha kísérgetnek. Hoztam hazai kaját is. Egyél velem, ha éhes vagy. Te meddig maradsz kinn?

Amíg ki nem tesznek. Szeptemberben mindenképpen otthon kell lennem, kezdődik az egyetem. Építész akarok lenni.

Úgyse kapsz állást, minek tanulsz? Érdemesebb itt maradni. Elveszel egy sváb nőt, és mindened meglesz.

Nagyon olcsó húzás lenne, nem nekem találták ki.

Az olaszoknak már működött a tévéjük, pedig szerelőt sem hívtak. Egyszerűen kilazult valami a készülékben. Azon civakodtak, hogy melyik műsort nézzék. A meccset legalább meg lehet érteni, érvelt a férfi fennhangon.

Marica a tükör előtt állt, és az arcát vizsgálta. Végigtapogatta

ujjbegyével a ráncait. A mosolyból végül grimasz lett. Valahol mélyen, a csontjaiban érezte az egyedüllétet. Nem volt tudatában annak, hogy árnyékokat éltet, melyek eléje állnak minden változtatási szándékában. Elhitette magával, hogy már nem is akar menekülni, csak ingázni a végtelenségig az otthona és az idegen föld között, amíg végérvényesen ideiglenessé nem válik minden. Úgy rendezte be kis szobáját, mintha otthon lenne, Boszniában: kék-bordó mintás, törökös plüssönyeg, apró ezüstműtűrök erdeje a szekrény tetején, a falakon aranyozott rámpákban ismerős arcok, melyek rászólnak, emlékeztetik, gátolják, lendületét naponta megtörik, kételyt támasztanak benne, s arra hivatkoznak, amit tudnak róla, bizonytalanságáról, korábbi cselekedeteiről, bánatairól és apró örömeiről. Mert csak pillanatnyi boldogság fut át rajta, ahogy végigtekint az aprócska horgolt tyúkon meg a hat kicsibéjén, melyek egy csipketerítőn szemezgetik a semmit. Le kellene már porolni őket, egészen elszürkültek a rájuk rakódó füsttől, portól.

Odakint elkezdett ugatni a Dual kutyája. Katus becsukta az ablakot, így kevésbé hallja. Behúzta a függönyt, hogy a gyár fényeit se lássa. Tépelődött: a csavarhúzó biztosan leesett, éppen akkor váltott a szalag, nem hajolhatott le érte, a Lutz, a munkavezető egyre sürgette a népet; ha elgurult, akkor fel is vehette valaki, és mégis rajta keresik, ugyan mit számít egy ekkora gyárban egy csavarhúzó, de ez a kisebbik baj, a lapos fejű csavarokat egyik lemezjátszóra sem tudta rátenni, mert elveszett, mert ellopták, és persze a csupa ész Schneider rögtön rájött, hogy ki felejtette le a csavarokat, azt hiszi az a vén kujon, hogy mindenkit meg lehet zsarolni egy ilyen pitiáner maszlaggal, bérlevonás, dögölgjön meg; ugyan már, akkor is átmege szeptemberben a csomagolóba, a török asszony szülni fog, már annyira látszik rajta, hogy majd kipottyán belőle; persze a könnyű munkát nem bízik akárkire, de ő már annyiszor panaszkodott a vérnyomására, hogy el kell hinniük: nem hajolhat a szalag fölé élete végéig, hiszen olyan fiatal még, mondta Lutz a cinikus képével, kikaparná azokat a kigúvadt szemeit, olyan sárga az egész ember, mint egy hulla; csak ne vette volna észre, hogy eltűnt a csavarhúzó! Foghagymás rántottát készített magának, hadd kerüljék csak holnap is nagy ívben a németek. Legalább lesz egy kis nyugta. Csak az a rohadt csavarhúzó nem hagyja nyugodni.

Luccio a szomszédos szobában krumplit hámozott. Bevágta a hüvelykujját. Szétfutott a tálban a vér.

Kint tobozok hulltak a fák alá.

De lábujjhegyen kell jönnöd, meg ne pisszenj, mondta a bejárat előtt Wally, és Dávid jobbnak látta tornacipőjét a fűzőjénél fogva a nyakába akasztani, hátha gumitalpa el találja magát

nyikordulni a padlón. Halk zenét kerestek a rádión, hogy elfedje a zajokat.

A Dual kutyája idegesen csaholt az árnyékokra. A portás üvegkalkájában focimeccset nézett. Marica az ablakban könyökölt, cigarettájának parazsa messzire világított.

Wally meggyújtotta az állólámpát az ágy mellett, nézte a fiút, ahogyan öltözik. Arra gondolt, hogy végső ideje kivenni egy rendes albérletet, hiszen ez mégiscsak szükségmegoldás, hiányzanak az otthoni dolgai: a lemezek, a varrógép, a tükör, és valamit Hanszal is tenni kellene. Látszólag minden rajta áll. Egyszerűen szórakoztatta, hogy képtelen dönteni. Ennek a nyárnak már úgyis vége.

Az olaszoknál olyan hangosan ütött a falóra, hogy kihallatszott a folyosóra. Dávid behúzza maga után halkán az ajtót.

Brankának volt egy visszatérő álma: anyja vezeti át hajnalban a búzaföldön. Mégsem érnek sehova. Mennek át az éjszakán, mennek át a harmaton. Elfedi őket a felkelő nap. Látja a két alakot, ahogy elfogynak a messzeségben. Felszívja őket a nap, mint a harmatot.

Felriadt. Az olasz asszonynak valahonnan ismerős volt a sistersgő hang, valamire hasonlított, amit valaha régen látott és hallott. Képek cikáztak át emlékezetében a régmúltból. Egyenletes ritmusban suhogott a fémes hang. Végigfutott a hátán a hideg. Ki lehet az ilyenkor, éjnek évadján? Nem hagyta nyugodni a síró-súrlódó, meg-megszakadó hang. Megrángatta a férje vállát, mire az horkant egyet, és megfordult. Nem hallod, mi lehet ez?

Fogalmam sincs. Hagyj aludni!

Töprengett egy darabig, aztán az olasz asszony magától is rájött, mi az a fémes suhogás. Valaki kést élesített. Most már pontosan emlékezett rá, honnét volt olyan ismerős a hang. Az udvarról hallotta otthon, amikor az apja a nagykest élesítette. Hihetetlenül pontosan fel tudta idézni a házukat, ahol felnőtt: illatokat és ízeket érzett. Eszébe jutott, mi járt a fejében, amikor először lépett be a Wohnheim folyosójára, mit álmódott az első éjszaka, nemcsak a végenincs történetre emlékezett, hanem a színekre, a levelek erezetére is. Megjelent előtte az anyja; suta, félig taszító, félig ölelő mozdulattal széttárta a karját, mindent felölelt vagy eltaszított ez a mozdulat. Az apja egyik reggel jött be az ajtón, két hatalmas tenyerében hozta be a napot, világos lett odabenn, így lett nappal, aztán az apját nem látta sokáig, hiába lett újra világos, hiába múlt el a nyár, egyszerre sötét lett, hol maradhat ilyen soká, és azt mondta az anyja, hogy apád most a csillagokat szedegeti az égen.

Dávid ezúttal radiátorcsörgésre ébredt. Kiment a folyosó végére megnézni, hogyan szereli a mester az inasával a központi lefolyót. Egyre terebélyesedett alattuk egy sötét tócsa. Az idősebb mester mogorván utasította a tanoncot, mit adjon a kezébe. Úgy feküdt a cső alatt, mint valami nagy, tehetetlen bogár, aki sehogy sem tud talpra állni, csak kecmereg körbe-körbe. Dávid szóba elegyedett a csupa szeplő német fiúval. Megtudta, hogy fele-fele arányban járnak iskolába, illetve tanulják a szakmát. Beosztják őket mesterek mellé. Naponta utazik Tübingenből.

Ha tübingeni vagy, akkor biztosan tudod, hol van Hölderlin háza.

Az kicsoda, kérdezett vissza.

Egy tübingeni ember volt, róla nevezték el a München–Stuttgart között közlekedő expresszvonatot, válaszolta Dávid.

A mester közben lecserélt egy műanyag csövet a falon. Ezzel el is hátrította a hibát. Összepakolták a szerszámaikat, és elhajtottak a pipacspiros kombival, az oldalára kék villáskulcsot festettek, rajta a mester neve és telefonszáma.

Marica minden német nyelvtudását összeszedve társalgott Wallyval a gyár öltözőjében. Korábban jól megértette magát, de most egy kicsit árnyaltabb és bonyolultabb volt a közlendője. A hirtelenszőke, csinos arcú német lány odaadón hallgatta. Marica arra tett célzásokat, hogy szeretné, ha az öccse kinn maradna, mert ügyes gyerek, jól feltalálná itt magát, viszont lehetetlen munkaengedélyhez jutni. Esetleg ha elvenne egy német lányt, az segítene. Végül is mindketten jól járnának. Wally annyi hülyeséget hallott már ezektől, hogy nem is törte különösebben a fejét, hogyan is állítsa le beszélgetőtársát, egyszerűen nem akarta érteni, mire próbálják rávenni.

Luccio egy tört szárnyú gerlét talált a fenyők tövében. Utty, utty, utty, mondogatta a madárnak. Pátyolgatta, óvatosan fogta, mintha hímes tojást vinne.

Ki se nézné belőle az ember, milyen jószívű, gondolta Katus, mielőtt megszólította: mit csinálsz most vele?

Mégis mit gondolsz? Fial galamb ez, elvágom a torkát, az este élesíttem meg a késem. Leforrázom szépen, és megfőzöm makarónival. Meg sok tomátó, tomátó...

Mirko két üveg Kaiser sört tett az asztalra. Merev tekintettel forgatta a cigarettáját. Látszott rajta, hogy nehezeére esik megszólalni.

Nem is tudom, meg-

mondjam-e... de te megbízhatónak látszol, aki nem beszél ki mindent. Szóval valami baj van. Lehet, hogy neked több tapasztalatod van az ilyesmiben. Hogy is mondjam...

Na, nyögd ki végre, mi van!

Emlékszel, Dávid, amikor megjöttem, meséltem arról a bomba csajról, akivel megismerkedtem a vonaton. Azt mondta, csak két évvel idősebb nálam, de lehet, hogy még többel, csak nem akarta bevallani. Cigarettaztunk a folyosón. Azt mondta, hogy van még hely a hálókocsiban. Tulajdonképpen egyedül volt abban a kupében. Odavittem a holmimat. Megittunk egy dobozos sört. Alig beszélgettünk. Megfogta a kezemet, és a mellére tette. Szabályos, kerek mellei voltak. Egészen zavarba jöttem, felállt egy szempillantás alatt. Persze észrevette, és lehúzott maga mellé az ágyra. Le sem vetkőztünk teljesen, csak letoltam a nadrágomat. Semmi perc alatt készen voltam. Aztán München után még egyszer meghúztam. Akkor tovább tartott. Szóval bomba jó nő volt, mondtam már. Most meg észrevettem, hogy valami bajt kaptam tőle. Vizeléskor, tudod...

Trikót kaptál attól a kurvától. Három napja történt, ha jól számolom.

Inkább négy, pontosította Mirko, és a szája szélét harapdálta. A fene enné meg! Pedig rendes nőnek látszott. Megadta a telefonszámát is. Most mi a fenét csináljak? Még otthon se szívesen mennék el a dokihoz. Itt meg beszélni sem tudok, fogalmam sincs hova kell menni az ilyesmivel. A nővéremnek hogyan mondjam meg?

Kapsz néhány penicilint, és kész, nem kell mindjárt bejvedni. Szerencse, hogy idejében szoltál. Pénzt kell szerezni. Fogalmam sincs, mennyiért füstölik itt ki a kankót.

A pénz, az oké lesz, Marica jócskán adott zsebpénzt, meg még kérhetek is tőle, ha kell. Megmondom, hogy farmert akarok venni, meg hozzá egy jaknit.

Első útjuk a telefonfülkéhez vezetett. Dávid úgy gondolta, az lesz a legegyszerűbb, ha a telefonkönyvből keresi ki egy bőrgyógyász címét. Mirkónak hirtelen eszébe jutott valami. Előkotort a zsebéből egy cédulát.

Felhívom azt a rohadt kurvát, és jól beolvasok neki. Nincs nálam apró. Mivel működik ez?

Van nálam egy csomó egymárkás, majd felhívom neked...

Mirko türelmetlenül toporgott mellette, káromkodott magában, előkotort egy cigarettát a zsebéből.

Hiába tárcsázom ezt a számot, állandóan kidobja, és egy csinos női hang egyre csak ismételteti papagáj módjára, hogy „kein Anschluss um diese Nummer”, tehát ilyen szám nem is létezik Stuttgartban. Lóvá tett téged alaposan a tündérke!

Sejtettem, hogy átver. Először a címét kértem el, de kitalált valamit, hogy úgysem találnék oda. Végül kifizetett azzal, hogy idefirkantotta ezt a számot.

Összegyúrta a papírdarabot, és a közeli tócsa közepébe hajította.

Hagyd a fenébe! Találtam egy jó címet. Nézd, van itt a Mühlgassén egy orvos. Nem éppen a szakterülete a te bajod, de ez van legközelebb. Gyerünk oda!

És te meg tudod neki magyarázni, hogy mi van?

Megpróbálom.

Az orvos gyermekgyógyász volt, és a szeme sem rebbent, amikor meghallotta, mi a panasz; mintha legalábbis egy bárányhimlőst vittek volna hozzá. Tíz napon keresztül minden nap meg kellett jelennie Mirkónak a rendelőben, hogy felvegye az injekciókat.

Az olasz férfi elmélyülten hajolt az újság fölé, néha cuppantott egyet, miközben a részleteket tanulmányozta. Izgatottan lapozott. Észre sem vette, mikor került a felesége a háta mögé. Zavartan pillantott rá, mint akit rajtakaptak valami kellemetlen csínytevésen. Az asszony elrikoltotta magát, kitépte a szexlapot a kezéből, és kihajította az ablakon.

Hosszan szállt a színes magazin a fenyőfák felé, duzzadó szilikonkeblek keringtek, forogtak a magasban. Pörgött így néhányszor az újság, a szél is hozzásegített a lendülethez, aztán reccsenve landolt a fűvön. Branka elképedve figyelte a lépcsőről a jelenetet, mintha sárkányeregetést nézne, vagy valami ritka természeti jelenséget látna. Körülnézett, hogy látta-e még valaki, mit dobtak ki az olaszok. Odalopakodott, és felvette az újságot. A kabátja alá dugta, és visszament a szobájába. Magára zárta az ajtót. Kiterítette maga elé a zsákmányt az ágyra. Ellenállhatatlan kényszert érzett, hogy mindent levessen magáról, és meztelenül álljon a tükör elé, összehasonlítva magát mindazzal, amit a képek mutatnak. Lapozott tovább, aztán újra szemügyre vette azt a másikat a tükörben, aki megszűnt önmaga lenni; kezei végigsiklottak a hajlatokon, tapintására érzékenyebbek, lágyabbak lettek. Újra lapozott. Összehasonlította magát azzal a másikkal a tükörben, aki az újságfotók megelevenedett mása lett. Megismételte a képeken látott moz-

dulatokat. Zörgött a papír, ahogy egyre hevesebben lapozott. A tükör bepárasodott előtte.

Wally kitárta az ablakát, és nagyon meglepődött, mert valaki egy piros papírból kivágott szívet rakott az ablakpárkányára. Az átnyílzott szív inkább csalafinta tréfa volt, mintsem komolykodó vallomás. A lány mosolyogva pörgette egy darabig az ujjai között, aztán hagyta, hogy felkapja a szél. Forogjon, szálljon a Dual felé. Olyan volt messziről végül a piros papírdarab, mint egy szédült pillangó.

Katus az asztalnál ült, és fokhagymagerezdeket fűzgélt a csavarhúzóra. Ráfért hat darab. Aztán egyenként leette róla a gerezdeket. A Dual csavarhúzója, amely elgurult. Mintha nem lenne belőle szászámra. Beledobta a szemétkosárba. Kilépett a folyosóra. Csak állt mereven egy helyben, mint aki rossz helyen szállt le a vonatról. Hangokat hallott Wally szobájából:

a Dual nagyon rosszul áll, és most már arra kényszerül, hogy elvállalja a kevésbé kifizetődő megbízatásokat is, így még ideig-óráig tarthatja magát. A japán megrendelések hosszabb távon semmit sem oldanak meg.

Tulajdonképpen mért mondod ezt nekem? Mintha annyira aggódnék a Dual sorsáért.

El akarlak vinni innen. Mit keresel itt ezek között? Mivel győztelek meg?

A gyár anyagi helyzetével semmiképp. Tudod, az a vicc, hogy amikor az ember beszélni akar valamiről, mindig valami másról beszél. Te érted ezt, Hans? Talán az a fontosabb, ami közben hangzik el, és még sincsenek rá szavaink. Itt a Wohnheimben olyan német nyelven beszélek nap nap után, ami nem is létezik. Toldalékok nélkül, csupaszon mondom már a szavakat, a viszonyokat pedig a beszédet kísérő gesztusok fejezik ki. Én itt most játszom. Van itt egy srác... és egyszerűen jókat nevetünk az egészen.

Nem tudsz felnőni.

Minek?

Tulajdonképpen mit akarsz: hogy hagyjam itt a Dualt, folytassam a közgazdaságit; hogy hagyjam itt ezt a bagázst, költözsem sürgősen hozzád, mert itt magam is hordalékká válok. Most még szórakoztat a döntésképtelenségem. Ugye te még tréfából se tennél piros papírszívet az ablakpárkányomra?

Ne gyerekeskedj!

Elment, köszönni is elfelejtett, mint akit vérig sértettek. Kint sötétedett. Marica az ágya szélén ült, és elmélyülten tanulmányozta a kávéscsészéjét: utat látok, nagyon hosszú utat, kocsival is

legalább egy nap, ha megtanulnék végre vezetni, sziklák közt zuhanó forrást látok, az út végén hatalmas éjszakát látok, a tetején teliholddal. Ásított egyet. Dobolt az ujjával az asztalon, csak úgy, megszokásból, mintha játszana, és ez már szinte feltételes reflexévé vált.

Kinn feltámadt a szél, sziszegett a tűlevelek között. Alsóneműk lengtek a szárítókötélen. Színtelenül vegyült a hold a felhőbe, elfolyt a sárgája. Távolról mintha vihar készülődött volna, de sehogy sem akart odaérni. Valaki járt a fák alatt. Tobozok huppantak a szikkadó szénába. Kihallatszott az olaszok rádiója. Üvegkalitkájában az őr focimeccset nézett.

Táskás, álmos szemekkel szállingóztak a munkások a gyár felé. Ilyenkor mindig nagyon szótlanok voltak. Valami csödület támadt a lila-sárga virágágyások mellett. Messzire riktott a vörös vérfolt. Reggelre döglötten találták a Dual kutyáját. Valaki elnyisszantotta a torkát. Az őrnek fel sem tűnt, hogy az éjszaka nem hallotta az ugatását. Csak olyan valaki vetemedhetett erre, akit ismert a kutya. Idegen még véletlenül sem mehetett a közelébe. Szegény állat. Micsoda kegyetlenség,

elmélkedett fejcsóválva az őr, és a Wohnheim felé nézett.

VÉRBOSSZÚ KÁVÉVAL ÉS CIGARETTÁVAL

Regénybrikett VIII.

A P R Ó I S T V Á N

TBT huzamosabb ideig nem is figyelt fel Hófehérke leveleinek ritkulására. Nagy igyekezettel bonyolította a maga életét és a pillanatnyi állásról időnként beszámolt távoli barátnőjének. Aztán egyszerre rádöbbsent, hogy az információáramlás egyoldalúvá vált. Hirtelen nem is tudott róla számot adni, mikor dobta be degeszre tömött íróasztalfiókjába az egykori amazon utolsó fehér borítékját. Kutatni kezdett a halomban, de a legfrissebb dátum is legalább tíz hónappal azelőtti volt. Ez így most hirtelen fáj. Még egy vakvágányra futott kapcsolat, még egy végérvényesen szem elől tévesztett ember? Túl közelinek, túl intimnek érezte ahhoz TBT ezt a hajszálvékony, de mindig jelen levő szálát, amely éveken át HF-kéhez fűzte, hogy egyszerűen elfelejtse, hogy hírt se halljon többé felőle. Úgy sejtette, az efféle lelki szemeteskosár elvesztése túlságosan mély nyomot hagy.

– Már az is elég, hogy tulajdonképpen semmi sem fűzött össze bennünket. Így mondhattunk el mindent egymásnak magunkról, és így szerethetjük egymást vágyakozva, lobogón, de abban a biztos tudatban, hogy külön világban élünk, és sohasem kell szembesülnünk az együttlét valós barikádjaival. Felelőtlenül őszinte, kockázatmentesen mély semmi – fogalmazott Tihamér, természetesen jóval később.

Akkortájt azonban még maximálisan megterhelt mondatokat, a naprendszerből a végtelenbe lőtt, haszontalan, ám rafináltan felékesített kacatokat indított a Balkán szíve felé. Íme az egyik ilyen, a Göncölszekér, a Tahiti Nui, a Santa Maria és a lokomobil keresztezésével készült, időben és térben száguldó cikornyás kompozíció:

„Kedves barátnőm, egy furcsa levelet akartam neked írni, immár a sokadikát annyi év során, bár számbelileg sohasem foglak utolérni, hiszen te kötetnyi papírlapot töltöttél már meg hozzám intézett szövegeiddel. Az volt az eredeti szándékom, hogy cserzett báránybörként kifordított és elém tárt életedet, az enyéből hozzájáró darabbal együtt megpróbálom végre

elhelyezni valahol a percek, események és távolságok között, mondjuk – számvetésként. A szándék már önmagában véve is elég elvontnak ígérkezett mindjárt az elején, mind megvalósulási formáját, mind pedig célját tekintve. A készülő levelet ugyanis eleve befagyasztottam a genesis stádiumában, sohasem állt szándékomban elküldeni neked, mert jószerivel egy szót sem értenél belőle, viszont ezúttal ragaszkodtam ahhoz, hogy az anyanyelvemen szóljak hozzád. Éppen ezért a bevezetőben feltétlenül ott állt volna ez a mondat, csupa nagybetűvel: HA MÉGIS ELKÜLDENÉM (PERSZE NEM KÜLDÖM), SOK FONTOS DOLGOT MEGTUDNÁL EBBŐL A LEVÉLBŐL RÓLAM ÉS MAGADRÓL! EZÉRT JÓL FIGYELJ!

Ne tévesszen meg a látszat, hogy a gondolat enyhén közelít a tudathasadáshoz – nem jobban, mint valóságos életünk.

Úgy terveztem, megpróbálom rendbe szedni a fiókomban heverő papírhalmazt, hogy megtudjam, érvényes-e valóban az életed és a hozzá járuló keserű, vergődő gondolatvilág, vagy még mindig csak csinált figura vagy, még mindig játszol előttem, még mindig megtévesztesz. Hosszú monológ-ra készültem, amelyben elmondhattam, kideríthettem volna (talán), hogy sorsod tragikuma épült-e be sebzett humanitásodba, vagy humanitásod, csonkán bár, de áttört végül a tragikumon is? A levelet nem írtam meg, az az monológomból a te monológod lett, mert ismét rájöttem, hagyni kell téged beszélni. Hogy erre alkalmad legyen, kitaláltam valamit. Biztosan láttál már tévéjátékot, amelyben az egyik szereplő ül, mondjuk egy kávéházi asztalnál, kávézik, iszogat, egyik cigarettát gyújtja a másik után, s közben mondja a magáét. A másik szereplő hallgat, esetleg nem is látszik, legfeljebb a gyufával játszó keze lóg bele a képbe, tulajdonképpen nincs is ott. Ez is egy ilyen tévéjáték. A nézők általában unják, leírva az olvasók el sem olvassák, a kritikusok szétesőnek, mesterkéltnek, összedobált, strukturálatlan anyagnak bélyegzik. Mégis így foglak megírni, hiszen megígértem: hagylak majd beszélni. Ott ülök majd veled szemben, és játszom a gyufával, néha rendelek egy konyakot, amit pedig mondok, azt kivágjuk.

Még valami: néha beúszó kép. A (niői) középkori vár hársáfaí alatt sétálva szövegeted gondolataidat, az évszakok észrevétlenül változnak (rajtad legfeljebb az öltözék) mintha versenyre akarnál kelni az ősi falak vélt állandóságával. Nem törödsz velük, pedig ők megértenek, elnyelik halk szavaidat, mint annyi más – éppen úgy, mint a templomok. Nem ismered el az időt és a távolságot, pedig már csak egyre homályosodó emlékként idézhetsz magad elé. Értelmeid egyre keserűbbek és kristályosabbak lesznek, változatlan energiával viseled viszont az emóciómentes hétköznapokat. Élsz és dolgozol, maró gúnyt hintesz magad köré, látszólag céltudatos pre-

cizitással végzed feladataidat, gyűlöled az apádat, és este végre egy igazi mosollyal keskeny, akaratos ajkadon leülsz levelet írni.

Ismét a hársfák.

Első cigaretta:

Egész életemben védekeztem a férfiak ellen: a durvaságuk, a disznóságuk, a közönségességük ellen. Amint egy kicsit felnöttem, anyám mindig a lelkemre kötötte: Lányom, ne járd haza későn egyedül, kerüld a sötét utcákat, vigyázz, kivel barátkozol... Miért? Mert bármi történhet velem. A családi körülményeken kívül ez az állandó fenyegetettség hajtott, hogy jógát, karatét tanuljak évekig.

Első utálatom később valósággal embertelen gyűlöletté fokozódott. Szégyelltem ezt az érzést, mert manapság különben is nehéz szeretni (az emberek, amint megszületnek, máris gyűlölik egymást). Rendőrakutya módjára kerestem az utamba kerülő férfiakban valamit, ami az apámra vagy az öcsémre emlékeztet, és befellegzett a kapcsolatnak, ha megtaláltam.

Ma teljesen önálló vagyok, senki segítségére nem szorulok, legkevésbé holmi »kemény férfikézre«, amely vezetne az élet útvesztőiben – a férfiak kemény kezüket arra használják, hogy még inkább saját izlésük szerint formálják azt a bizonyos oldalbordájukat, amelyből Isten a nőt teremtette. Önállóságomat sokra becsülöm, és eszemben sincs lemondani róla. Sohasem féltém a férfiaktól, gyűlöltem, majd pedig lenéztem őket, mint alsóbbrendű, bár fizikailag erősebb lényeket. Ez a bizonyos fizikai fölény mindig mélyen sértett és dühített, mert még különben egészen értelmes férfiak is gyakran élnek vele, az pedig éppen az értelmesség hiányát jelenti a szememben. Még ha meg is engedném valami szerencsétlennek, hogy megverjen, ha százszor erősebb lenne is nálam, jottányit sem engednék a meggyőződésemből, ha az életembe kerülne is.

Hát ez az én teóriám a férfinépről, de amint tudod, a nőkről sincs valami fennkölt véleményem, bár az mégsem ennyire megsemmisítő.

Hosszú, mély szippantás:

Menekülök? Igen, már olyan hosszú, hosszú ideje... Most pedig halálosan fáradt vagyok, önmagamtól nem tudok elmenekülni. Azt fogom mondani, ne menekülj, fordulj szembe. Szembefordultam, és láttam, ami eddig sem volt titok előttem, hogy az emberek sokkal inkább rosszak, mint jók, sokkal inkább vadak, mint civilizáltak, kegyetlenek és önzők, nem, cseppet sem nemesek – és megkívántam a halált. Csakhogy az öngyilkosság sehogyan sem fér össze a lényemmel, dühít a teljes vereség gondolata, továbbmegyek, még ha kinevetsz is, hogy meg akarom váltani, változtatni a világot. Miért vagy benne olyan biztos, hogy nem lehet megváltoztatni? Csak egy kicsit, éppen annyira, amennyire egyetlen elszánt ember képes lehet!

Ez is egy ok volt, amiért a kollektív munkába vettem magam. Mégiscsak előfordult, hogy ideig-óráig háttérbe szorultak az egoisztikus törekvések, sikerült egy cél érdekében, ha csak rövid időre is, tömöríteni az embereket. Beteljesedésként, igazolásként éltem át az ilyen perceket. Ezért vált belőlem olyan elszánt és odaadó aktivista a Szervezetben. Amikor tisztségeket kínáltak fel, úgy fogadtam őket, mint valós lehetőséget, bizonyítási alkalmat, majdhogynem szent feladatot. Csak jóval később vettem észre azokat az embereket, akik a ranglétra ugyancsak magas fokán ülnek, akik számára a sokat hangoztatott magasztos eszmék üres szólamok, és akik ráadásul odafentről csodálkozva kérdezik: „Mi a csodát akarnak közöttünk ezek a nők?” Persze, amikor mindama nemes feladatok díszes nemük képviselői számára teremtettek! Már az ifjúsági szervezetben is ezt kaptam, a pártról nem is beszélve. Lehet, hogy egyszer még sajnálni fogom az elmulasztott alkalmakat. Buta liba módjára nem voltam hajlandó szépen kitölteni az előírt nemi struktúrát, nem vállaltam a szép, de haszontalan dekoráció szerepét sem valamely irodákban, a fogadásokon és sziszegve visszautasítottam a lehető legkönnyebb utat is az érvényesülés felé – nem voltam hajlandó ágybéli pihentetőül szolgálni a befolyásos funkciók számára, hogy azután eredményesebben, lelkesebben végezhessek üdvös társadalmi ténykedésüket. Így aztán lóttak a jó lakásnak, kényelmes állásnak, ingyen utazásoknak, a majdani kivételezett nyugdíjnak és végül a márvány emléktáblának: DICSŐSÉG A NEVÉNEK STB.

Második cigaretta, kávé:

Tudod, a Vlasina partjára már eléggé szerencsétlen állapotban érkeztem, már akkor tudtam, hogy tennem kell valamit, mert kiborulok. A gimnázium negyedik éve, és mindaz, amit egy év alatt átéltem, akkorra már valósággal eltompított. Ne nevessem ki, küzdöttem a Vuk-diplomáért, és amikor végre a kezemben volt, nem éreztem semmit végtelen fáradtságon és keserűségen kívül, nem tudtam és végeredményben nem is volt miért örülni. Ott, a »célnál« fogtam fel küszködésem értelmetlenségét, mi az ördögért taposom én ezt a sarat? Mert nem a tanulás számított, még kevésbé a tudás, azért kínlódtam, hogy megmutassam, igenis érek valamit, hogy senki se beszélhessen a bukásomról, hogy senki se nevehessen a szemembe, hogy ne mutogassanak rám ujjal, amiért egyszer két embert megöltünk. Ezért dolgoztam, nem azért, mert magam is így akartam, tulajdonképpen egész eddigi életem során nem csináltam semmit úgy, ahogyan én szerettem volna – én, aki mindig azt hangoztatom, hogy a magam esze szerint élek. Az orvosira is csak azért kellett volna beiratkoznom, mert a »nagyfejek« mind oda mentek, mert anyám ezt akarta, ezzel is azt kellett volna bizonyítanom, hogy díszes családom tagjai, bármit is kövessenek el, mindig méltóak ma-

radnak a nevükhöz. Pedig világeletemben a társadalomtudományokat szerettem, mert eszeveszetten félek a haláltól, nem a szellemhistóriák értelmében, hanem mert elviselhetetlennek tűnik számomra, hogy a halál elragadja szeretteinket, és azok úgy hidegen, a mellükön összekulcsolt kézzel mérhetetlenül idegenekké válnak a számunkra, és mindebből borzalmas ceremóniát csinálnak, temetést, ahol csupa jót beszélnek az elhunyról, ahol azok is siratják, akik örülnek a halálának, hazamennek, és ebédet főznek, ahol már a vagyona széthúzásáról folyik a szó, panaszkodnak, hogy nekik a legrosszabb az életben, éppen azért, mert még egyáltalán élnek, és rémiszt a tény, hogy egy embert, legyen bár halott, egy kétméteres gödörbe dugnak, és letemetik földdel – rengeteg földdel, mintha csak attól félnének, hogy egyszer csak föléled a szerencsétlen, végül pedig otthagyják szörnyű magányban valami elhagyatott domboldalon, távol minden élőtől.

Ne szólj, tudom, hogy közhelyekkel untatlak.

Minden temetés hosszú időre kibillent egyensúlyomból, anyámmal megígérttem, hogy engem majd égessenek el, és ne csináljanak temetést. Nagy volt a döbbenet, orvoshoz küldtek, de azóta legalább nem kell temetésekre járnom, akkor sem, ha valaki megsértődik – persze sohasem az elhunyt.

Az emberi testek felboncolását végképp nem tudnám elviselni, bármilyen magasztos cél érdekében, mégis kevés hiányzott, hogy nem az orvosira iratkoztam, az utolsó pillanatban váltottam át jogra, miután anyámat végre úgy-ahogy meggyőztem. Volt mit hallgatnom: hogy nem készültem fel eléggé a felvételre, hogy félek, mert nincs is olyan jó fejem, mint ahogyan mutatom, hogy valószínűleg nem is tudnám befejezni azt az egyetemet és hasonló finom megjegyzések. Első alkalom volt, hogy ilyesmit fájdalommentesen le tudtam nyelni, gratuláltam is magamnak, van még számomra remény, ha ilyesmire képes voltam. Persze az út, amin tovább botorkáltam, ezután sem boldogított túlságosan, de erről már beszéltem neked.

Bevillanó képek: temetés, díszülés, kitüntetések átadása, zabálás halotti toron, nyakkendő s irodai szeretkezés, hullaboncolás.

Még egy nagy konfliktushalmazt sikerült többé-kevésbé tisztáznom, legalábbis annyira, hogy most már továbbindulhatok. Apámról van szó. Mindedig nem tudtam meghatározni az iránta táplált érzéseimet, teljes egészében ma sem tudom. Apám megölte azokat az embereket, ezzel megbélyegezte magát, és minket is, életünk végéig. A tett szörnyű, kegyetlen és embertelen, de nem csupán ez vezetett a kettőnk közötti összetűzéshez. Soha nem bocsátottam meg neki, hogy nem szeretett bennünket eléggé, hogy olyan könnyen magunkra hagyott bennünket, semmibe vette, hogy

bennünket mint az ő egyenes leszármazottjait (az öcsémet mint férfit elsősorban) szintén meg fognak ölni, ha a vérbosszú folytatódik, és mindegy volt neki, hogy hogyan fogunk magunkra maradva emberré válni, és még sok egyebet. Történtek némi disznóságok a rokonság részéről is, ami végül anyámék válásához vezetett, szó volt kitagadásról, folyt az intrika, vádaskodás, átkozódás. A kitagadás nem túlzás, nem pusztá szólam, apám már csak ilyen ember, soha nem fogja elismerni, sőt azt sem tűrné el, hogy mások előtte azt merjék állítani, hogy amit tett, az közönséges bűntény, felelőtlenség és örültség. A börtönben rettenetesen szenved, elsősorban azért, mert rettenetesen büszke ember, megszokta, hogy magas pozícióban legyen, hogy tekintélyét érvényesítse, hogy tiszteljék. Az egészsége is rossz, ehhez még hozzájön az elhagyatottság – mi már évek óta nem látogatjuk, a nővéreim néha, ha eszükbe jut. Öcsémmel elhátároztuk, hogy újra felvesszük vele a kapcsolatot – mégis hozzánk tartozott valamikor –, de a levelünkre olyan hangnemben válaszolt, hogy számomra végérvényesen világossá vált, nincs többé mit keresnünk egymás irányában, már csak az maradt hátra, hogy ezt a tényt elfogadjuk. Szörnyű ember, és kész. Valószínűleg régóta sejtetted, hogy ez az ember és részben az öcsém az az alap, ami a férfinéppel szembeni specifikus viszonyom mélyén rejlik.

Az az út pedig, amelyet anyámmal az elmúlt hét év alatt megtettünk (amióta magunkra maradtunk), általában az emberekkel szembeni viszonyulásom alapja. Mindig is erősen igényeltem a szeretetet, a gyöngédséget, de túl korán meg kellett tanulnom, hogy az emberek között mindenből több van, mint szeretetből, ezért aztán bezárkóztam a kagylóhéjamba, amelyből semmi áron nem voltam hajlandó előbújni, de nem is próbálkoztam senki, hogy bejusson hozzám, vagy kihúzzon onnan. Sokáig így éltem, elhalmoztam magam a kötelességek özönével, hogy elfeledjem a lassú emocionális halál kísértő árnyékát. Olyan dolgokkal foglalkoztam, amelyek lehetővé tették számomra, hogy szakadatlanul emberek között legyek, és valahogy levezessem a barátság és a szeretet utáni sóvárgásomat. Ez persze nem volt elegendő, és idővel nehezebben viseltem el a rám nehezedő terhet, és ezt egyre nehezebben is titkoltam mások előtt. Fáradt és zárkózott lettem, jött a depresszió. A magányosság, amely kiéhezett szörnyként kísért, egyre jobban fojtogatott, úgy éreztem, valóban megfulladok, egyedül, teljesen egyedül, én, aki sohasem tudtam emberek nélkül élni, és aki semmitől sem félek annyira, mint éppen a magánytól. Mások előtt mindez az általad is jól ismert ingerlékenységben, fokozott energikusságban vagy éppen vesztett iróniában nyilvánult meg.

Egy konyak:

Te voltál az első ember, akit nem sikerült félrevezetni a felsőbbrendű fel-lépésemmel, az első, aki igazi jószándékkal fordult felém, hogy darabokra

szedjen, és megállapítsa, mi az, ami nem stimmel bennem. Az, hogy mindemellett még férfi is voltál (azaz vagy is talán), ez a tény azt eredményezte, hogy az addig féltve őrzött, bár gyengülő gátak felszakadoztak bennem, és mindaz, ami addig belül felgyülemlett, megállapíthatatlan érzelmi áradatként zúdult rád mint egyetlen áldozatára, és amit te olyan sztoikus nyugalommal viseltél. Sohasem fogadtam el az állításodat, miszerint túlságosan idealizáltalak, elismerem, talán másvalaki is segíthetett volna, de veled, azt hiszem, mindez sokkal gyorsabban lezajlott, különösen férfigyűlöletem ki-gyökereztetése.

Egykori háromhetes együttlétünk alatt alig sikerült megismernem téged, s persze addig még sohasem lettem szerelmes az első pillantásra, de akkor egész idő alatt valahogy furcsán ott éreztelek a közelemben.

(A test nélküli kéz idegesen babrál a gyufával, sőt a konyak után nyúl. »Persze, hiszen állandóan a nyomomban jártál, sehogyan sem tudtalak lerázni, nyavalyás kis boszorkány« – mormogná közbe TBT, de az ilyesmit úgyis kivágjuk.)

Még mielőtt valóban beszélgettünk volna kicsit (és az már a második hét végén történt), nekem úgy tűnt, hogy már régóta ismerlek, mintha már valahol találkoztunk volna, szokásom ellenére vakon hittem neked, éreztem, hogy szavaiddal nem akarsz megbántani, habár az én fogalmaim szerint hihetetlenül arcátlan vagy. Még tiszteltelek is, pedig amióta felcseperedtem, nem tiszteltem egyetlen férfit sem a környezetemben. Akkor ott a hegyekben külön igyekeztem, hogy ne bánjak veled másként, mint a többiekkel (bár a szavak nem egészen találóak, te ott is a saját recepted szerint éltél, nem is lehetett veled bánni sehogyan), elsősorban kötelességtudatból persze, de szerepe volt az új, ellenőrizhetetlen érzésektől való félelemnek is. Saját magam ellen segítetted saját magamat. (Bocs, ha egy kicsit zavaros.)

Harmadik cigaretta:

Az egyetlen bűnöm veled szemben, hogy szeretlek. Úgy tűnik, ez a véleményed.

Különben pedig nem szégyellem az apámat. Imádtam azt az embert, ma is szeretem, és nehezen élek nélküle. Igen, vétett ellenem, de mégsem tudok rá úgy nézni, mint egy szörnyetegre. Számomra minden csak vele és utána létezik – ez az egyetlen igazi időbeni orientációm. Sem magam előtt, sem pedig mások előtt nem tudtam soha igazolni vagy megvédeni, de ez nem hatott az iránta érzett szeretetemre (különben sem ismerném el).

De vajon miféle összefüggésben van mindez veled? Miért térsz vissza folyton erre a szomorú témára, miért vádolsz következtelenséggel? Egyetlen apám van, másokra nincs szükségem, miféle közöd lehet neked az öldökléshez?

(Ideges kéz nyúl a konyakospohár után: Félek a családotól, kicsikém! – természetesen kivágva.)

A régi törzsi törvényeink ilyenek, feltételezem, hogy a tiétek odafönn északon nem ilyen barbárok. Azoknak, akik ölnek, okvetlenül rossz embereknek kell lenniük? Ki tudja? Erről ne beszéljünk többé. A gyilkosság számomra is olyasvalami, amire nincs igazolás akkor sem, ha az elkövetőjét nagyon-nagyon szerettem. Azt azonban meg kell értened, hogy érzelmeim meglehetősen vegyesek, hullámzóak ebben a témában. Legjózanabb pillanatomban legfeljebb azt mondhatom, ítéleteim sem lehetnek igazán mérvadóak. Ennyi elég?

Másik kávéház, a vár, a hársfák:

Anyám először az apám életéért, később pedig a puszta egzisztenciánként folytatott harc közben nem tudott az öcsém és az én kríziseimmel törődni. Habár gondosan titkolta, én tudom, hogy neki is voltak krízisei. Apámmal húsz évig élt együtt, nagyon szerette. Az elmúlt években annyit szenvedett, hogy ebből az érzésből nem sok maradt. Tavaly elvált. Az öcsémmel nem elleneztük a dolgot, rábízunk mindent. Anyám egészsége gyenge, de acélos lélekkel bír.

Apám S. Mitrovicán van börtönben, vérbosszúból elkövetett kétszeres gyilkosság miatt. Előfordul még ilyesmi a mi népünkél. Pedig tanár volt.

(Most te kezdted újból... – kivágva.)

Soha nem fogom neki megbocsátani, hogy nem szeretett bennünket eléggé, hogy olyan könnyen elhagyott engem, a családját. Tettével öt ház kapui zárultak le örökre, és zálogba került az életünk, az öcsémé és az enyém. Folyton ezt hajtogatom magamban: te ezt már régen elfelejtetted, nem emlékszel többé semmire... Elfelejtetted a két felkoncolt véres embert a prokupaci bíróság lépcsőjén, elfelejtetted a gyűlölettel és fájdalommal teli szemüket, az arcuk szürkességét, a szemük fehérségét a halál pillanatában; nem emlékszel a képre, hogyan csorgott végig a vér a lépcsőn, csepegett egyik lépcsőfokról a másikra, és az apád egykedvű arcára sem emlékszel, amint nyugodtan odanyújtja a kezét a bilincsnek, mint egy hős. Igen, és sokszorosan elfelejtetted, hogy ugyanezek a kezek valaha minden reggel felöltöztettek, mosdattak, etettek, sétálni vezettek, rajzolták a te kezdeddel együtt az első girbegurba betűket és számokat... Nem, ez sohasem történhetett így, nem lehet ez az igazi valóság.

Azt beszélük, látni szeretne bennünket. Nem akarok elmenni.

Az utolsó cigaretta:

Mint már említettem, az elkövetkező egy év a nagy számvetések ideje volt. Agyondolgoztam magam, és végül meggingott bennem az eredménybe vetett hit. Az év vége felé már tudtam, hogy nem vállalom a további megbízatást a Szervezetben. Így aztán leszámoltam egyszerre két mindaddig meghatározó tényezővel: az iskola eszményítésével és a politikával. Ehhez jött később a férfiakhoz való új viszonyulásom (azaz egyáltalán új életfelfogásom), amit a veled folytatott hosszú, elkeseredett „harcnak” köszönhetek. Mire mindez beért bennem, te is megszűntél az én nagy érzelmi problémám lenni ott fenn, messze északon. Józan, megfontolt szavaid végre eljutottak a fülemhez, azaz felfogtam az értelmüket, ami számodra nagy megkönnyebbülés lehetett. Azt hiszem, jó, hogy nem kaptalak meg akkor, amikor annyira vágytam rá, mert talán te is csak egy férfi maradtál volna az emlékezetemben, mint a többi, és nem tudtam volna meg mindazt, amit most tudok. Lehet, hogy egyedi, vagy legalábbis ritka példány vagy a férfiúi hódító történelemben, de többet megtanultam tőled a szerelemről, mint bárki mástól, pedig még egy tisztességes szerelmes éjszakát sem töltöttem veled. Új fejezetemben immár kiléphettem az életbe, és az irántad táplált lobogó érzelmek lassan lecsillapodtak.

(Záróra. Elnyomtad az utolsó cigarettát, körülnéztél – a füstös kis teremben rajtad kívül nem volt senki, kedves barátnóm.)

(Folytatjuk)

KÉSZ REGÉNY

(I.)

BRASNYÓ ISTVÁN

Igen sebesen fente össze a két kést, hogy így talán majd megélesítik egymást, közben képeket vágott, és térdben még rugózott is hozzá egy kicsit, de a kések valahogy nem élesedtek; nem is voltak egyformák, az egyik jóval hosszabb volt, és hegyes, hogy gyilkolni lehetett volna vele, bizonyára arra is szánták, vagy ki tudja, mire, a másik meg tompább, közönséges konyhakés, meglátszott, hogy elég régiek, csupán a lendület, ahogy fente őket egymáshoz, mutatott némi bizakodást, s ez eléggé jó fényt vetett a helyzetre.

– Meghívtam vacsorára egy idősebb irodistát – mondta, de látszott rajta, hogy nem velem közölte, hanem a levegőbe beszélt, és még mostanra sem légelte meg a kések fenését.

– Huhu, akkor tele lesz velünk a ház!

– De csupán ez a két késünk van. Az egyik, ez a hegyes, nálam lesz, a másikat meg neki adom. Neked, sajnos, nem fog jutni kés, de majd vagdalok össze, és tányérra teszem.

Ez egészen természetesen hangzott, hát persze hogy tányérra teszi, nem is fontos annyira, hogy nekem is legyen késem, jól megvagyok én kés nélkül is. Ekkorra ugyanis már rég elhatároztam, hogy nem fogok én olyan nagy ügyet csinálni a magam dolgából, egyszerűbb lesz, ha mindenestül másokra hagyatkozom, és mindenben úgy járok el, ahogyan mondják, vagy még úgy sem, könnyebb lesz nem tudnom semmiről sem a pusztá tudomásulvételen túl, hagyom, hogy mások irányítsanak, ahogy tudnak vagy jónak látják, a maguk belátása szerint: ha jön az irodista, akkor itt lesz, és egyen csak nyugodtan a késemmel.

Azután nekilátott szeletelni a sonkát, válogatva közben a késeket, hogy vajon melyik sikeredett élesebbre, nekem viszont így volt a kényelmesebb, ha nézem, és nem magamnak kell csinálnom, és már jó csomó vesződéségtől meg is kíméltem magamat. Amikor befejezte, egy fehér porcelántányéron

nekem is fölaprított még egy szeletet, majd elébem tolta, és ettől kezdve csöndben várakoztunk, miközben az alkonyat tintaszínűre fordult, a sóvány léckerítés még látszott egy ideig, de mögötte már mérhetetlen volt az üresség, nem volt mit nézni rajta.

– Tamás, rakás, lófasz a seggedbe – mondtam az irodistára célozva, aki mindegyre késlekedett, lámpát kellett közben gyújtani, és még mindig se híre, se hamva.

– Előtte azért majd ne beszélj így, fékezd a nyelved, mert még azt találja gondolni, hogy el szeretnéd venni az étvágyát.

– Emberünk nekünk ez, vagy akar valamit? – kérdeztem. – Ugyanis ki nem állhatom azokat, akik akarnak valamit.

– Tőled, nyugodt lehetsz, semmit sem akar.

– Akkor jó. Akkor jöhet. Tele lesz velünk a ház.

– Dehogy lesz. Még férnének.

– Csakhogy ide nem jön senki. Különben is mindössze két késünk van, és rajtam kívül aligha akadna ember, aki belenyugodna abba, hogy kés nélkül kelljen ennie.

– Annál a valakinél biztosan lenne legalább egy zsebkés. Kinyitná és nekilátna vele.

– Hogy miért nincs nekem is zsebkésem! Eddig még eszembe sem jutott, hogy lehetne. Akkor most szépen kölcsönadnám, akár az irodistának, akár másvalakinek.

A lámpa cilindere ekkorra átforrósodott, habár csak most vette észre, mennyire kormos, de már semmit sem lehetett tenni a megtisztításáért.

– Ez bizony kényelmetlen – állapította meg. – Kitűnő vacsora, minden a legnagyobb rendben, és az egésyre árnyékot vet az elkormozódott lámpaüveg.

– Majd célzást teszünk rá, mily régóta várakozunk, hogy még a cylinder is egészen befüstölődött. Hadd furdalja a lelkiismeret! – derültem jó előre a dolgon.

– Azt már nem! No, azt az egyet nem... Mondtam, te meg se szólalj. Esetleg akkor, ha közvetlenül hozzád beszél. Csak akkor, ha én elkezdelek biztatni.

– Nem kell nekem biztatás!

– Most az egyszer kelljen.

– Szóval, próbáljam meg adni a többeljobbat. Csakhogy én ennél többet nem vagyok képes kihozni ebből a lehetőségből, mint amennyit eddigre sikerült. Beleadtam az egész eddigi életemet.

– Ezen most ne vitatkozzunk. Tartsd magadat ahhoz, amiben megállapodtunk.

Ezzel aztán le is csendesített. Végtelenül csendes tavaszi este lett, eléggé

hűvös, nem ártott volna begyűjtani, de mostanra már késő volt a kapkodásra, meg nem is volt ez olyan egyszerű dolog, biztosan minden teleszaladt volna füsttel, s az aztán tartja magát, amíg csak át nem melegszik a huzat, beletelik vagy egy óra is: jobb, ha az egészet nyomban kiverjük a fejünk-ből.

Ez a várakozás- és jelentőségteljes elnémulás állt a háznak arra a részére, amelyet béreltünk itt, de a másik felében ekkor elszabadult valami, egy gurgulázó hang, mintha a kútból jött volna fölfelé, meg-megszakadt ugyan, de sohasem tartósan, vagy csupán azért, hogy annál meglepőbb legyen, ha újra rákezd.

Az volt ugyanis a helyzet, hogy ritka eseménynek lehettünk fültanúi, amit – ha rajtam múlik – messze elkerülök, pontosabban a világból is ki lehetett volna vele kergetni, ettől az egytől borzasztóan visszaállt a szőröm: ez valaki haldoklásának a robaja volt, és végtére is nemigen tudtam beletörődni az ittlétembe, az iménti felhőtlen pillanat már messze volt, gondolatban sem tudtam volna földidézni, és a legszívesebben már kelek is föl az asztaltól, hogy más hely után nézzek e szűkös világban, csakhogy a sötétség odaszegezett a helyemre, és kénytelen voltam végighallgatni a hosszúra nyúló fuldoklást meg hörgést – épp olyan volt, mintha valaki a kémény huzatán keresztül szedné a levegőt vagy igyekezne levegőhöz jutni, kapkodva és fuldokolva, valami olyan fortéllyal, ami már kezdettől fogva nem volt beleszámítva a játszmába. Most ha beállítana az irodista, legföljebb fejbe vágnánk, hogy ne hallja, habár engem sem ártana fejbe vágni, amennyiben ez segítene, vagy ha még volna esti oktatás az analfabétáknak, elmennék oda, és beülnék mögéjük az utolsó sorba, s ott maradnék egészen addig, amíg vissza tudnám fojtani a nevetésemet, mert ha kirobban belőlem, akkor már menekülhetek is: hogy ezek a komoly, koros fickók milyen ügyefogyottak tudnak lenni, ha meglátnak egy ismeretlen betűt! Kaparásznak a papíron, akár az egér körme, és vagy a bajszukat rágják, vagy a nyelvükkel tolják félre a szájukból.

– Én láttam – mondtam most kínomban –, csakhogy akkor csöndben volt, de a szeme, mintha tejüvegéből lenne, nem nézett vele sehová sem...

– Máskor majd fiatalabb embereknél veszünk ki lakást – igyekezett lelket önteni belém.

– Ez máskorra nem vonatkozik. A máskor most elérhetetlenül messze van. A jelen pillanat épít le engem – igyekeztem a legnagyobb érzékletességgel megfogalmazni lelkiállapotomat. – Ennek az egésznek a tudata meg a fölismerése hoz ki engem a sodromból! Pedig már mikor megfogadtam, hogy erre semmi sem lesz képes!

– Még az a szerencse, hogy úgy látszik, nem fog jönni az irodista. Idős, finom ember, rossz hatást tenne rá.

– Errefelé az idős, finom emberek nem szoktak irodisták lenni. Idős korukra mind följebb kapaszkodnak, vagy fölhangynak a szakmával. Ez a fiatalok pályája.

– Őt erősen üldözheti a balsors. Csakugyan furcsa: fiatal, mindenre kapható gyerekek között ülni naphosszat, mintha az oktatójuk lenne, azok meg térülnek-fordulnak, számárfület mutogatnak a háta mögött, s ha kiteszi a lábát, fölszabadultan fecsegni kezdenek. Nincs közös témájuk. Az a – hogy úgy mondjam – tevékenység, ami ott folyik, nem lehet beszédtema.

– Hideg is lehet a lelkében!

– Az. Zárkózott, szinte félnék ember. Azért is nem jutott magasabbra. Ezért is nem fog most már ide sem eljönni.

– De én mindenki helyett itt vagyok, ette volna meg a fene. Én az egész emberiség helyett itt vagyok, ha még ezzel is nem mondok keveset. A mindenség helyett, a teremtés helyett hallgatom a végeredményt, hogy magam is félig-meddig halálra válok a zihálásától! Jobb lett volna még korán reggel fölkelnem, és rögtön elmennem hazulról, csak az a baj, hogy nemigen van hová. Kietlen hely ez, ha megeredne az eső, beleragadnánk a sárba...

– Sétálhatnál néha a tanítók útján.

– Ugyan már! Itt sétálni? Azt annyian néznék, hogy előbb-utóbb elkerülhetetlenül szóváltásba keverednék velük. Ott támaszkodnak a kerítésük mellett, és várják, hogy köszöngessek nekik. A negyedik-ötödiknél még hagyján, de amikor már huszadszor mondom végig ugyanazt... Elege lett ebből a tanítóknak is, inkább itt hagyták az iskolát, itt hagytak mindent, kicsapták a gyerekeket, és egyszerűen nyomuk veszett, pedig újévkor még narancsot osztogattak, mindenki azzal volt, a terepet készítik elő, hogy örökre maradhassanak.

– Sokan örülnének annak, ha ilyen hely jutna nekik – mondta egészen beleélve magát, és már látszott rajta, hogy ettől a pillanattól nem várja tovább az irodistát. – Itt sokat lehetne tenni a világért. Persze, csak ha valaki képes vállalni az ilyesmit...

– No, az biztos, hogy én nem lennék képes! Még azon az áron sem, hogy naponta végigsétáljak a tanítók útján. Minek is kelljen annak a sok kis faramucinak iskolába járni! Vissza kellene állítani a világra a szabadság eszményét. Ennek az alapja az önkéntesség, hogy senkit se befolyásoljanak az elképzelésben, és tegye, amit jónak lát. Aki iskolát akarna magának, annak majd akadna tanítója is.

– Ne beszélj! Csak ne beszélj. Egyél inkább. Most már odaadom a kése-det is.

A kürtőben ekkorra csillapodott a szuszogás, illetve ami onnan hallatszott, és nincs is annál rémesebb dolog, mint figyelni, hogy valaki a ké-

mény kürtőjén keresztül szeretne lélegzetet venni, és szurkolni neki, hogy sikerül-e, és ha igen, akkor is vajon meddig.

– Eljöhete máskor az irodista – tereltem rá ismét a szót. – Akkorra szerezhetnék neki valahonnan egy kést is. Mért így olyasformán jön ki, mint ha nem akarna rólunk tudomást venni.

– Biztosan akadályoztatva lehet. Váratlanul inspekciónak ült rajta, és most azt sem tudja, hol áll a feje. Nagyon kellemetlenek tudnak lenni a kései inspekciónak...

– Éjszakai inspekciónak az anyakönyvi hivatalban! – nevettem. – Ez is csak itt eshet meg, ahol ennyire rövidiek a nappalok. Már beleszáradhatott a tinta a fejébe, mert dolga, az aztán szemernyi sem akad, szerintem már írni is elfelejtett.

– Gyönyörű kalligrafikus írása van, a betűivel szinte madarat lehetne fogatni.

– Hát akkor fogjon magának madarat – vélekedtem, és nekiláttam a vascsorámnak, csak úgy, kés nélkül, mintha az irodista megjött volna, és szüksége lenne mégis a késemre.

Egy ideig nem hallatszott nyögdecselés, sem óbégatás, nem tudom, mit csinálhattak odaát ilyenkor, de én szándékosan kemény kifejezésekkel tartottam el magam elől a valóságot, hiszen ez csupán egy esetleges kaland a számomra, úgyis másokkal történik minden, eseménynek engem még csak a szele sem fog érinteni, nem fogom annyira a közelemben engedni az eseményeket, hogy esetleg a sodruk magukkal ragadhasson, ki fogom várni a magam idejét – rágódtam –, ha esetleg az én helyzetemben egyáltalán adva van ilyesmi; különben meg miért ne lenne? A nagyobb reményében vagyok itt, és mindenfajta apró megrázkódtatással szemben egyedüli módszerem a halogatás: megvárom, amíg minden elrendeződik a maga természete szerint – amennyiben van természete –, s mindenkit odailleszt valahová, az ember szájába adva a megfelelő szavakat, vagy amennyiben kívül marad, a szűkölést, a vonítást. Egyszerűen csöndben voltam, nem locsogtam fellengzősen, mintha az irodista is jelen lenne, olyasféle volt a magatartásom; már megszűröl a némasághoz igazodtam – talán kezdettől fogva ki kellett volna tartanom mellette, mintha szakadatlanul valaminek a tizenharmadikáját élném, függetlenül attól, hogy épp milyen napra esik, s ez egészen lényegtelen is, hiszen sohasem fog elmúlni, és ebben kovácsolom én gondolatbeli szerencsém.

Úgy gondolom, eléggé terebélyes fészket rakott bennem ekkorra a ridegység, ezzel a kemény magatartásommal már a tanítók útján is képes lettem volna zavartalanul végigmenni, fölszegett állal, kitartóan előre meredő pillantással, tudomást sem véve arról, hogy bámulnak, levette magamról gátlásaimat, úgy tekintve a jelen időbe, akár a semmibe, mint aki a fejébe vette,

hogyan udvarolni megy, váratlan időpontban állít be idegen házhoz, ahonnan úgysem fogják kitenni a szűrét, bármennyire is viszolyognak tőle, hiszen én magam is nem viszolygok-e mindentől, és mégis mily odaadással voltam képes várakozni a korhadt fejű irodistára is, és a végén az egész arra adja magát, hogy szinte érzem a hiányát, mintha éppen vele volnánk kevesebben.

Aztán úgy jött ki a dolog, hogy másnap nem lehetett kenyéret sütnünk, mert mégis miként festene az olyasmi, hogy valahol halott van a házban, és ugyanakkor akadnak ott kevésbé épelméjűek is, akik nekilátnak kovászolni, férfi létükre, mintha valami boszorkányos szertartást celebrálnának, fűtve a kemencét, akár a pokol torkát, illetve dehogyan avatkoztam volna én ilyesmibe, csupán elnéztem volna, miként csinálja másvalaki helyettem, ismervén már a művelet minden mozzanatát, de mit sem törődve vele: hát ennyi jussom csak van nekem is a világon – ha valaki például halott lehet, miért ne lehetnék én kimondottan élő, eleven, aki unja az elrettentően nagy látványosságokat, a tartóssággal szembehelyezett rövid időt, egyszerűen valaki más halálának a napján arra ébred, hogy semmi keresnivalója e helyen, hiszen már a körülötte levők neve is elszállt a fejből.

– Hallgattam eddig a hangotokat, ugye? Nohát, ezentúl nem hallgatom! – tehettem-e volna ilyen kijelentést, hálátlanul és pimaszul ami annyira jellemző lett volna rám. Nem tettem, inkább azt hallgattam odakinn, hogyan próbálják a közelben egy dzsip motorját beindítani, eddig is gyakran kísérleteztek vele, de sohasem jutottak semmire sem, gyakorta rájuk is esteledett, és már viharlámpával világítottak hozzá, ám aznap már nem sikerült; hogy most miért gondolhatták úgy, miszerint ma biztosan sikerülni fog – ez ugyanolyan rejtély, amilyen a mi kenyérsütésünk lett volna, ha történetesen nekilátunk, de mi legalább nem láttunk neki, ők meg hadd kínlódjanak: ha sikerülne netán beindítaniuk a járművüket, akkor már szívesen velük tartanék, nem is fontolgattam, hogy hova. Kitüntetésszámba menne, ha másvalakinek a halála napján én hagyhatnám el ezt a zárt világot! Így nem hiába iszonyodtam volna tőle mindig is, habár mekkora megadással viselt, mintha teherben lenne velem... Tehát akárhogy is csűröm-csavarom, már megfordult a fejemben megszületésem időpontja, hogy ez egy rozsdától széjjelmart dzsipen következhetne be, amely úttalan utakon vinne magával, mintha lovak ragadtak volna el, vagy indulat, sőt az irodista tollvonásának lendülete, ahogyan a tolla hegyével a világ szemét szeretné kiszűrni, a vén hibbantja, már amennyire hallomásból ismerem meg el tudom képzelni azokat az ügdarabokat, amelyek a keze között megfordulhatnak.

– Ilyen cudar munkát! – hajtogatták azok a dzsip körül, majd fölváltva forgatták a kurbli, akadt köztük olyan, aki sokáig, talán tízet vagy tizenkettőt is képes volt hajtani rajta, ám ez a roppantul nagy energia is elenyé-

szett valahol, minden eredmény nélkül, s az egész már afféle hiábavaló erőpróbának látszott, merő virtuskodásnak, amelynek aligha lehet majd evilági jutalma. Végül fölcsapták a motorház fedelét, és azontúl már csupán a feneküket láttam, de hát mindig is ilyen illetlenek voltak velem, vagy legalábbis beképzeltnek magamnak, hogy azok. Egy csomó kocasofőr, innen-onnan összelopdosott alkatrészekkel teli zsebbel: de egy napon úgyis sikerülni fog! – Miért ne sikerülne akkor az én dolgom is? – fordítottam nekik hátat, habár a halottas házhoz nem mehettem vissza; ez az esemény mégiscsak eléggé váratlanul ért, volt olyan, mintha páncélszekrénybe zártak volna a puszta levegőben, és most tessék, boldoguljak, ahogy tudok.

– Boldogul a fene! – csak ezt tudtam rá mondani, és korcs gyümölcsfák között átvágtam egy kerten: még csak egy fát sem ültettem életemben, ébredt föl bennem a gondolat, mintha hirtelen fát szeretnék ültetni, habár tartottam attól, hogy ezzel már megkéstem, nincsen az a fa, amelyik megeredne az én kezem nyomán, nem olyan anyagból vagyok én gyúrva, és akármit is ültetnék, az biztosan fordítva, a Föld középpontja felé nőne. Tehát ezzel a tudattal, fölismeréssel, magabiztossággal, már-már elszántsággal lépdelttem keresztül a hantokkal teli földön: ily nagy mellényem volt nekem, és ha elhagyom magam, e helyen biztosan vittem is volna valamire.

Az eget nem is néztem addig, hogy milyen; hirtelen nem szemerkelni kezdett az eső, hanem valóságos zápor szakadt a nyakamba, hidegen ömlött végig a hátamon, úgyhogy kénytelen voltam fél fordulatot tenni a tengelyem körül, mint aki képtelen elviselni, hogy csupán az egyik oldalról csapja meg a jeges suhanás: még láttam, hogy a sofőrök kiáltozva ugranak be a dzsip ponyvafedele alá, én viszont visszafelé mentem, mintha az a tengelyem körüli fél fordulat egészen elvakított volna, és azzal a tudattal lábaltam, hogy mégiscsak elfelé megyek, ám ha valaki bőrig akar ázni, annak úgyis mindegy, hogy mit gondol magában vagy merre tart, számára egyedül az a fontos, hogy ázzon, s én áztam is, egészen addig, amíg a halottas ház verandáján meg nem láttam a fölnyitva hagyott gyászoló esernyőket – ezek közül választottam magamnak egyet, ha már egyebem sincs, legyen majd valami emlékem, sőt, még az is fölmerült előttem, hogy esetleg majd meg kell vívnom érte, mint annyiszor történt az emlékeimmel, szemmel láthatóan hiábavalóan, mert korábban mindahányszor sikerült valakinek megfosztania tőlük, de most ügyet sem vetettek rám, még ha láttak is, nem lehettem egyéb a szemükben, mint egy másvalaki, aki esernyőt tartva igyekszik valhová a hirtelen megeredt, de a vártnál huzamosabban tartó esőben, és milyen komoly! Mily sietve és céltudatosan lépdel!

Nos, ez voltam én.

Valami parfüm illata verdesett az orromban, vagy az eső árasztotta magából – nem tudnám megmondani, és már nem is volt kivel szót váltanom

róla, olyannak tűnt a múlt idő, mintha végig magamban beszéltem volna, s még azt sem tudnám így utólag, hogy pontosan miről, és nem láttam az okát, ami miatt ideje lett volna elhallgatnom. Vagy csupán a fejemben ment végbe mindez, záporzott az a valami, ami a tudatom kellett volna hogy legyen, széles árkot mosva folyt bennem, mintha a csontjaimat akarná széjjeldobálni.

Hogy nekem ez mennyire megfelelt! Körvonalazhatatlan ötlettel igyekeztem lépést tartani, ám ez a továbbiak során már úgy ment, mintha az út mellé léptem volna, például a tanítók útja mellé, ahol jelenleg senki sem tartott szemmél, és látszólag annak reménye nélkül, hogy valaha is visszatérhessek rá – mert nem is akartam! Eszembe sem jutott! Meg sem fordult ilyesmi a fejemben!

A tanítók útja különben is borzasztóan hepehupás volt, mostanra már meglátszott rajta, hogy a tanítók – idekönyörögve összes környékbeli nemzetségüket – egy hét leforgása alatt roham munkában építették (de inkább kényszermunka lenne a megfelelőbb kifejezés rá), teljesen céltalanul, bizonyára pusztán a példamutatás kedvéért, mert sehonnan és sehová sem vezetett, majdnem az iskola épülete elől indult, és majdnem az egykori csárdáig húzódott: – Építik az utat a részegeseknek – mondogatták, akik már akkor is a kerítésükre támaszkodtak, férfiember módjára figyelve a fürdőruhára vetkőzött tanítónők hajlatait, halkan magyarázva közben egymásnak ezt-azt, talán hogy mi mire szolgálhat, vagy hogyan lenne a legérdemesebb közeledni hozzá; a szűk úttest is épp olyan lett, mintha kővé vált tanítónőket hengereltek volna bele, mert amint a hólé meg a fagy letisztította róla egy kicsit a törmeléket, kődomborulatok formájában nyomban fölillantak az előző nyár gömbölyded emlékei, a keblek még hagyján, vagy a térdek – ám azok a tomporok: azokon a kezdő kerékpáros a nyakát szegte volna, ha véletlenül rászalad valamelyikre! És valahogy a tanítóknak is ettől kezdve nem lett itt maradásuk, mégis rossz néven vehették, hogy megdolgoztatták őket, és ezt követően a részegesek is sebesen fogatkozásnak indultak: megjavultak vagy elhullottak, mert már vénségesen vének voltak, de az is lehet, hogy senki sem akart többé azon a hepehupás úton járni, ahogyan én sem akartam, csak keresztülvágtam rajta, csak mentem toronyiránt, de hogy milyen arckifejezéssel, azt senki sem láthatta, mert az esernyő selyme bizonyára sötétbe vonta arcvonásaimat, s ha valaki véletlenül látott is volna valamit, mi mást mondhatott volna: – Ment, mint akinek bogáncsot ragasztottak a hajába. Nem késlekedtem ebből levonni a következtetést, pedig kimondottan nem hallottam, honnan is hallhattam volna? Akkoriban még nem kezdtem el hallucinálni, később meg, amikor már elkezdtem, illetve bizonyos időre a hatalmába kerített, akkor meg fogalmam sem volt róla, hogy én most hallucinálok, pontosabban olyasmi történik velem, ami

nincs, mivel nagyon is volt, s ennek is inkább az volna a lényege, hogy mi-ként lehetne a valósághoz idomítani, mármint az állítólagos nem létezőt az állítólag létezőhöz, és közben nem tudni semmiről sem, mert ugyan mi lenne az a fontos, amiről még tudni is kellene?

Most itt mentem egy világ verdeső záporú alkonyata felé, amely ugyan még messze volt, bár az ég karimája alaposan félre volt csapva, mintha az egész rám akarna borulni, ám máris azzal voltam, hogy az alkonyatból úgyis virradatba fogok érni, nem tudom, mikor, de majd elérkezik az az idő is, és különben is ki ne szeretne szép zöld mezőben járni, akár valami címerképben, bár a terep inkább volt kopárnak mondható, amely művelésre vár, csak még nem jöttek ki a traktorok, s ha az eső hirtelenében el nem áll, egyhamar nem is fognak, egyáltalán milyen irányból jöhetnének, ezt fontolgatnám most az esernyő alatt, ha bármi közöm is lenne ehhez az egész tágassághoz, amelybe nem beleszakadni készülök, hanem sokkalta inkább elhagyni – ez, természetesen, perspektíva kérdése, hogy mi tűnhet esetemben elhagyásnak: az az irány inkább talán fölfelé vezetne, megnevezhetetlen légikatasztrófabá, ami itt még sohasem játszódtott le, itt az emberiség a földbe szokott veszni és nem a levegőbe, és, mellékesen, ezekkel a fogalmakkal amúgy sem lehet semmit sem megmagyarázni.

Jó sokára egy hosszú villanypóznasorhoz értem: nyílegyenesen és hatalmas léptekkel futott előlem, tartott valahová a feszes huzaljaival, jobb híján magam is a nyomába szegődtem, bár az én járásom hozzá képest araszolásnak tűnt, céltalan csörtetésnek és időfecsérlésnek – ám azzal voltam, mégis jobb lesz, ha követem, legalább útmutatóként szolgál majd, ha rám szakad a sötétség, mielőtt még a dolgom adná magát valamire, azonban sejtelmem sem volt róla, hogy mire.

„No, most végre adva van valami”, lépdeltem az esernyő alatt, bár nem hinném, hogy az eső időközben ne állt volna el, ám így biztonságosabbnak tűnt a haladásom, ha közben az esernyő fogantyújába kapaszkodom, megérezvén a nyers idők közeledtét. „Legalább biztos lehetek abban, hogy elébe vágtam jövőmnek, ennyit viszont akárki megtehet a maga érdekében” – ez volt a véleményem távozásomról, vagy csupán a retorikát kedveltem módfelett, egyáltalán, a szavakban élni; mintha valami vágyálomként lebegett volna ez előttem: hogy egy napon majd ott remegek a hangok ördög-villájára tűzve, csupasz rezgésként, amelynek zsibogását máris hallottam a huzalok között, ahogy váratlanul, a fordulat minden jele nélkül más fekvésbe csap át, és árnyalódását egyszeriben képtelen vagyok követni, nem ismerem föl benne magamat az időben.

Azért nagy lehetett bennem a szusz, mert még szürkületkor sem értem effajta gondolataim végére, s addig eszembe sem jutott, hogy megpihenhetnék, vagy talán attól tartottam, hogy leragadok ott, belezuhanok a kímélet-

len és könyörtelen valóságba, erőt vesz vagy elhatalmasodik rajtam az a föl ismerés, amelyben máris túl messzire mentem, anélkül hogy valamire jutottam volna: egyszerűbb lenne visszafordulnom, amíg az emlékezetem szerint van hova, ám sehogyan sem akart bennem fölébredni az ilyen irányú kétely, nem azért, mert netán bíztam volna magamban, hiszen ennek rég elvettem minden gondját, hanem létezésem másik lehetősége bomlott ki bensőmben, akár a rosszul összecsomózott batyu, ami akkor állhatott össze, amikor megéreztem közeli születésem időpontját.

Most pedig csöppet sem aktuális vetéltként, idejétmúlt időtlenként fújattam keresztül a parfümös esőn, kissé émelyítő illat ülte meg szaglásomat, s ettől kezdve igyekeztem volna szabadulni tőle, habár magammal vonszoltam, de így legalább volt, ami serkentett, amíg valahol, messze előttem, égők nem gyulladtak a póznasoron, üreget olvasztva maguk körül a dermedt ólomszínben, s azután rezzenetlenül ott maradtak a helyükön, gazdátlan csillagábra részeként a mindinkább szitáló sötétségben, szűkös udvart kerekítve maguk köré, amelynek szívárványa szembogárként összeszűkül, szinte üregébe zárva nem engedte elszökni a fényt. Szél szerencsére nem fúj, ami a világosságot tovasodorta vagy elmaszatolta volna, egy csöppet sem tűnt huzatosnak az űr küszöbe, más nem is lehetett így kivilágítva minden ok nélkül s ennyire tartósan, hogy nyugodtan megszunnyadhatnak alatta a futómadarak, mielőtt megbukott testtartással nekiiramodnának vagy sebes szárnypergetéssel beléje rebbennének: egyből megtaláltam volna helyemet? S az egész nem is igényelt a részemről többet a nagyarányú esetlenségemre való hagyatkozásnál, meg hogy a hátam mögött ott fenyegetően összezsúfolódtak az általam figyelemreméltónak ítélt események, mintha a minden fölött szemet hunyó halál egyszeriben fölnyitotta volna szemét: Aha, tehát itt lapultál eddig! – ütött rajtam a megállapítás, melynek megsejtése arra készítetett, hogy sebesen összekaparjam magamat (említettem már bensőmben a batyut, amely annyira hevenyészve állott össze, hogy esetleg valami bennem vágótázó záporpatak göngyölhette be, amely csontjaimat lett volna hivatott összeforgatni), most meg, ugyanának a napnak a vége felé, immár nekiállok csodálkozni, tiszta lelkiismerettel és a záporpatak hordalékától túlradó szívvel, mintha megérkeztem volna valahová. Tehát első állomásom máris az űr küszöbe – úgyhogy minden gondomat elvetve odatelepedek a villanypózna magasából rám tátott ernyőjű lámpa alá, mintha koraszülött létemre csupán melegedni állna szándékomban alatta, ám az esernyőt mindenestre kinyitva hagyom magam fölött, nehogy váratlanul ismét rajtam üthessen az eső, kíméletlenül megárasztva bennem újra a záporpatakat, túlon túl magasra duzzasztva szintjét, és úszva kelljen fantáziámból menekülnöm, meghemperedve az alvadó vérként híg és ragadós sárban, mert különben belefulladás álmaimba. Máris

mily nagyra duzzadt a számban a nyelvem, ha most kérdeznének bármi felől is, csupán kinnal tudnék válaszolni, vagy egyáltalán nem is válaszolnék, mert különben közletről sem érzem magamat szorult helyzetben: tréfadolog, bolondság az egész – ébredezik bennem az isteni teória, tart a kiteljese-dése felé, nos, ez öltheti magamra alakomat, hozzá tartozik a főnről össze-lapított árnyam, s aligha mutathatok így különbül, mintha a rozsdától szét-mart dzsip nekirohant volna velem a villanyoszlopnak.

És itt, e megátalkodott helyen, kénytelen vagyok tudomásul venni, hogy máris érkezik valaki a kiemelésemre, csörtög a talpa alatt a gyomok szára, tehát mégsem elejteni akar, hogy trófeaként vigyen magával, mondván: ezt találtam a sötétedésben, azt meg fejtse meg másvalaki, hogy ki- és miféle, nekem máris elegendő van belőle, elrontotta az estémet, a pusztaság szuszogása is kihoz a sodromból! – Hanem csak odakanyarodik elébem, mint aki már is megszokta jelenségemet, pedig feléje fordítom a fölnyitott esernyőmet, hogy eltakarjam előle magamat, ám mintha keresztüllátna a sötét és sűrű selymen, akár a mindinkább fölülkerekedő éjszakán, mert egyenesen hoz-zám szól:

– Maga, barátocskám, de kitelepedett ebben a hűvös estében! – Lám, csupa mérték – és távolságtartás a hangja, mert az esernyő selymén keresztül csupán alakjának körvonalait látom, ő meg engem bizonyára szinte lelki pucérságomban föl tud mérni; ugyan mit is válaszolhatnék neki a már-már a szájpaddlásomat feszegető, hatalmasra dagadt nyelvemmel? Annyit azért mindenesetre mondok vagy kérdezek, közlök, magam sem tudnám a pontos értelmét kihámozni:

– Útban vagyok? – csuklik valahogy fölfelé a hangom, mintha mondan-dóm végét lenyelném, úgyhogy inkább mégiscsak kérdezném, pedig mi az ördögöt kérdeznivalóm lenne nekem, aki már-már révbe jutottam? Hol is lehetne inkább nyugtom, ha nem e békés küszöbön?

– Dehogy, nekem aztán nem.

– Tovább akarok menni – billentetem egyenesbe az elképzelését, mielőtt végleg gyökeret verne közöttünk a félreértés. – Arról jövök – mutattam a sötét póznák irányába.

– És arra megy – nyújtotta kezét a világitás felé.

– Ezt eltalálta. Itt csak megpihenek – hoztam a tudomására. – Volna egy korty vize? – kérdeztem, mert azt szerettem volna, ha helyettem is ő be-szél, ha már képtelen gátat vetni a kíváncsiságának, s előrehajolva, két tenyérével a szétvetett térdén támaszkodva az ernyő selymén keresztül en-gem fürkészt, ahelyett hogy a dolga után nézne.

– Nem tudom, miből gondolhatja, hogy vizet hordok magamnál! Még ha úton vagyok, akkor sem viszek! – mondta az esernyő selymének színfala mögül, ahová tudatomban szorítottam, nehogy közvetlen módon hozzá-

férhessen bonyolult, hogy ne mondjam, öt tűn kötött egyéniségemhez, még az esernyő hegyét is a szívének irányítottam, hogyha netán föltámadna benne a gonosz, a kellő pillanatban rögtön ledöfhessem, beleszúrjak, akár a pudvás piros héjú retekbe, mert mi más volna az emberi szív? Ám ezt nem tettem szóvá előtte.

– Ebben az egyben nagyon megegyeznek a szokásaink, mert mint látja, én sem hoztam.

– Az már a maga baja. Én legföljebb tanácsot adhatok...

– És miféle tanács legyen az? – érdeklődtem.

– Hogy máskor hozzon!

És én ezt szó nélkül hagytam! Odatolakszik hozzám, kioktat, s mindezt szó nélkül eltűröm, mintha most is a tanítók útján járnék; senki sem tudhatja pontosan, hol vár rá lesben a gonoszság! Nem csoda, hogy nem ismertem föl rögtön a szándékát, amikor szemügyre sem vettem alaposabban. Így jár az, aki megszokta az iránta tanúsított jóindulatot... Annak már a hangyának fogják lerágni a csontját. Beleveszik a hangyaúrbe, eltéved a különleges angyali járatokban, mintha a partról forró vízbe rántanák bele!

Elfordítottam arcom elöl az esernyőt, s nehézkesen, akárha jártomban jelentős súlyfölsleget szedtem volna magamra, föltápaszkodtam.

– Magával egyáltalán nem lehet beszélni! Maga az egész világot bolondnak nézi! – ripakodtam rá.

– Miért? Talán nem az? Talán nincs igazam? – próbált kötekedni velem, és mintha még ő sértődött volna meg.

– Különben is, honnan kerül ide? Ki az isten küldte magát a nyakamra? – pattogtam, mint még soha.

– Hát olyannak látszom én? Akit csak úgy küldenek? – egyenesedett föl, mert úgy, a térdére támaszkodva hozzám képest elég sokat veszített a magasságából, de még így is jóval alacsonyabb maradt nálam. Hogy mekkora nagy mamlasz vagyok én!

– Nem tudom, milyennek látszik – engedtem a magamra öltött veszélyes alapállásomból. – És én, én milyennek látszom a maga szemében? – kíváncsiskodtam, miután tetőtől talpig végigmérhettem.

– No-no! – csillapított meghökkenve. – No-no! Én semmi rosszra sem gondoltam!

– Ó, én is csupán arra gondoltam, hogy elbeszélgetünk egy kicsikét, ma még egyáltalán nem beszélgettem. Tudja, az az igazság, hogy a házban, ahol eddig laktam, meghalt valaki, s nekem mindenesetre most a közelében lenne a helyem – tártam föl előtte őszintén az ügyet –, de én erre alkalmatlannak találok magamat, bámulni valakinek a halott képébe! Ismeretlen emberek szorongatnák a kezemet, mintha valami közöm lenne az egészhez. Ez hát a helyzet...

– Haláleset volt a családjában? Jaj, ha ezt tudom, egészen másként tekintek a helyzetére. Mindenesetre inkább könnyíteni szeretnék hányattatásain...

– Ugyan, nem kimondottan a családomról van szó. Hogy egyértelmű legyen a dolog, úgy is mondhatnám, hogy nekem tulajdonképpen nincs is családom, már ettől a kifejezéstől is menten összeborzadok.

– Meg tudom érteni. Komoly megrázkódtatáson eshetett át. Viszolyog annak az érzésétől, hogy valahová tartozzon, amikor ennyire veszendőek vagyunk...

– Veszendő a csillagos ég! – vágtam a szavába. – Én azt az egészet egyszerűen ott hagytam. Nem győztem kivárni a végét, vagy a csoda tudja, mi ütött rajtam.

– Megértem, meg tudom érteni – mondta, és lehetséges, hogy még igazi részvét is volt a szavaiban, habár egyáltalán nem illettek rám, én a dolgok másik végéről kerültem ide; ezt pedig egyszerűen elébem veti a jó szerencse, és olyasmiről kezd szónokolni, ami elől, érzésem szerint, még épp idejében kerekelt oldottam. Ám hiába bizonygattam neki, hogy nem megrázkódtatás ért, hanem inkább a fölismerés hatalmasodott el rajtam, de hát minek a fölismerése?

– Bizonygathatnám magának, hogy egyáltalán nem ért, közelről sem állítható, hogy egy malomban őrlünk, de most mondja meg nekem, mi értelme lenne ennek? Ha egyszer megátalkodottan azt hiszi, amit hisz: ezzel arra kényszerít, hogy egyetértsek a hitével, melynek révén ily emberségesen közelíti meg másnak a dolgát, bármennyire is nem rám vonatkozik – igyekeztem a legtömörebben tisztázni, főképp olyan vonatkozásban, nehogy engem is befolyása alá kerítsen a hite, eltérítsen az általam választott iránytól, s mire igazán besötétedne, magatartásomat a szabványosra pallérozza, mert mikor volt nekem egyetlen mozdulatom is szabványos?

– Maga egyáltalán nem szomorú! Pedig, gondoltam, legalábbis a kétségbeesés hajszolja...

Nem tudom, illene-e kezembe nyitott esernyő, amennyiben a kétségbeesés hajszolna. És ahhoz szélfúvás is illene, hogy lebegtesse meg tépázza a ruházatomat, legalábbis én úgy képezem el a hajszát, ahogyan egy gyalogos varjú futna a szembeszélben, keresztül a kopár terepen, és látszana rajta, hogy számára mindegy, milyen irányba. Én meg mégis tartom magamat valamihez...

– Ide figyeljen – tettem még egy kísérletet –, én megsértődtem azon, hogy nem alhatom nyugodtan a szokott helyemen, és nem töprenghetek általunk még csak nem is érintett dolgokon naphosszat a szokásos semmittevésem keretében, mert szállásadóm, akinek a házában laktam, vagy még inkább a felesége, alighanem, sőt, egészen biztosan, meghalt. Az ember, akár-

csak valamennyi teremtmény, kétségkívül rövid lejáratú, és ebben nincsen semmi újság. Ami újsággal szolgálhatok, az annyi, hogy én nem ott, hanem itt vagyok, és eszembe sem jut változtatni ezen, inkább az egészet tovább szeretném bonyolítani, amíg annyira bele nem gubancolódom, hogy mozdulni sem tudjak. Különben sem lennék köteles elmondani ezt magának, ismeretlennek.

– És egyedül élt ott, ahol eddig élt? – nézett rám a hosszú párbeszédre készülők arckifejezésével.

– Ennek esetemben nincsen semmi jelentősége. Egyszerűbb, ha azt mondom, vendég voltam, és megelégettem a vendégeskedést, meg amúgy is ügyem akadt a vendég világban, ennek meg senki sem járhat helyettem a végére. Nem küldhettem senki mást sem magam helyett...

– Akkor most munkát keres? Olyan helyre tart, ahol van valamiféle munkaalkalom.

– Ette volna meg a fene a munkát! Mert maga biztosan alkalmazni akar engem – ismertem föl nyomban a szándékát, hogy oda szeretne rögzíteni a homályos égaljra, s ott kalimpáljak kezem-lábam mozgatva, akár a gombostűre szúrt cserebogár, hogy mindenkor alkalma legyen ellenőrizni; no, ezt az egyet nem, ennél jóval különb távlatom volt, nem állt szándékomban egykönnyen elszakadni a póznasortól.

– Jó, úgy látszik, nem találtam el a megfelelő időpontot. Nem sikerült a kedvében járnom. De ne feledkezzen el arról, hogy ez a hely itt mindig megvárja. Ezt a helyet épp arra találták ki, hogy magát mindig megvárja: ha nem hiszi el, jöjjön velem, és nézze meg. Nem azért mondom, de jó hely, sokan dicsérték már – tudálékoskodott vagy alakoskodott, vagy mit tudom én, mit csinált, ám az az egy biztos, hogy el akart kapni, akár valami elcsatangolt kis fickót, lehetséges, hogy épp ez volt a foglalkozása, avagy a megbízatása, hogy a póznasor tövéből a világítás alól fölszedje az éjszakára ott lehorgonyzókat, odavackolókat, egyszerűen, ez valami fontos helynek számíthatott, a környék figyelme is errefelé fordult, habár milyen környék lehetett ez, ha a híre egyetlen napnyi járőföldre sem volt képes eljutni? Csak egy kivilágított pusztaság, ahová mindig is vágyakoztam!

– Itt mindenkit meg szoktak állítani, és mindenkinek a lelkére beszélnek? – kérdeztem veszélyeztetettségem ernyője alól, valahogy máris megbabonázva, mert orromból is elszállt ekkorra a parfüm illata, no meg ennek a valakinek sem állt szándékában tágitani mellőlem, habár a nevét sem tudtam.

– Ugyan ki járna erre? Akkor volt itt utoljára jelentékenyebb mozgás, amikor a vezetéket állították föl, gépekkel jöttek-mentek, és épp ezen a helyen táboroztak, azért is van a világítás.

– Afféle néptelen utca, házak meg minden nélkül...

– Csoda tudja, valahogy így maradt. Arra már nem volt meg az eszük, hogy leszereljék, messze volt nekik, vagy nem érte volna meg. Errefelé pedig nem akadt még senki, aki szétlövöldözne az égőket. Még gyönyörködnek benne, a kivilágított, süket éjszakájukban. Ettől várnak valamiféle megváltást...

– Az meg nem jön.

– Honnan jönne?

– Hát a dróton.

– Nem kötéltańcos az... Messze földről hogy érkezzen egyensúlyozva, és épp itt váljon sűtőssé a drót a talpa alatt, de annyira, hogy kénytelen legyen leugorni. A megváltás!

– Biztosan arra gondolnak, hogy nem kell majd tovább szelelniük a parazsas vasalót...

– Ha ezen állna vagy bukna a világ... Akkor legjobb lenne egyáltalán nem vasalni. Mert például maga vasalt már?

– Soha életemben! Ugyan mit is vasaltam volna – nevettem el magam e nevetséges föltételezésén. – Lát maga egyáltalán valami olyat rajtam, amit érdemes lenne kivasalni?

– Jöjjon velem, elmegyünk valahová. Ott valóságos csodát láthat. Ott láthatja az örökre megállt időt.

– Ugyan már! Az én óráam már réges-rég megállt. Tulajdonképpen nincs is óráam, akarom mondani, időm. Nem foglalkozom a mérésével, nekem mindig egyformán mozdulatlan. Ha sejtek is róla valamit, azt sem tudnám megfontolatlan szavakba önteni, mert a számomra mindig mozdulatlan, egyáltalán nem sietős. Úgyhogy nem is vagyok hajlandó erőt fecsérelni rá, még annyit sem, hogy utánamenjek. – Nagyon el akart távolítani a vezeték közeléből, mintha le akart volna téríteni a pályámról, minden elképzelhető igénybe vett, hogy vele tartsak valahová, és hiába is szerettem volna megtudni, mi és hol lehet az a képtelen hely, amelyhez ennyire ragaszkodott ebben a késeire forduló időpontban: hát ha ez az idő nem állt, azokkal az ólomba dermedő villanyégőkkel a fejünk fölött!

– Mit képzelsz? Mit nem képzelsz? Talán azt hiszi, hogy én be akarom csapni? – húzta ki magát előttem, mintha erőszakkal föl akarna tartóztatni.

– Jó éjszakát! – mondtam búcsúzásképpen, meg hogy lássa, mennyire udvarias is tudok lenni, még ha szabadulni is igyekszem tőle. Ám egy lépést sem engedett tennem, mert akármerre is induljak, ott termett előttem, mintha koloncként a nyakamba lenne kötve, hiába közöltem vele: – Folytatnom kell az utamat. Semmi kifogásom ellene, ha velem tart, de én most megyek.

– Még csak ezt hallgassa meg? – kérelt, hogy mindenáron halogassa indulásomat, csapdosott a pára a szájából, akár a sátánnak, jó hűvös lehetett,

nem ártott volna, ha ráveszem, hogy rakjon nekem tüzet, mintha vendéget várnánk (mindig vendéget!), s így szeretnék e pusztaságban a kedvét keresni: és a vendéget különben is meg kellene vendégelni. Föl sem ötlött bennem, hogy ez nekem is kijárna, hiszen én volnék itt a vendég, aki máris távozni készül, s a végtelenségig marasztalják.

– Biztosan valami sületlenséget szeretne nekem mesélni! Ha beszélő kedvemben lennék, én is mesélhetnék magának reggelig. De nem vagyok! Amúgy meg talán nem akar akadályozni a szabad mozgásomban? – adtam hangot fölháborodásomnak, magasra tartva a fejem fölött az esernyőt, mintha attól tartanék, hogy ki akarja ragadni a kezemből. – Palástolni szeretne előlem valamit?

– Ha velem jönne, egyszer s mindenkorra tisztában lenne a dologgal... – és nem tágított a közelemből, szinte a testével tartóztatott.

– Nem vettem még számot magamban. Az igazat megvallva, a magam dolgával sem vagyok kimondottan tisztában. Most már úgyszólván össze vagyok zavarodva. És ha nem hagy nyugton, inkább visszafordulok – ez ugyanis megmaradt a számomra utolsó kapaszkodónak.

– Volna szíve nem teljesíteni a kérésemet? – rimázkodott, mint aki biztos abban, hogy beleránthat az általam nem tervezett kalandba, ami bizonyos tekintetben mindegy is lett volna, rábízhatnám magamat, de ki nem állhatam az erőszakos győzködését.

– A fene a maga szívét! – kiáltottam rá. – Épp nekem sodorjon az utamba a véletlen egy ilyen kullancsot! – és tudtam, hogy nem leszek képes lerázni magamról. Akárhova is menjek, ha neszét veszi, hol vagyok épp, örökké a nyakamon lesz. Ilyet én még nem pipáltam! Ezt húsdarálóba lehetne dugni, s miután ledaráltam, újból összeállna, és folytatná, ahol abbahagyta. – Menjen a meséjével a francba, hagyjon nekem békét, jó? Takarodjon az ácsorgó időjébe, üljön föl a mutatójára! – Rég fordult elő, hogy ennyire fölbosszantsanak, de a nap folyamán, úgy látszik, megbombáztak érzelmileg.

– Tudni sem akar rólam? – intézte a hátamhoz a szavait, miután sarkon fordultam, és furcsa módon fogalmam sem volt, mitévő legyenek: csak a sötét lapály volt előttem, ennek vágtam neki kiábrándultan. Nyilvánvalóan vesztés voltam. – Maga a halott! – kiáltozott utánam a hebehurgyája, talán hogy még jobban földüljön. – Az mind halott, aki még ennyire sem vállalkozik – és bizonyára szidalmazott is, de ezt már nem hallottam, ahhoz gyöngye volt a hangja, hogy azt is meghalljam, amit nem akartam. Kellott nekem idegen földre jönnöm!

Kitartó út után – meg vagyok győződve róla, hogy jártomban mindvégig aludtam, mert messze eltávolodtam a póznasortól, már nem is láttam –, egész idő alatt változtatva kezemet az esernyő fogantyúján, a kora hajnali szürkületben egy hosszút és kékes színűt vizektem, akár az új legelő után

iramodó őzbak, s ha bekötött szemmel is megyek, tisztában voltam vele, hogy ugyanoda jutok vissza, ahonnan az esernyőt elvettem, és csupán a tanítók útjainak hepehupáin lépdelve keresztül ébredtem föl igazából: ez anynyira más minőségű talaj volt a talpam alatt, hogy kénytelen voltam sarkig nyitni a szememet, különben is, az út horpadásaiban itt-ott összeszaladt a víz, és nem lehettem tisztában a pocsoltyák mélységével – még az kellene, hogy éppen itt merüljek el, s egyből világos legyen mindenki előtt, aki csak meglát, hogy merre jártam: Fut a bolondja a fellegek után, és nem érzi, mi van a lába előtt! – És lehetséges, hogy ez még nem is olyan utolsó vélemény, amennyiben rászorulnék bárkinek is a véleményére.

S aztán mentem keresztül a törpe gyömölcsösön – ha így folytatom, látam, hamarosan utat fogok taposni a fák közt –, a futtában fölforgatott föld hantjai egészen átáztak, és itt végre alaposan besároztam a cipőmet: mennyi ideig voltam talpon, és az egész talán kizárólag ezért történt, hogy a cipőm ne maradjon meg elfogadható állapotban; odamentem a ház verandájához, ahonnan az esernyőt tegnap délelőtt elvettem – a többi még most is ugyanúgy állt a helyén, ahogy legutóbb láttam, talán a huzat némileg elmozdította egyiket-másikat az elsődleges állapotából, de különben semmi változás, úgyhogy azt is, amelyiket a kezemben tartottam, odatettem közéjük, mint ha szabadon engedtem volna –, majd átkerültem arra az oldalra, ahol a lépcsők voltak, hogy megtisztítsam cipőmet a sártól, ami a kertben ragadt rá, de nem találtam semmi ilyen alkalmatosságot, mire lábujjhegyen, nehogy zajt üssek a hosszú gyaloglástól elfásult lábammal, s ne is mocskoljam nagyon össze a kövezetet, egy ablakhoz lopakodtam, hogy lássam, miféle reláció alakult ki tegnap óta égi és földi között, vajon melyiknek az oldalára billent a hamis mérleg, miféle áltatás mehet itt végbe a szemem láttára?

Odabenn elég sokan voltak, a helyiség két hosszanti fala mellett helyezkedtek el, és sűrű, homályos gyertyafénynél bóbiskoltak, közöttük volt a ravatal, amelyen valaki mintha állig betakarózott volna csipkés köntösével; talán a jelenlétem tette vagy a hosszas szemlélődésem, hogy nem kaptam el idejében az ablakból a fejemet, de ettől valaki, tőlem legtávolabb ülő, akit a földült homályon keresztül csak fölületesen tudtam kivenni, most fölriadt, s vontatott hangon belevágott egy előttem ismeretlen egyházi énekbe – nem volt csoda, amikor egyet sem ismertem. A többiek közül néhányan ímmel-ámmal, szinte félholtan követték, hozzájuk képest én még kiváló állapotban voltam, szinte maradéktalanul megőriztem frissességemet. Mégsem perdülhettem oda közéjük, ismeretlen létemre, jó reggeltet rikkantva, vagy egyáltalán miként illett volna köszöntenem őket, úgyhogy ellopakodtam az ablak közeléből, s leosontam a három-négy lépcsőfokon, s lépteimet a mi ajtónk felé irányítottam, mielőtt még komolyabban föltűnt volna itt-étem vagy eddigi hiányom, mialatt száz virrasztónál nagyobb utat tettem

meg mégiscsak valamiféle ismeretlenben, habár mindannyian percről percre kopár világban járunk, a fal sarkán ügyetlenkedve azonban csak nekem ment méz a körmöm alá: mégis valamiféle fájdalom, amelyben én is részesülök.

Ajtónk 45°-os szögben nyitva állt, mintha már senki sem lakná bérleményünket, és még a fal festéséből áradó szagunkat is ki szeretnék csapatni utánunk, vagy már ekkorra meg is tették, távollétem alatt végbement kilakoltatásunk, vagyis egyszerűbb olybá tekinteni az egészet, hogy én még idejében eltávoztam e helyről, csupán arra kellene most már magyarázatot keresnem, hogy miként és miért kerültem ide vissza, tönkretéve ezzel hibátlan megérzésemet.

– Gubacs! – kiáltottam be az ajtón, pusztán azért, hogy biztos legyek a dolgomban, s bizonyosságot nyerjek afelől, hogy mi történik itt a nemes lelkekkel, mely sorsra jut a tisztességes szándék, miként annyiszor meggyőződhettem az ilyesmiről, és lassan-lassan mindennek híján maradtam, vagy legalább azt szerettem volna, hogy kétséges ismereteim ne érjenek el eddig. Am odabentről mégis hallatszott valami mocorgás vagy csörtögés, úgyhogy a sáros cipőmre való tekintet nélkül mégis bemerészkedtem, hogy szemügyre vegyem az új lakót, ha van, vagy talán máris a kutyák ütöttek tanyát az eddigi helyünkön, s lógó nyelvvel párzanak konyhánk közepén.

Azonban mindössze annyi volt az újság, hogy a padlóra rögtönzött derékaljat halmoztak szalmából, megymásból, mintha katonát kvártélyoztak volna be, s egy öreg vitéz aludt is ott, a szék karjára akasztva a botját, hogy el ne keveredjen a szalma közt, különben teljes készenlében volt, ruháján a gombjai az utolsóig begombolva, mintha csak a kürtszóra várna, sajnálatra méltóan silány öltözékben, töredezett bőrű, végig befűzött bakancsában: inkább talán amazok közé tartozott volna, akiket az imént láttam, dohánytól megsárgult, ősz, nyesett bajuszával – de mi vagyok én, hogy én rendezem el az embereket hovatarozásuk szerint? Amikor a magam helyét sem vagyok képes megnyugtató módon megtalálni, és itt is csak ámulok a mások leleménye fölött.

– Hahó! – tapogatóztam a hangommal, és sáros cipőm orrával megmozgattam az alkalmatlankodó bakancsát; lábszára térdig ide-oda csuklott, mintha az ellenőrizetlen használattól nagyon kikopott volna, szerencsére nem volt még merev, sőt, kis idő múlva a seszínű, beesett szemét is fölnyitotta: vén ragadozó madaraknak van ilyen szemük és kellemetlen, megfontolt pillantásuk, ez azonban most mindegy volt, befogott velem, folyamatban volt ítéletének megalkotása, már nem is lepődtem volna meg azon sem, ha védekezéséppen nekem ugrik, hogy szabaddá tegye tőlem a kijáratot, és elinaljon, vagy már a küszöbről a magasba lendüljön, még csak rám se rikkoltva, csupán suhogtatva a kitért, rongyosra kopott szárnyait. Hanem a

botjával, hé, a botjával ugyan mihez kezdjek? – futott át rajtam, miközben tápáskodva fölült a szalmán, s úgy nézett körül, mint akinek minden új itt, ismeretlen, még sohasem látott, akár csak jómagam, esetlen fajzat, aki nem tudok mihez kezdeni az utamba kerülő emberekkel, nincs bennem elszántság, hogy kemény legyek velük, még idejében kimutassam a fogam fehérjét.

– Borszagú vagyok még? – Hogy épp ezzel kezdje a velem való ismerkedést!

– Nem tudom, nem szagoltam – hárítottam el magamtól, különben meg eszem ágában sem volt szagolgatni.

– Sebes italú bor volt – csak ez jutott eszébe az elmúlt éjszakáról vagy a tegnapi napról, pedig az ilyen öregnek már a régebbi időkön kellene hogy járjon az esze.

– Nem találkoztunk még – igyekeztem fölillantani előtte, miszerint egészen ismeretlenségembe megy ezen a helyen, és valamit mégis kellene mondania arról, miként került ide, a nyitott ajtó mögé, vagy máris itt él, csupán nem kedveli a mi nyomorúságos kényelmünket? Pásztorivadék tán, és lenézi az ágyat?

– Honnan is találkozhattunk volna? Nem járok én erre! – és ennyivel mintha elégedett is lett volna. Most kérdezzem meg tőle, hogy merre, illetve tisztában van-e azzal, hogy hol van? – Hanem a cimbora kapott észbe hirtelen –, az hová lett?

– Aki a hátán hozta?

– Az, az! – derült a pontos megállapításomon.

– Azt nem tudom. Ki volt az?

– Azt meg én nem tudom – nézett rám, de a szeme színe mit sem változott.

– Akkor helyben vagyunk – nyugtattam meg. – Egyikünk sem tud semmi biztosat.

– A fenébe is – hanyatlott vissza szalmából föltúrt fekhelyére –, talán jobb lett volna, ha még föl sem ébredek. Várjunk valamennyit, hátha elrendeződik a dolog.

– Én is azt mondom, hogy várjunk. Érezze magát otthon. Én, hogy úgy fejezzem ki magam, indulóban vagyok.

– Hát akkor énvelem ki marad?

– Mind odaát vannak. Halottat virrasztanak. Aki még él, ellehet egyedül is.

– Mégiscsak jó nyomon vagyok én – emelte felém a mutatóujját, mintha utolsó intelmeit hozná a tudomásomra. – Erről volt itt szó... – és vártam, hogy hozzálasson előadni, miről. – És én még azzal vagyok, hogy álmodtam az egészet!

– Ha százan képzelik ugyanazt, vagy ezren, akkor az már fölül is múlta a

képzeletet. Egyetlen embernek viszont mindegy, hogy mit álmodik. Az egész hiába van.

– És hogy állnak ott a virrasztással?

– Úgy gondolom, ahogy én meg tudom állapítani, hogy a vége felé tartanak.

– Jobb lenne akkor, ha én mennék is – fordult úgy, hogy négykézlábra állhasson, majd ezt követően komoly erőfeszítéssel talpra. – Úgy látom, rosszkor jöttem.

– Hova menne? – vettem föl előtte egy újabb lehetőséget. – Még azt találják hinni, hogy maga a halál. Dolga akadt itt, de most már megvirradt, mennie kell...

Állt csak ott, csodálkozva, bottal a kezében, és meg voltam róla győződve, hogy fején találtam a szöveget. Nem lehetett más, csak a halál.

(Folytatjuk)

SZÚCS IMRE VERSEI

GYÖKEREK ROSTJAIBAN

Úgy hisszük, élünk,
lábunk alatt reng a táj.
Aztán mégis jeltelen
út marad utánunk,
s szerelmeket, csatákat megvívva-
felejtve – porba omlunk
süppetegen...

Századok múltán meg,
mikor már hallgat az idő,
és csak mohos kutak mélyén
zeng a hajdan volt élők
hajdan volt hahója –
szétszórt koponyacsontokat
vetnek partra a megáradt vizek.

Üregekben föld,
sár és iszap. Ezeréves kín,
hamuvá hamvadt tűz –
megposhadt vággyakkal
a meddőn zöldülő fűben,
gyökerek rostjaiban...

Tán ezért hajtja le
csendben az Isten is:
tövisekkel sebzett szép fejét –
a végtelenben...

A HAZA DIMENZIÓI

gyökér
 szárny
 szülőföld
 kidőlt-bedőlt
 kop-
 ja-
 fa
 csillagcsendben
 ének
 elakadt szó
 zo-
 ko-
 gás
 egyszer majd
 bezörget
 nálad is
 „mint lassan ért gyümölcs”
 leveles ággal
 ab-
 la-
 kon

ÖREGEK

Messze a szárkúp
 a szalmakazal
 a kert
 a fákon már túlérett
 a gyümölcs
 nem nyit be hozzájuk
 senki
 nem lép ki tőlük
 senki
 bár a kiskapu
 tárva-nyitva
 szomszédnak
 idegennek

A TRÉFA*

D U Š A N B E L Č A

Van annak már egy hónapja, hogy úgyszólván éjszakáról éjszakára mindig ugyanazt az álmod látja. Ez, gondolta, talán azzal a fájdalommal függ össze, amelyet szüntelenül a mellkasában érez. Minden reggel, amikor ilyen álmot után ébredt, valami tompa, meghatározhatatlan fájdalmat érzett a mellében, a tüdejében, a szívtájéján. Betegség idézi elő, vagy pedig ennek a makacsul ismétlődő, nyomasztó, gyötrelmes álomnak a következménye? Nem tudta.

Az pedig, amit álmodott, egyszerű semmiség, csak hogy a maga egyszerűségében jó adag kísértetiesség volt. Igaz, régebben is álmodott halálról, sőt haldoklott álmában, de mindig elég erőt érzett magában ahhoz, hogy felülkerekedjék rajta, kievickéljen belőle, hogy a kellő pillanatban elvágja, mi több, néha talán ki is nevesse, vagy valami más, kellemesebb álommal cserélje fel. Ez azonban nem hagyta, ezt nem tudta elhessegetni, lerázhatatlan volt, mint a béklyó.

Akkor álmodott először ilyet, amikor megsejtette, hogy Tamara az orránál fogva vezeti, megcsalja egy másik férfival. Sőt, nemcsak hogy sejtette, hanem bizonyos volt benne, annak ellenére, hogy felesége, éppen akkor tájt, valósággal elhalmozta figyelmének és gyöngédségének jeleivel. Mind ebben az volt a legszörnyűbb, hogy nem tudta kideríteni, ki az a férfi. Hogy ilyen tehetetlen, emiatt százszor is azt kívánta, bárcsak meghalna, a saját halálát kívánta, hogy ne legyen terhére sem az asszony, sem magának, mert már jómaga is megundorodott kettőjük életének egyhangúságától, a monotonitástól és attól, hogy már igazán semmi újat, semmi örömet nem találnak egymásban.

Eleinte szerette volna mindezt tisztázni a feleségével, szerette volna útját állni a titkos kapcsolatnak, de kudarcot vallott, mert ezekben a pillanatok-

* Dušan Belča Smrt Antonija Mihajlovića c. Szirmai-díjas novelláskötetéből

ban értelmetlennek tetszett minden, úgy érezte, az egész história csupán az ő agyának szüleménye, az ő rögeszméje. Ilyenkor belátta, hogy Tamara szereti, de úgy látszik, elfáradt tőle, mint ahogy, különben, ő is belefáradt a házastársába.

S éppen akkoriban jelentkezett az a bizonyos álom. Kezdetben csak éjszaka, később pedig már délutáni sziesztái idején, sőt akkor is, amikor elég gyakori és értelmetlen hivatalos kiszállásai közben az autóbuszban vagy a vonatban szunyókált.

Mindig ugyanazt álmodta a legapróbb részletig: látta magát, amint teljesen felkészítve a halálra fekszik az ágyon, s haldoklik, jobban mondva, úgy érzi magát, mint aki haldoklik. Igaz, nem azon a nyoszolyán, amelyet már néhány esztendeje, meglehetősen dicstelenül oszt meg Tamarával, hanem egy másikon, nem is ágy volt az, hanem csak a vázlatos rajza. Látta magát, amint összekulcsolt kézzel, mozdulatlanul fekszik, sőt, látta, tisztán látta a szobaasztalon a vázában levő virágokat, világosan megkülönböztette egymástól szirmaikat, valamiféle egyszerűbb rózsza volt, amilyen nem is termett a kertjükben, hanem csak a képével találkozott egy könyvben a rózsafajokról, azután hosszúkás búzakalászkodat és valami különös, alighanem kigondolt, kék virágokat is látott még a bokrétára tűzve. Mindannyiszor fölrémlt benne, hogy ilyen csokor nincs is, ámde gyanította, hogy olyasféle tartós jelképi ereje van, amit az álmában megjelenő halál kölcsönöz neki. Az ágya mellett csupán egy pohár állott, némi teamaradékkal az alján. A pohár pedig egy könyvön, s ez idegesítette, mert poharat soha életében nem tett le könyvre.

Vele szemben a falon nagy, zöldbe játszó olajfestmény függött, magas, hófödte hegyeket ábrázolt, és egy völgyet, amelyben hatalmas ménes legelezett. A vadregényes táj kellős közepén égnek rúgott patákkal és lobogó sörénnyel két paripa viaskodott egymással.

Ezt az egész előképet, amely álma keretéül szolgált, mindössze egyetlen részlet törte meg. A jelenet közepén fekete ruhában mindig megjelent Tamara, mellette pedig, sötét szemüveggel az orrán egy férfi. Magától értetődően az, akivel Tamara megcsalta, s akit ő megpróbált felismerni. Erre azonban súlyos betegsége és a szemébe szökő könnyek miatt képtelen volt, noha a férfi arcvonásait ismerősnek találta. Szerette volna megkérni, vegye le a szemüvegét, ámde tűzben égő, megfásult torkán egy hang se fért ki.

Újra meg újra ismétlődő álmaiban Tamara meg a szeretője mind közelebb hajolt hozzá, az ismeretlen pedig egyre inkább hasonlított valakihez, akivel ő gyakran találkozott.

Ilyenkor aztán mindig mellkasi fájdalmakkal kísért heves szívdobogással ébredt. Nem ment orvoshoz, mert ezt nem betegségnek, hanem beteges féltékenységnek tekintette Tamara iránt, hogy még mindig olyan fiatal és

szép, meg hogy talált valakit, aki szereti, és boldoggá teszi. Jómagáról pedig úgy érezte, hogy végtelenül öreg, s hogy minden ilyen álma után még tíz évet öregedett.

Nem vette észre, hogy hanyatlik, hogy maga is elősegíti saját hanyatlását. S egy idő után előszeretettel sietett álmokra hajtani a fejét, maga hívogatta az álmot, mert látni akarta, hogy Tamara meg a babája mennyire közelítették meg a halálos ágyát. Ebből állapította meg, mennyi maradt hátra az életéből, mert sejtette, mi fog történni, ha egészen megközelítik. Tudta, akkor majd fölébe hajolnak, az ismeretlen diadalmas mosollyal leveszi a szemüvegét, és szerencsés utat kíván neki, ő pedig, miután felismeri kínzóját, meghal. De talán még lesz annyi ereje, bizakodott, hogy torkon ragadja, és kész örömmel magával rántsa abba a feneketlen sötétségbe, amely vár rá.

Csak éppen azt nem tudta kifürkészni, hogy ez mikor fog bekövetkezni. Tamara közben észre sem vette, mi történik övele. Azt hitte, a férje csupán egy kissé ideges bizonyos dolgok miatt, amikkel nem akarja őt terhelni, mivel már réges-régen megbeszélték, hogy nem fárasztják egymást a munkahelyükön történt mindenféle ostobasággal, és egyáltalán olyan problémákkal, amelyeknek semmi közük kettejük életéhez. Meg aztán azokban a napokban az asszony is mind többet időzött házon kívül – hol a fogásznál volt dolga, hogy a varrónőjénél, mindenféle orvosi ellenőrző vizsgálatokra járt, mindebből, igen könnyen, sok édes pásztoróra kitellett, az embernek nem is kellett hozzá túlságosan megsarkantyúznia a képzeletét. S ez még inkább elrontotta Antonije Mihajlović álmát.

Aztán egy este rádöbent, hogy elérkezett a napja, amikor végre majd megfejtí a titkot. Ereje fogytán elveszítette az életkedvét, s már nem is érdekelte semmi. Egy este, amíg a nyugovóra készülődő Tamara a fürdőszobában tett-vett, a férj kikapcsolta a tévét, és bevonult a hálóba. Éjjeliszekrényén rendben rakta a könyveit, még egyszer átkutatta öltönyeit a szekrényben, a zakójából kivette a pénztárcáját, és a nappaliban álló kis íróasztal fiókjába sülyesztette, odalépett Tamara nagyító tükréhez a toalettszalkán, a tükörből egy zavaros, fáradt szempár nézett vissza rá, majd bele roskadt a tágas családi ágy rá eső részébe, és a fejére húzta a takarót. Azonnyomban el is aludt. A végső kifejletre való hosszas várakozás kimerítette.

S alighogy elaludt, fokról fokra kirajzolódtak az álom körvonalai. A nem létező szoba megszokott képe, ahol az ágyszerű alkalmatosság vázlatos rajzán mozdulatlanul fekszik ő, ott a virágcsokor, a teáspohár az ágya mellé helyezett könyvön meg a falra akasztott nagy festmény a hegyvidéki tájjal és a lovakkal.

Ámde korábbi álmaitól eltérően, amikor Tamara és az ismeretlen távolabb álltak az ágyától, most majdnem egészen fölébe hajoltak, s Tamara mosolygott rá, mint aki örül neki, hogy ő a halálán van. Ez végképp lesújtotta,

de ugyanakkor valami olyan új erőt öntött belé, amilyent soha sem érzett álmában. Hirtelen kinyújtotta a karját, hatalmas, szinte természetfeletti erőfeszítést tett, hogy letépje az ismeretlen arcáról a szemüveget, s végre lássa, kit takar a pápaszem álarca.

S ez az irdatlan erőfeszítés sikerrel járt, a pillanat egy töredékig látta, hogy a férfi, aki Tamarával együtt a halálos ágya mellett áll és mosolyog rá, mosolyog a jól sikerült tréfán, amely miatt ő már hónapok óta szenvedett, senki más, mint ő maga, Antonije Mihajlović, személyesen. Azért is nem ismert rá. Hirtelen ráébredt, hogy igen, a tréfa sikerült, de hiába, minden késő, mert az a hatalmas erőfeszítés, amelyet arra az egy mozdulatra pazarolt, a végsőkig kimerítette, s értelmetlenné vált minden – mert ő már halt.

BORBÉLY János fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

(Ivo Eterović felvétele)

DANILO KIŠ (1935–1989)

DANILO KIŠRE EMLÉKEZÜNK

ELŐSZÓ*

DANILO KIŠ

Elkötelezettség – ebben rejlik a magyar költészet rabsága és nagysága. A Sartre-követőknek ez a kijelentés természetesen paradoxálisan hangzik, hiszen tudjuk, hogy Sartre az elkötelezettség fogalmát csak a prózára vonatkoztatja („a jelek birodalma a próza”), a költészetet pedig a festészethez és a zenéhez sorolja, azokhoz a művészetekhez, amelyek eleve nem is lehetnek elkötelezettek, legalábbis egzisztencialista, sartré-i értelemben nem. Bármennyit berzenkedjünk is ellene (mint azt nemrégiben R. Champigny tette), tézise alapján véve érvényes, főként ha tekintetbe vesszük, hogy Sartre egy olyan irodalomból indul ki, amelyben a költészet réges-rég elveszítette szinkretikus és rituális jellegét, s mind közelebb került a metafizikához és az onirizmushoz. Nem vitás, hogy az irodalom összehasonlító szociológiai vizsgálata során új megvilágításba kerülhetne ez a kérdés, egy szociográfiai elemzés pedig feltárhathná ennek az okait, és feloldhatna sok ellentmondást is. Egy ilyen szociológiai vizsgálat mindenképpen kimutathatná, hogy a magyar költészet a sartré-i tézis ellenpéldája, a magyar irodalomban ugyanis a költészet mindig is vezető irodalmi műfaj volt, az is maradt napjainkig, s a körülmények folytán fel kellett vállalnia az eszmei mondanivalót és az elkötelezettséget, mindazt a funkciót, amit a francia vagy az orosz irodalomban a regény, a dráma, az esszé, a filozófia vagy a politikai gondolkodás töltött be. A magyar költészet Petőfitől kezdődően nemcsak poézis és erkölcs egybefonódásának szükségességét érezte, hanem azt is, Lukács György szavaival élve, hogy „A közelet és irodalom összefüggésének ez az új, ez a szélesebb színvonala: az egész magyar fejlődés eredménye.” Innen nézve a költészet lényegének a kérdése nagymértékben kitágul, s eközben esztétikai, poétikai jellege és a versifikáció semmit sem veszít a jelentőségéből. Éppen ellenkezőleg.

* A *Novija mađarska lirika* c. kötet előszava. (Nolit, Belgrád, 1970. Sajtó alá rendezte Ivan Ivanji és Danilo Kiš. A verseket Ivan Ivanji, Danilo Kiš és Ivan V. Lalić fordította.)

Természetesen nemcsak a magyar költészetnek a problémája az, hogy nem tud választani transzcendentális és irodalmi, európai és helyi, onirikus és szinkretikus között, hanem az egész modern költészeté, amely már régóta „a szellem totalitásának a követelménye és az ember korlátok közé zárt egzisztenciája” (Raymond) között ingadozik. És ha ezek a korlátok nemcsak transzcendentálisak, hanem szociálisak, tehát társadalmi-politikaiak is, ahogy ez sok kis nép esetében, így a magyaroknál is fennáll, akkor magától értetődő, hogy ez az ellentmondás még nagyobbá válik, és a költészet nemcsak etika, hanem politika is lesz. Tagadhatatlan, hogy az ilyen egzisztenciális korlátok és a költészet hatásának az ilyen mértékű kiszélesítése folytán a poézis veszít metafizikus jellegeből, és elveszíti azt az ősi, alapvető szerepét, hogy az embert hozzásegítse ahhoz, hogy eljusson igazi lényegéhez. Ha a költészetet minduntalan gúzsba kötik a mindennapi élet nehézségei, és ha a politikai és társadalmi harcban elkötelezi magát, helyi jellegűvé válik, magára vállalja azoknak az irodalmi és nem irodalmi formáknak a premisszáit, amelyek szükségszerűen degradálják. Ily módon a költészet más szellemi területek hatáskörébe kerül, mindenekelőtt a prózáéba, hogy feláldozva önmagát konkrét és elkötelezett lehessen. „Minden szót – mondja Sartre – egyidejűleg világos és társadalmi jelentése, valamint sejtelmes rezonanciája miatt használunk, azt is mondhatnám, a saját fiziognómiája miatt.” Érthető, hogy rendkívül kedvezőtlen társadalmi körülmények között a költő szükségszerűen elhanyagolja ezt a második előfeltételt, kiiktatja a szavak sejtelmes rezonanciáját, mert ez csak zavarja üzenetének közvetítését. De ilyenkor leginkább elveszíti a játszmat.

A csábítás azonban igen nagy. A költő ugyanis minden fronton a saját fegyverével akar harcolni: a szerelemben és a költészetben egyaránt, mint ahogy legszívesebben a kenyerét is a verseivel keresné meg. Ennek a csábításnak még a legkonokabbak is behódolnak. Petőfi ezt a kérdést radikálisan oldotta meg, korai és tragikus döntésével. Ady egész életében vívódott miatta.

A rimbaud-i képlet – „életet cserélni” – Ady esetében ambivalensnek bizonyult, mert számára ennek metafizikai és szociális kontextusa is volt. Sohasem akart belenyugodni „magyar sorsába”, mert tudta, hogy a verlaine-i és baudelaire-i romantikus lázadás biztosabb költői út annál, amit a véres és efemer politikai és szociális harc biztosíthat a számára. Ady romantikus módon kiegyenlítette a metafizikus lázadást a szociálissal, s ha nem létezett volna a szörnyű magyar valóság, nem is állt volna meg félúton, végleg saját lényének lehetőségei és személyes borzalmainak az eksztázisa felé fordult volna, mint előtte Baudelaire és Rimbaud, önmaguk torpanva meg döntésük előtt. Ady megállt. Csodáta Verlaine-t, de magyar szemmel nézte őt, s azt állította, hogy „mindazok helyett sír, kiket elnyomorított egy hitvány, hazug és hóhér társadalom”. A Ferenc József-i Magyarországon Ady nem tagadhatta meg önmagát, nem lehetett Verlaine, Hugo lett. Pest és Párizs, a politikai jelszavak és a szimbolista

szinkretizmus, a metafizikai kiábrándultság és a magyar sors között hánykolódott – ezért elátkozott és nagy költészet az Adyé. A költői hatások logikája szerint és személyes fogékonyságának következtében sokévi idillikus párizsi kirándulása után Adynak dekadensként, francia diákként kellett hazatérnie, mindenekelőtt azért, mert végletes szenzibilitásának és neuraszténikusan bohém egyéniségének nagyon is megfelelt az a dekadencia. S valóban, számos Ady-versben visszacsengnek a verlaine-i hangok és a fin-de-siècle szomorkás muzsikája, megjelenik a szimbolista kiábrándultság összes rekvizituma, a szerelem és a halál örök témájának árnyalása – a baudelaire-i spleen és a verlaine-i csüggedés. No de Ady költészetében a lírai és dekadens motívumok a legharcosabb publikációival és politikai cikkeivel párhuzamosan jelennek meg. Költészete szüntelenül két pólus között hamvad el, két egészen ellentétes lánggal ég: „a petőfiánus jakobinus lendület között, amelynek zászlóit a végső győzelembe vetett biztos hittel hordozza és az imaginárius forradalom, valamint Vörösmarty véncigányos reménytelensége között” (Krléža). Baudelaire-i személyiség, személyiségében és hivatásában is az elátkozott költők rokona, aki a kontempláció elérésének a vágyában és a bűn erős italainak élvezetében izzik, áhítva, hogy ne „szemfényvesztő” legyen, hanem a „minden”, a saját ellentmondásai között vívódik mindvégig, hogy ebből az önmarcangolásból kinőjön a modern magyar irodalom legnagyobb és legragikusabb alakja. Bergson és Nietzsche vitalizmusa, valamint Verlaine lelkifurdalásos örülete ütközik össze benne: *Je suis l'empire à la fin de la décadence*. De Ady ezek mellett a neuraszténikus és sorsszerűen kivetített lelki tájak mellett megrajzolja a magyar költészet számára a kihalt magyar pusztta tájképét is, ugyanazét, amelyét egykor oly nagy szeretettel festett meg Petőfi is. Lírájában a magyar nyelv sohasem hallott ritmusban zendül meg. Lexikai rigorózusságával és keménységével új hangot üt meg a magyar költészetben, egy állandóan jelen levő dúrt, amelyet a tizennyolcadik századig az egyetlen tiszta hangsornak tartottak. Így Bartókhoz hasonlóan neki is sikerül egyesítenie magában a kozmopolitát és az autochton egyéniséget, az európaít és a magyart, s így válik paradoxális, ámde egyedülálló személyiséggé: az első világháború apokaliptikus témáinak költőjévé és lírai álmodóvá, aki az 1919-es magyar forradalom bárdja és élharcosa lesz.

A századelő költészete, amely egész Európában „szürke hajnallal” köszönt be, Magyarországon gyorsan konszolidálódott. Két évvel Ady *Új versek* című kötetének megjelenése után, 1908-ban Pesten megjelenik a *Nyugat* című folyóirat első száma, amelynek forradalmi szerepe volt a magyar kultúrában, különösképpen a költészetben. A modern magyar költészet története, melynek élén Ady hatalmas figurája áll, szorosan összefügg az említett folyóirat történetével,

amelynek már a címe is felér egy programmal.* A *Nyugat* a haladó magyar értelmiség és a költők egy csoportjának a kezdeményezésére jött létre, s Ady lesz a szimbolikus alakja ennek a kis reneszánsznak, amely az etikai és esztétikai eszményekért folytatott harc jegyében zajlott, valamint a humanizmusért, amely az egyre inkább előretörő barbárságot ellensúlyozhatja.

Esztétikai síkon a magyar kultúrának az európaival való szintézise, a humanista ideálokba és a költészetbe mint a világszellem megtisztulásának a lehetőségébe vetett hit, a konok európeárság és nyugatosság Babits Mihály személyében valósul meg legkövetkezetesebben. Hatalmas műveltségű, több nyelvet ismerő tudós költő ő, a szó legnemesebb és legtisztább értelmében, szándéka szerint *fabricator*, akárcsak Valéry vagy T. S. Eliot, de mindenekelőtt Valerij Brjusov; a magyar költészetben véghezviszi azt, amire Ady nem volt képes: megmutatja, mi mindent lehet elérni a szellemi életben és a kultúrában poetikus és következetes intellektuális aszkézissel. Megénekli a lelki élet minden tünetét, keresi a dolgok mögött legmélyebb és legrejtettebb értelmüket, isteni identitásukat, nem elégszik meg csupán a láthatóval. Amikor játszadozik a szavakkal és jelentésükkel, nem csupán a költői kedvtelés örömeért teszi, hanem azzal a meggyőződéssel, hogy a szó és a ritmus rétegei alatt rejtett értelem rejtezik, a demiurgoszi gondolat valamiféle új szubsztanciái. Adyval ellentétben, aki saját személyiségét mindig előtérbe helyezte, Babits titkolja a gondolati elmélyülés mögött meghúzódó fizikai jelenlétét, a legszerteágzóbb poétikai formák, a keletiek, az antikok, a legszigorúbbak háttérben fölsejlő személyiségét, mert ő is, akárcsak Valéry, „tudatosan elutasítja, hogy bármi is legyen”. Stílusa – mely rideg, ha játékos kedvében van is, komoly, ha énekhangon szól is – költői szintézise annak az irányzatnak, amelyet az európai művészetekben, elsősorban az építészetben, szecesszióknak neveznek. Ez a szecesszió (amelynek egyébként a századelőn fellekvára volt az újjazdagok Pestje, s amely néha szomorúnak és szürkének tűnik túlcicomázottságával, olyanak, mintha csak az antik minta ízléstelen imitációja lenne) Babits költészetében megőrzött valamit antik nemességéből, ám még így is néha álklasszicistának tűnik. Babits gyakran arabeszkzek segítségével jutott el a lényeghez, és fordítva: a lényegtől érkezett el az arabeszk jellegig, s mindezek a kutatásai a magyar költői nyelv leleményes alkímikusává tették (az ő fordításában Dante tercinaí olyan olaszosan hűek az eredetihez, hogy az ember valóban alkímiára kezd gyanakodni). Évekig betegágyához volt kötve, s ez a keresztény moralista, Szent Ágoston tolmácsolója megalkotja

* A *Nyugat* megjelenésének idején hasonló folyamatok játszódtak le más európai irodalmakban is. Spanyolországban az 1898-as intellektuális megújulás a *Revista de Occidente* folyóirat szárnyai alatt bontakozik ki, Oroszországban a nyugatosok a *Veszi* és az *Apolon* köré tömörülnek, Franciaországban 1901 decemberében A. Mitóir megjelenteti az *Occident* folyóirat első számát, amely „a romantika naturalista és szentimentális túlzásai” ellenében jött létre – egy olyan programmal tehát, amely lényegében a *Nyugattal* adekvát.

„matrac-sírján” profetikus, nagy jelentőségű költeményeit, amelyek közül meg kell említenünk aszketikus siratóénekét, a *Jónás könyvét*. A költői formák beteges kutatója és a költői mesterség tisztelője visszaadja a magyar költészet kísérletező kedvét és az emberi lét „testközeli káoszába” való alkimikus alámérülésének a vágyát. Őutána a magyar vers nem egykönnyen tér vissza újból az ugrós és a csárdás ritmusára.

Babits intellektuális kalandját és a költészeti tökély nyugatos kultuszát Kosztolányi Dezső* követi mindenekelőtt, aki kevésbé rideg költő, mint Babits, inkább lírikus, mint misztikus, habár lírai rezdüléseit ő is a létezés örvényébe taszított tárgyak és jelenségek alig érezhető és kibogozható kisugárzásában találja meg. A magyar költészetet a gyermekkor rilkei világával gazdagítja, impresszionisztikus pasztellekkel, amelyek kissé megfakultak, mint a régi fényképek, melyekből nemegyszer ihletet merített. Ő is azoknak a témáknak a megszállottja, mint Babits, a halálnak és az emberélet mulandósága kiváltotta döbbenetnek. Expresszionisztikus fázisaiban megszabadul ettől a lidércnyomástól, költészete exteriorizálódik és objektívvá válik. Ugyanazzal a mélabúval, amellyel gyermekkori emlékeiről énekelt, versel a pesti proletariátusról is, a nagyvárosok nyomasztó estéiről.

A *Nyugat* intimista hagyományát Juhász Gyula és Tóth Árpád vitte tovább, akiket magányos és tragikus sorsuk rokonít egymással. Juhász egyféle keserű szeretettel festette a magyar tájat, plein airszerűen, sötét színekkel, s az emberélet magányát és elhibázottságát énekelte meg. Az „örök Annához” írott szerelmes verseinek ciklusát belengik a prousti emlékek, az eltűnt idő prousti gondolata jelenik meg benne. Tóth Árpád elégiáiról, akárcsak Musset, akinek a verseit fordította is, de elégius témái fel vannak töltve verlainéi szenzualitással és erotizmussal, amely fanyarságot kölcsönöz költeményeinek. A *Nyugat* többi költőjéhez hasonlóan magányának verseit, melyekben keatsi ívelés figyelhető meg, nagy műgonddal csiszolja, és gondosan válogatja meg a nehéz és fanyar, ünnepélyes és ragyogást sugárzó szavakat. A „magyar átok” azonban őt sem kerüli el, ő sem elégszik meg az alliteráció és az onomatopoezis ötvözésével, s így impresszionisztikus rezdülésekből szőtt *Áprilisi capricciója* átalakul Don Quijote-i „áprilisi merényletté”, s ezzel máris degradálódik a lírai élmény.

Karinthy Frigyes, a magyar költészet „kávéházi Szókratésze”, racionalista és kételkedő, a feje tetejére állítja a *Nyugat* költőinek esztetizmusát és posztromantikus Weltschmerzét. A logika és a racionalizmus emberei gyakran rendelkeznek parodisztikus szellemmel (jusson csak eszünkbe Vinaver és Queneau), s ennek segítségével könnyűszerrel felfedezte a kulcsot és a mechanizmust a szentimentalizmus stílusbeli transzpozícióihoz. Ironikus és kételkedő, önma-

* Itt csak azokat említjük meg, akiknek a verseit felvettük antológiánkba

gával szemben is, aki elhagyta éppen csak meglelt lírai kifejezésformáját, vers-tani és metrikai kutatásai azonban így is hozzájárultak a modern költészeti szenzibilitás gazdagításához, versei nincsenek híján a szárnyalásnak és a *trouvaill*-oknak. Mégis magyar pellengéreinek gyűjteménye, a szellemes és ötletes *Így írtok ti* marad a legjelentősebb műve.

Kassák Lajos úgyszintén a *Nyugat* égisze alatt bontogatta költői szárnyait. Magyarországon nagy hírnévnek örvend, nem utolsósorban azért, mert bur-jánzó költészetében minden modern izmust végigjárt, amely jelen volt száza-dunk első évtizedeinek európai költészetében. Ez a szenvedélyes formakutató, aki annak ellenére, hogy minden áramlatban mélyen megmártózott, meg tudta őrizni individualitását, és autentikus költészetet teremtett, amelyet később konstruktivistának nevezett el. Érdekes és termékeny utat járt be az expresszi-onizmustól és az unanizmustól Whitman, Cendrars és Apollinaire költésze-tének megismerésén át, a gazdag, retorikus versbeszéd-től a lecsupasztított, raci-onális poézisig, amely csak a lényegét tartja fontosnak: a megnevezést. Füst Milán egy nem túl terjedelmes, de annál jelentősebb verseskötet megalkotója, az a költő, akinek a nagysága, Kassákkal ellentétben, abban nyilvánul meg, hogy következetes: az idő és az örökkévalóság témája keríti hatalmába, s a me-rész asszociációkban bővelkedő babitsi mitologizáló költészet útján halad, ám egy pillanatra sem változtatja meg klasszicista és biblikus lírai költeményeinek borongós alaptónusát. A *Nyugat* nagy nemzedékének utolsó képviselője, Sza-bó Lőrinc érett férfikorában jelenteti meg legjelentősebb alkotásainak egyikét, a *Tücsökzenét*, életének és költészetének szintézisét, egyfajta költői életrajzát, melynek kiváló művészi kvalitásai mellett kimagasló dokumentumértéke is van, s ebben a maga módján páratlan a modern európai költészetben.

Természetesen a nyugatosok rafinált esztétizmusa és a hírhedt „fekete nap” alatt létrejött költészet kiváltja a népiesek ellenállását, akik a nyugatos akadé-mizmussal szembeállítják az elkötelezett költészet ideálját, és a Petőfi öröksé-géhez és a népköltészethez való visszatérést tűzik zászlajukra. Formai szem-pontból a primitív imazsinizmusra törekednek, olyan költészet létrehozására, amelyben nincsenek mesterséges díszítőelemek. Ennek következtében a har-mincas években két áramlat különül el a magyar irodalomban, s ez a kettéválás még napjainkban is tapasztalható: az egyik oldalra az „urbánusok” (vagy nyu-gatosok), a másikra a „népiesek” (vagy populisták) állnak. Igaz, sok költő ver-sében ezek a virtuális különbségek még a magyarok számára is alig észrevehe-tőek, és a hovatartozás gyakran csak formális elhatározás kérdése. Mindeneset-re a népiesek politikai tevékenységükkel is hatni akartak, formai tekintetben pedig bizonyos következetesség mutatkozik meg a népköltészeti hagyomá-nyokhoz és a faluábrázoláshoz való visszatérésben. A népiesek a harmincas években jelentős demográfiai és szociográfiai kutatásokat végeztek, és megírták

a magyar béresek nyomoráról szóló dokumentumértékű munkáikat. Ennek az áramlatnak a legjelentősebb képviselője Illyés Gyula, aki kitartóan járta be költői útját a szürrealizmustól a népiességig. Érdekes, hogy Babits Illyésre bízta a *Nyugat* szerkesztését, és az is, hogy a népiesek egyik költője egy pillanatban maga is választút előtt állt: magyarul írjon-e vagy franciául. De Illyés úgy döntött, mint előtte Petőfi és Ady is, hogy magyar író lesz, magyar költő, par excellence, extrém esete az ő sorsa a magyar költői választási kényszernek, annak a költői ingadozásnak, amely végül a konkrét beszéd irányában dönt el. A legősibb és legrégebbi érzéseket, az emberi lélek „általános kérdéseit”, a szerelmet és a halált énekl meg, de lírájának legnagyobb csodája mégis a magyar falu földjének illata és keserű idillje. Természetesen a felvállalt elkötelezettség áldozatokat is követel: gondosan faragott lírájában gyakori a forgács és a hordalékanyag, az úgynevezett „őszinte beszédre” való törekvés prózai üledéke, az érthetőség elérésére való törekvése pedig felesleges bonyodalmakat okoz, a költészetben elavult elbeszélő módhoz vezet.

A magyar líra külön fejezete József Attila költészete. Buzgó forrás, egymaga egész mozgalom, jelentősége sokrétű és széles körű hatásában van. A húszas évek magyar költészetének proletár Wunderkindje volt, a humanizmus megtestesítője a mindinkább elharapózó polgárháborúk idején, zseniális programvers-író és elsőrendű lírikus. Radikálisan eltávolodik az „urbánusok” esztétizmusától, mindenekelőtt a munkásosztály költője lesz, de gazdag költészetében nem lesz hűtlen a *Nyugat* nyelvi és verseléstechnikai hagyományaihoz sem. Költészetében, akárcsak Éluard-éban vagy Aragonéban, hangsúlyos szerephez jutnak a szürrealista jegyek, poézisének gyökerei pedig a magyar pásztortáncokig és népdalokig nyúlnak vissza:

*Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni,
ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.*

Nemcsak a szürrealizmusnak, hanem a szociális kiábrándultságnak ez a kristálytisztán ragyogó költészete a baljós világgal szembeni villoni hetykeséggel kezdődött, bolondos, fiatalos optimizmussal, és tragikusan fejeződött be, egy szörnyűséges emberi sikollyal, a szeretetért, a humánusért. Amikor mindenki eltaszította magától, a párt is kiközösítette, mert megpróbálta összeegyeztetni a freudizmust a marxizmussal, egyszerre pontot tesz hölderlini luciditást árasztó rendkívüli költői opusának a végére.

Radnóti Miklós József Attilához hasonlóan a veszélyben forgó humanizmusról énekel, melyre árnyékot vet a faszizmus; klasszicista soraiból valami el-

fojtott rémület sugárzik ki, a zsidók örök rémülete, amit Tuwim is megszólaltatott. Ifjúkori elégikus „razglednicái” fölött is már a katasztrófa előérzetének fellegei gyülekeztek, hogy utolsó eklogáiban hangja látnokian tragikussá váljon, verse jeremiádvá alakuljon át. A Razglednicák, amelyekre a tömegsírban találtak rá, vidékünkön keletkeztek, s ezekből is kiderül, hogy sorsa és költészete sokban hasonlít a Tömegsír írójáéhoz, Ivan Goran Kovačićéhoz.

Weöres Sándor a Nyugat harmadik nemzedékének a tagja, a babitsi poétikai kozmopolitizmus folytatója. Minden érdeklí a primitív népek népköltészetétől a keleti legendáig és Momčilo Nastasijevićig, ezekkel a kutatásokkal tölti fel szerzteágazó költészetét, amelynek szintézisét egyedül a hérakleitoszi tűzben lehetne megtalálni. Utolsó kötetének címe – Tűzkút – tehát nemcsak metafora, hanem filozóféma is, a „tűz pszichoanalízise” mondaná Bachelard. A költészeti automatizmus az onirikus és metafizikus versvilág felé indította el, ahol látszólag a lélek fegyelme uralkodik, a látszat mögött azonban dühöng a babona és a lefojtott ősi indulatok: egy végzetes kinyilatkoztatás sötét sejtelmei.

A háború utáni költészetet a szemtanúk rezignációja jellemezte, s azoknak a lendülete, akik fiatalos hitükkel úrrá akartak lenni ezen a lehangoigtságon. A népiesek és urbánusok közötti virulens eltéréseket még inkább kielezlik a hivatalos elméletek és a hidegháború. Az egyik áramlat képviselői még mélyebbre húzódnak elefántcsonttornyukba, a másik szószólói pedig tömegeket érezve maguk mögött és feloldódva maguk is a tömegben, folytatják a népdalok éneklését és egy gyanús optimizmus és rétori pátosz „építő jellegű” költészetét.

A népiesek vonulatába tartozik Simon István, aki Illyés Gyula tanítványa volt. A falu költője, aki a sík vidéki táj nosztalgikus képeit újabbnál újabbakkal gazdagítja, s ezekből nem hiányzik az őszinte líra és a frissesség sem. Nagy László a népiesek védőszárnyai alatt számos metamorfózison esik át, poétikája a népköltészet és Lorca imazsinizmusának a hatására mind gazdagabbá válik. Joggal hozzák összefüggésbe Juhász Ferencsel, aki kétségkívül a háború utáni nemzedék legtehetségesebb költője. Juhász Ferenc kedveli a kemény szavakat és az erőteljes jelzőket, az isten nélküli világot és a lázadást. Explozív képekkel és metaforákkal, ellentétes képek és fogalmak kibékítésével, megzabolázhatatlan ékesszólással létrehozza saját magánmítoszatát, és egy olyan metafizikát, amelyet „a szív érez, de amely költői képekben ölt testet”, ahogyan Brunetiére definiálta egykor a poézist. Kozmikus verbalizmusának nincsenek emberi korlátai: képek, metaforák, főnevek és melléknevek kapcsolódásai, a szerves és szervetlen világ fogalmai, a flóra és fauna lexikája, „a növények nyelve”, az ásványok és bolygók világa, a történelem nyomai, Pannónia fossziliái, a temetőkrónikái, mindez nem elegendő számára, hogy kifejezze a prométheuszi (ázsiai) tűz lényegét, amelyben ég. „Mesterem, Testvérem, Ősöm, Apám” – szólítja meg József Attilát, akinek a szürrealista poétikájától indult el, s Bartók és Ady

nyomán arra törekszik, hogy összeegyeztesse az egyedit a legendával, az ósmagyart az európaival.

A nála valamivel idősebb Pilinszky János a háborúból örökre stigmatizálva kerül ki, szűkszávúan, mint a lágerlakók. A rabok keserű, meditatív csöndjét aszketikus és vallási miszticizmustól áthatott versekbe sűríti, kőkeménységűekbe. Kórusra és férfihangra írt bibliai oratóriumai az apokaliptikus víziók hangjait hozzák felszínre. Nemes Nagy Ágnes költőnőt leggyakrabban Pilinszkyvel együtt emlegetik, ő az „urbánusok” legeminensebb képviselője, lírájában van valami előkelő visszafogottság és kontempláció, valami nemes és nemesi, mint de Noailles bárónő verseiben. Szenzibilis lírája mindvégig dűrban szólal meg, állandóan emocionalitás és intellektualitás között vibrál, de sohasem evez a „női romantika” langyos vizére. Garai Gábor arra törekszik – s leggyakrabban sikerrel is jár –, hogy egyensúlyt tartson fönn az időszerű tartalmak és a költői intellektualizmus között, s ezáltal megszabadítva az aktuális vonatkozásokat riportszerű ürességüktől és tárcajellegű felhangjuktól, az örök kérdések közé emeli őket. A mai emberiség és a mai világ verseiben mítoszi méreteket ölt, mítoszi aura veszi őket körül, in statu nascendi, az antik motívumokkal és mítoszokkal való párhuzamai még inkább mélyítik a lelkiismeret dimenzióit, és mélyebb értelmet adnak neki.

Csoóri Sándor, akit a népiesek magukénak vallanak, a Juhász Ferenc-i „pan-teizmusra” építi versvilágát. De ő Juhász verbális furiozításával szembeállítja a fegyelmet, pontosabban elhajtja a juhászi teleszkópot és mikroszkópot, és csupán a szemére hagyatkozik; megeleégszik azzal a képpel és azzal a szenzációval, amelyet pusztán az érzékszerveinkkel, a bőrünkkel felfoghatunk. Költészete lassan eltávolodik a naiv imazsinizmustól, Lorca és Éluard hatására gravitálni kezd, keringeni fénylőn és pompázón két alaptémája, a szerelem és a magány körül. Két olyan téma ez, amelybe belefér az egész világegyetem.

A modern magyar líra történetéből tehát kiolvasható, hogy a költők költői feladatuk és a versírási hagyományok kényszerítő hatására gyakran megfosztották önmagukat attól, hogy verseiket vonzóvá hangszereljék, s nem mindig foglalkozhattak a „tisza költészet” precízióz esztétikájával, hanem a mindennapi teendők szolgálatába álltak. De azt is, hogy a magyar poézisnek is vannak onirizmusra irányuló ambíciói, s ezek a költők sincsenek kevésbé tudatában a költői nyelv és költészeti lényeg szédítő ambiguitásának, mint mások (a magyar nyelv jellege kedvez nekik ebben). Ellenkezőleg. Gyakran felhasználják a szó rejtett jelentéseit – ez pedig olyan törekvés, amely bizonyítja, elébe mennek minden kihívásnak.

Maurits Ferenc: *Hommage à Danilo Kiš*

AZ IFJÚ ADY-FORDÍTÓ INDULÁSA

Danilo Kiš levele Sinkó Ervinhez

Az irodalmi Újvidék nekrológusai – beleértve a Maticában tartott megemlékezést is – alighanem minden pusztán-személyest elmondtak már, ami itt és most elmondható. Hisz ezek a gyászbeszédek és gyásziratok – tisztelet a kivételeknek, mert ilyenek is akadtak – voltaképpen ugyanazt a vezérmotívumot variálták: a tehetséges, a zseniális, a jugoszláv, az európeér, a világirodalmi, a Nobel-díj várományos stb. stb. *kedves kis* Danilo Kiš – és ÉÉÉN...

Ne társuljunk hát akaratlanul és a nekrológus-kollégáknak e népesebb többségéhez, s ne arról szóljunk, például, ködös emlékezéssel, hogy 1964 őszén, az *Új Symposion* indításának előmunkálatai során miként zajlott találkozásunk az azóta híressé/hírhedté vált Francuska 7 környékén, Danilo Kiš akkori lakásán, ahol T.-vel fölkerestük őt. S ne szóljunk arról sem, hogyan és miként vált alulírott nekrológus 1979-ben készült, mintegy 90 oldalas Kiš-tanulmánya töredékessé, szétszerkesztetté, két folyóiratban, két és fél év alatt, három részletben csonkán megjelenővé.

Közérdekűbb lesz talán, ha közzéteesszük az induló Ady-fordító két levelét: ezek némi fényt vetnek az ifjonti nemes vállalkozás ún. objektív, recepciótörténeti fontossággal is bíró körülményeire.

A levelek szerbhorvát nyelven íródtak, s szövegük *közvetlen* módon csak azzal tanúskodik szerzőjük részben magyar származásáról és jó nyelvtudásáról, hogy az *Optimisták* címét eredetiben, azaz magyarul írja, saját vezetéknevét Kiss-sel, illetve E. Kiss-sel jelöli, s az első levél válaszkérő, zárójeles befejezését csöppnyi helyesírási hibával ugyan, de anyanyelvünkön fogalmazza: „*Természetesen felelhet magyarul is*”...

Íme a zágrábi Sinkó-hagyatékban őrzött első levél, saját fordításunkban:

24. II. 1958.

Tisztelt Sinkó elvtárs,

Előre is elnézést a kérésemért, s bocsássa meg, hogy lekötöm vele idejét.

Rövid lesznek: van egy kötetnyi Ady-fordításom (mintegy 80 vers), mely nálunk még át nem ültetett költeményekből áll. Azonban Belgrádban nem tudok kiadót találni, mivel nincs senkim, aki érdeklődne Ady iránt, vagy aki meg tudná ítélni e fordítások minőségét. Ne tessék azt gondolni, hogy sokat kilincseltem a kiadóknál; a kötetet több mint fél évvel ezelőtt átadtam a „Nolit”-nak, de nem adták ki véleményezésre, s úgy látszik, ez nincs is szándékukban. Az ő válaszuk könyvkiadós módon lakonikus és világos: 1957: „Várjon 1958-ig”; ’58: „Várjon 1959-ig”, s én úgy érzem, ez a játék eltarthatna 1969-ig is!

Így aztán végül rászántam magam arra a lépésre, amelyre kezdettől fogva gondoltam is: Önhöz fordulok. Mivel ismeretes számomra az Ön Ady iránti rajongása (ez regényéből, az „Optimistákból” is kitetszik), bátorkodom felkínálni Önnek fordításaim kéziratát, azt remélve, hogy Ön (természetesen, amennyiben a fordítások elnyerik tetszését) tud majd nekem egy zágrábi kiadót javasolni (pl. a „Lykos”-t), vagy pedig beajánlja Ady-fordításaimat valamely belgrádi kiadóvállalatnak.

Több oknál fogva is megelégedésemre szolgálna, ha Adyt jó fordításban láthatnám viszont (olyan jóban, mint amilyen, hiszelgek magamnak, az én fordításom). Ivanji Ivanjinak [sic!] a fordítása kihívás volt a számomra, hisz Ady nem az (amit Ivanji felmutat), s remélem, az én fordításom, ha nem is teljes, de átfogó képet nyújtana e nagy magyar költészeteről (amely, melleleg legyen mondva, rosszul járt az „Antologija svjetske lirike” c. kiadványban is).

Kérem Önt még egyszer, bocsássa meg, hogy lekötöm becses idejét, s kérem, a mellékelt levelezőlapon írja meg, küldjem-e el Önnek a szóban forgó átültetés kéziratát.

*(Természetesen felelhet magyarul is)
Őszinte tisztelettel*

Danilo Kiss

Ivan Ivanji fordításkötete Endre Adi: *Pesme* címen az újvidéki Matica srpska kiadónál jelent meg öt évvel azelőtt, 1953-ban, a levélben említett világirodalmi antológia pedig Zágrábban, Slavko Ježić és Gustav Krklec szerkesztésében. (Zora, 1956., 996 p.)

A második levél tanúságaként Sinkó kétségtelenül válaszolt Kišnek – telefonon vagy írásban –, s vállalta a kézirat fordításkötet átnézését. Azonban a ki-

adás ügye a Lykosnál mégsem mozdult olyan gyorsan, ahogy az ifjú – ekkor mindössze 23 éves – fordító, nagyon is érthető módon, szeretne volna. Erről szól második levele.

13. VI. 1958.

Tisztelt Sinkó elvtárs,

Már több mint egy hónapja múltott, hogy a „Lykos” lap- és könyvkiadó válatát címére (Zagreb, Jurišićeva 1.) megküldtem Ady Endre verseinek fordítását, amelyről annak idején írtam Önnek. Az említett kiadóházhoz intézett levelemben hangsúlyoztam, hogy Ön beleegyezett a szóban forgó kötet átnézésébe.

Azonban mindmáig semmiféle választ nem kaptam, s azt sem tudom, mi történt a kézirattal, eljuttatták-e esetleg Önhöz.

A legnyájasabban [najljubaznije, B. I.] kérem Önt, a mellékelt levelezőlapon írja meg, hogy a „Lykos”-tól megkapta-e a szóban forgó kéziratot.

Elnézését kérem, hogy lekötöm idejét, s a legszívélyesebben köszönöm az irántam való figyelmét.

Danilo E. Kiss

Nincs róla tudomásunk, miért állt el a Lykos a Kiš-fordítás publikálásától. Az viszont köztudott, hogy három év múltán az újvidéki Forum Könyvkiadó megjelentette a *Krv i zlato / Vér és arany* c. kétnyelvű kötetet, amely a fordítónk első levelében említett, mintegy 80 vers közül 32-t tartalmazott. E kiadás előszavaként Sinkó Ervin egyik Ady-esszéje jelent meg, amely azonban nem foglalkozott a fordítás minőségével.

Újabb három év múltán a belgrádi Rad publikálta – *Pesme* címen, s a fordító, Danilo Kiš informatív utószavával – alighanem az 1957/58-ra elkészült *teljes* fordítás-korpuszt, ti. 82 Ady-vers átköltését.

Végül, 1978-ban a szarajevói Veselin Masleša könyvkiadó *Na čelu mrtvih* (A halottak élén) címen adta ki – Danilo Kiš válogatásában, fordításában és utószavával, s Juhász Ferenc előszavával – az újabb szerbhorvát Ady-kötetet.

Az újvidéki kétnyelvű, illetve a Rad-féle belgrádi kiadvány egy érdekes szakmai vitát váltott ki. Gerold László ugyanis az induló *Új Symposion* 1965/2. számában fordításkritikát tett közzé, amelyben Kiš egész addigi Ady-recepcióját elemezte. (Vö. *Fordításainkról II.*, i. h. 13–14. p.) A folyóirat az évi 4. száma szerbhorvát nyelven (!) közli Danilo Kiš *Pro domo sua* című válaszát e kritikára (i. h. 18–19. p.), Gerold László viszont ugyanott *Pro domo nostra* címen publikálja ellenvéleményét (i. h. 19. p.). E nyílt, de mindvégig toleráns véleménycsere *mai* jelentősége nyilván abban van, hogy fontos adalékot képvisel a

túl korán lezárult életmű egyik – műfordítói – tömbjének értelmezéséhez és értékeléséhez.

A zágrábi Sinkó-hagyatékban Danilo Kiš két fenti levelével ellentétben nincs meg az a két válasz-levelezőlap, melyről maguk a levelek tudósítanak. Feltételezhető volt tehát, már csak ezért is, hogy a címzett esetleg írásban is válaszolt annak idején, s emiatt 1988. április 4-én Kišhez fordultunk írásos kérésünkkel: őriz-e esetleg ilyen Sinkó-dokumentumot, s ha igen, hajlandó lenne-e azt, fénymásolt formában, rendelkezésünkre bocsátani, hogy majd közöljük az MTA Irodalomtudományi Intézete és A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete közös projektumában készülő Sinkó-levelezéskötetek egyikében?

A belgrádi Ranko Tajsic 40/III-ba küldött levelünkre öt hét múltán az alábbi (szerhorvát nyelvű) válasz érkezett:

Párizs, 1988. május 12.

Tisztelt Bosnyák kolléga,

Elnézését kérem, hogy ekkora késéssel válaszolok. Amint látja, én sem vagyok naprakészebb levelező Sinkónál!

Sajnos, nem volt részem az örömben, hogy levelezhetek Sinkóval, sem Ady kapcsán, sem Juhász Ferenc poémája kapcsán, melyet a Forumban (a folyóiratban) jelentettem meg Sinkó szerkesztőségi tagsága idején s az ő kommentárjával.

Sikert kívánok Önnek a munkájában és szívélyesen üdvözlöm

Danilo Kiš

Nem tudjuk, a betegség, a fáradékonyosság, az emlékezetkihagyás, a Belgrádban maradt s így Párizsból ellenőrizhetetlen személyi dokumentáció – vagy mindez együtt – volt-e az oka, hogy e válaszában Danilo Kiš az Ady-fordításai kapcsán Sinkóhoz intézett két leveléről is megfélekedezett, a JAZU folyóiratában, a *Forum*-ban közzétett Juhász Ferenc-fordításról viszont úgy vélte, hogy ahhoz a szerkesztőség tagja, Sinkó írt kommentárt. Holott valójában maga a *József Attila sírjánál* (Na grobu Attila Józsefa) átköltője, Danilo Kiš tette meg ezt a *Najdiskutovanija pesma mađarske literature* (A magyar irodalom legvitatottabb verse) című, a szóban forgó átköltés előszavának szánt saját írásában. (Vö. *Forum*, Zgb. 1966/3–4. sz., 392–395. p., a Juhász-fordítást pedig uo. 396–408.p.)

Ez az adat immár a magyar kortárs költő Danilo Kiš-i recepciójával kapcsolatos, levélközlésünk viszont csupán az ő Ady-fordításaihoz kívánt némi – talán nem is csak pusztán biográfiai jelentőségű – adalékot nyújtani.

BOSNYÁK István

MANZÁRD

Danilo Kiš: *Manzárd*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966. Fordította Vári Gerda

*„Nem tudom már, létezett-e egyáltalán
az a manzárd, vagy én találtam ki.”*

Létezett, válaszolhatnánk a mottóként kiemelt mondatba foglalt kérdésre. Éppen annyira és éppen úgy, ahogy az a bizonyos Delfin-öböl, a sziget, ahogy léteztek a barátok, Bölcs Bakkecske meg a többiek, a nők, a lakótársak. Illetve éppen annyira és éppen úgy nem létezett a manzárd, ahogy nem létezett az a bizonyos Delfin-öböl, a sziget, ahogy nem léteztek a barátok, a nők, a lakótársak. Mindaz, akiről és amiről ebben az emberi, alkotói kialakulást, belső forrongást, lelki vulkánizzást ábrázoló, bemutató, mozaikkockákból összeállított montázsregényben (lám, Kiš már írósa kezdetén vonzódott ehhez a technikához!) olvashatunk. És a manzárd, az a parányi padlás- vagy toronyszoba éppen ennek a sajátos belső állapotnak a jelképe. Egy hely, ahol a realitástól menekülő, de tőle elszakadni sohasem tudó, s talán nem is kívánó fiatalember egyedül lehet. Oázis, amely függetlenséget biztosít. Egy pont, melyhez karnyújtásnyira vannak a csillagok, minden, ami szép, a szerelem, s költészet, a kettőt a kialakulás fázisában egynek érezzük, éreztük, de ez a pont mégsem lebeg az űrben, ég és föld között, hanem nagyon is valós szálakkal kötődik a realitáshoz, a mindennapokhoz. A manzárd egy közties pont, a valóság és az álmok között található. Ahogy a kisregény végén utal erre az író, amikor felismeri, hogy le kell szállnia a csillagokról, s amikor – ugyanitt említi – meg kell ismerkednie a lakókkal. El kell távolodnia mindattól, ami fölötte volt, fölötte van, s közelítenie kell mindahhoz, ami alatt élt és él.

Azt jelentené-e ez, hogy a lelki és a testi kalandok után sikerült megtalálnia önmagát, felismernie, ki legyen és milyen legyen? Nem tudom. Lehet. Nem biztos. Az író erről nem nyilatkozik, s ilyenformán nem is nevezhetjük fejlődési regénynek, jóllehet a főszereplő, az egyes szám elsőszemélyű mesélő, aki maga az író, narrátor is, alany is, kétségtelenül változáson ment át. Eurüdikét kívánta megszerezni, a lányt, aki „Eszménykép, sátán, ideál! Életcél...”, a regény utolsó lapján azonban Eurüdikénél sokkal valósabb nőalak ejti rabul figyelmét, lesz tárgya szerelme vágyának, az a nő, akinek énekhanga „elnyom-

ta” az emeletről hallatszó gyereksírást, aki „üde hangon dalolt”, majd miután meglebbent a függöny, kitarult az ablak, legnőibb valóságában tűnt elő: „Meztelen karja megvillant a fényözönben, a világos kartonblúzból kibuggyant a melle, ahogy kihajolt, hogy elérje az ablakkeretet.”

Kétségtelenül ars poeticaszerű, -értékű váltásról van szó, amelyet azonban semmiképpen sem szabad vulgarizálni, olyképpen leegyszerűsíteni, hogy az író a valóságfölkötöttől eljutott a valósághoz. Inkább úgy kellene talán értelmezni, ha az ilyesmit egyáltalán értelmezni kell és lehet, hogy az író a képzelet világából, azt mondanám, az ábrándozásból, ha ennek a szónak nem lenne túlon túl pejoratív jelentése, nem csengene hamisan, hogy a tiszta költészettől eljutott a valóság költészetéig.

Oda, ahol Danilo Kiš minden későbbi munkája igazi irodalomként a maga teljességében, valóságként és irodalomként megmutatkozik.

Talán jelkép értékű is lehet, hogy ebben a kisregényben annyira fontos szerepet kap a költészet, az írás. A főhős író, aki a *Manzárd* című regényét írja, de ennél a ténynél sokkal lényegesebb, amit az írásról, a költészetről megtudunk. Azt, hogy írni nagyobb szenvedést jelent, mint boldogtalannak lenni, hogy az írás önkifejezés, de nem magamutogatás céljából, hanem az önmagunktól való szabadulás szándékától, parancsától indítatva történik. Írni annyit jelent, mint menekülni mindentől, önmagunktól is – „azért írok, hogy megszabaduljak az önzésemtől” –, ugyanakkor azonban minden azért történik velünk, hogy legyen mit megírni. A *Manzárd* írója az írástól menekül, ezért keresi, halmozza a kalandokat, de ezzel éppen az íráshoz jut közelebb, nem is tudja, hogy minden élményre az írás érdekében van szüksége. Élni akar, s nem írni, de az élet felfedezése önmagában kevés, akkor lesz, lehet teljesen az övé, ha megírja.

Az írói kamaszkor regénye a *Manzárd*, amely – megjelenése után több mint huszonöt évvel – újraolvasva óhatatlanul is nosztalgiát ébreszt. Nemcsak az egykori önmagunk utáni nosztalgia ez, hanem egy kor iránti is, amelyben ilyen regényeket írtak, s amelyben mi, az íróval majdnem egyidősek, lelkesedni tudunk az efféle dolgozatok iránt. A *Manzárd* szerves része, egyik állomása annak a regénytípusnak, amit az *Úton*, a *Zabhegyező*, az *Egy makró emlékiratai*, *A kitömött madár* rajzolt fel elének az irodalom horizontjára. Egy regényírói divat szülte, de emberi mozzanatok, az alkotóvá válás láza töltötte meg korát túlélő tartalommal.

A 44. ZSOLTÁR

Danilo Kiš: *A 44 zsoltár*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966. Fordította Vári Gerda

A tizenhárom fejezetből álló haláltáborregény az első pillanatban a szerkezet furcsa arányait tárja elénk. Kilenc fejezete ugyanis a haláltábor foglyának szökési kísérlete előtti néhány óráját foglalja magában. A lengyel Marija, mielőtt pólyás gyermekével és Jeanne-nal együtt szökni próbál közvetlenül a láger felszámolása, kilakoltatása előtt, ziláltan, lázasan csapong múltjában, az idők és történések között, miközben felrajzolódik a láger előtti s a pillanatnyi idő koordinátája. Béke és fasizmus relációi vetülnek egymásra Danilo Kiš hasonlataiban, amikor pl. a láger villanyégőiről ezt írja: „az este kapával verték le őket, mint a lugasos kertjükben érő körtéket annak idején”. Vagy pl. a Duna-parti vízbe fojtás epizódjában: (a „meztelen homo sapiensek”) „Négyesével álltak sorban, mint a nyári melegek idején, amikor zuhanyra vártak”. Érett körték és zuhanyra sorakozók békebeli képe: a brutálissá vált világ ellenképei, mégis ez utóbbit mélyítik el, hangsúlyozzák felszikkázó másságuk révén. Sajátos paradoxon: a hasonlat belső taszító ereje révén a különbséget, a múlt békeideje ellenében a jelen embertelenségét hangsúlyozza. Az említett kilenc fejezet visszaemlékezései ez utóbbit részletezik naturalisztikus nyersséggel. Az emlékek java része ugyanis mégsem a béke napjaira, hanem a zsidóüldözés részleteire irányul – ez von árnyékot a gyermekkori idillinek tűnő mozzanatai fölé is. Kitűnik ugyanis, hogy a dolgok nem azonosak önmagukkal, s egyik torz jelenség a másikat világítja meg: a falusi tartózkodásról kiderül, hogy kényszer, nem vakáció, hanem rejtőzködés, s visszafelé menet a zsidók már villamoson sem utazhatnak. Mariját a faluból már rázós szekér zötyöggteti vissza.

A zilált emlékrajoknak kettős vonulata cikáz Marijában: egyrészt naiv gyermekkora, másrészt jelenlegi rabsorsát összegezi. A tudatlan gyermekorból apja billenti ki. A regény mértani középső, hetedik fejezete a kislány megbizonyosodásának szöveghelye. Az apa tudatosító monológja világítja meg a gyermeki tudat számára a hevenyészett, véletlenné tűnő jelenségek értelmét, a zsidó sors determinánsait. Ami eddig előrejelzés, utalás volt csupán, az apa filozófiai traktátussá kerekedő monológja révén az élet teljes sötét valójaként borul az eszmélkedő Marijára. Az emlékdarabok, motivikus egységek összefüggő, érzékeny szemantikai hálónak szövednek, s e háló nyúlósan-ragacsosan, letéphetetlenül tapad a hősre, ugyanakkor megszabja a szavak irányát, jelentését, mindennek más, sajátos értelmet kölcsönöz. Ez követhető nyomon a későbbiekben Marija és Jeanne gyér dialógusaiban is. A dialógusok azonban elenyészőek a regényben, a szöveg óriási hányadát

Marija belső monológja uralja (az apa is végül mintegy önmagának beszél a regényben).

A dolgok sajátos jelentése révén s a másokkal való érintkezés hiánya folytán egy-egy hős személye is absztrakcióként hat. Marija tudatában a szökési kísérleteket szövő Max a „menekülés színimája”, Jakob, gyermekének apja pedig a „váratlanul megálmodott jövendő”.

Az Auschwitzból Birkenaubába kerülő Marija emlékezéseinek másik szála révén a zsidóüldözés brutális részleteinek csúf enciklopédiája áll össze. A Fekete Zenekar, doktor Nietzsche embereken kísérletező Tudományos Kutatóintézet, Aniella koporsóvilága, a „kifinomult kéz” ironikus-naturalista allegóriája, a Duna-parti vérfürdő, az első nászba belejátszó életveszély az „absztrakt bűn” epizódjai, az „emlékek keserű obeliszkje”, amely előtt a hősnő dermedten áll.

A huszadik századi regény jellegzetes, idősíkokat felbontó változatában emlékek zsoltáros hangja, finom lélektani realizmus váltakozik naturalisztikus részletekkel, köröttük pedig az apa filozófiává kerekedő szenvedélyes hosszú mondatai kavarnak. Az előtérben levő passzív várakozást a háttér (a múlt és félmúlt) dinamikus cselekvésdarabjai tépik fel zilált ritmusukkal. A néhány órányi jelen a múlt történéseivel lesz terhes, s az előtér ellenében a háttérreteg lesz hangsúlyossá. Ez az előtér-háttér csere hoz létre feszültséget a regényben, feszíti pattanásig a jelen rövid, tétova pillanatait, s emeli ki a művet az aránylag egyszerű fabulaszituációból. Mert az előtérreteg csupán ennyi: Marija csecsemőjével és Jeannel a haldokló Polja mellett Max segítségével szökni próbál. Sűrű pillanat ez, idők csúsznak egymásba, mint minden sorsdöntő élethelyzetben, s nem véletlen, hogy Marija ajkán az apa imája éled fel.

A regényben szinte nincs jelen idő. A minimálisra zsugorított jelent, a szökésre várakozás néhány óráját a múlt történései hatják át, az egyetlen, feszültségteli fejezetbe foglalt szökés pedig már a jövőt, a „keskeny senki földjét” sejteti: ugrás a jövő szívébe, átugorva a jelent. A jelennek ugyanis nincs távlata, csak a múlt kísért, s a jövő gyér fénye sejlik fel a „gumisűrű” éjszakában.

A jövő megadatik Jakob és Marija számára. A tizenegyedik és tizenkettedik fejezet Marija, majd Jakob „ideiglenes veszteglésének” története, de a regény utótörténeteként is felfogható. Az asszony egy kocsmárosnénál talál oltalmat gyermekével, s innen írja leveleit Jakobnak. A harmadik levél eljut az életét céltalannak látó Jakobhoz, aki kórházban tartózkodik dr. Nietzsche Tudományos Kutatóintézetének áldozatai között. Az utolsó fejezet a megálmodott jövőkép, amely csak a múlttal teljes: Marija, a hatéves Jan és Jakob a felszabadulás évfordulója alkalmával felkeresik a hajdani tábor. Az emberbőrből készült táskák, pénztárcák, a női hajjal bélelt matracok s a Nietzsche-kutatóközpont „anyagával” telt vitrin torz embrióival a pusztulás és pusztítás képzeletet felülmúló brutális ötleteivel egy letűnt kor szörnyű rekvizitumai.

Az utolsó fejezetet nem tartanánk szorosan a szerkezethez tartozónak, inkább epilógusszerűnek tünne, ha nem szolgálna még egy felismeréssel: Marija ekkor ismeri meg Maxot, ekkor sikerül csak szemtől szemben találkoznia azzal a Deus ex machinával, aki több ízben is megmentette életét. Max és Jan: a múlt és a jövő egymás mellett állnak, s Jan, a gyermek képletesen is, valóságosan is szembesült a múlttal. Az idő újra besűrűsödött, tömény pillanatmasszává vált, s a jövő szívébe való ugrás újra adva van.

HARKAI VASS Éva

KERT, HAMU

Danilo Kiš: *Kert, hamu*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1967. Fordította Ács Károly

Most, amikor az író t búcsúztatjuk, mi más juthatna először az eszünkbe a *Kert, hamu* újraolvasása kapcsán, mint az, hogy a mű nem más, mint Danilo Kiš alteregójának, a kis Andiból a kamasszá lett Andreas Samnak a búcsúbeszéde, apja sohasem látott sírja fölött. Mert nem lehet vitás, hogy nekrológre gény hömpölyög a könyv oldalain, s az áradat mélyén ott látjuk a sűrű hordalékot, az író ismereteit a világ egészéről, az életről, s azon belül szeretetről, szerelemről, továbbá a háborús időszak magatartásformáiról, a gyűlöletről, s végül magáról a halálról is. Mert végig ez utóbbi a hangsúlyos. A halál, méghozzá nem a természetes, hanem az erőszakos halál a témája a regénynek; a halálba kényszerítés, a halálba taszítás regénye ez. Még akkor is, ha fel-felsejlik benne a családi otthon melege, s látni véljük a vasúti menetrend írása fölé hajoló apát, és halljuk az anya Singer varrógépének a zakatolását, és vihet bennünket az írói képzelet lármás udvarokba vagy kertekbe és ligetekbe is, olvasva a regényt, tudatunkban mindig ott látjuk e színpalak mögött húzódó szögesdrót kerítést, amelyen – merthogy nem lehet rajta kimetszeni a menekülésre elegendő nagy lyukat – az apa sorsszerűen fönnakad, hogy ott, szinte szemünk láttára vívja meg haláltusáját. Maga a halál majd csak valahol Auschwitzban éri utol, de már itt fölsejlik vonagló teste és tátott szája, amint nyitva maradt szemmel belebámul az emberiség lelkiismeretébe. Ez az Eduard Sam olyan, mintha Glid Nándor holokausztumos monotípiasorozatán látott, a drótkerítésen görcsbe merevedő emberalakjaként maradna meg emlékezetünkben. E láthatatlan szögesdrót előbb csak az apa lelkét vérzi ki, majd pedig testét is, olyannyira, hogy végül mi, olvasók is, a virágzó galagonyabokornak nem a szirmait, hanem csak a tuskéit látjuk.

A szükségszerű elbukás Danilo Kiš regényének a vontatója, mint ahogy az a bizonyos szekér is, amelyen a kálvárián elindulnak a Szabadkának vélt városból, oda valahová a nyugat-magyarországi kisvárosba, sem egyéb, mint halál-szekér. És a halál zakatol majd robogó vonatok formájában a peremvárosi töltesek sínein is, ahova kikényszerül a család.

Hogy a *Kert*, *hamuban* azonnal a halál árnyékának tövében vagyunk, nyilvánvalóvá válik, nemcsak azzal, hogy az a bizonyos vasúti menetrend úgy készül, mint a Próféták könyve, önnön látomásuk igézetében és a „való élet margóján”, hanem azzal is, hogy az író már a regény legelején tudunkra adja: „Ez a szó, hogy halál, ez az isteni mag, melyet anyám aznap reggel ültetett el kíváncsi lelkembe, tudatom minden csepp nedvét magába szívta, anélkül, hogy az első pillanatban tudatában lettem volna ennek a burjánzásnak. E korai teherbe esés következményei hamar megmutatkoztak: szédülés és hányinger fogott el. Anyám szavai, bár teljesen érthetetlenek voltak, valahogy értésemre adták, hogy valami veszedelmes, eszelős gondolat rejtőzik mögöttük...” Mi sem természetesebb, ezek után a fiú a „halál titkának” a megfejtése nyomába indul, hogy meg is fejtse a maga számára, miszerint a halál „az a tudat, hogy az ember... akár egész életén át számolhat, s mégse jut el a legutolsó számig, mert az utolsó után is mindig jön egy következő...”

A fiatal regényhős számára ezek után még az erős erotikus képek is a kényeszerű elmúlás előjelei lesznek. Meglátva a pamlagon a neuraszténiás Edit kisaszony „selymes és csipkés belsejét, kívánságom izzó gyújtópontjában”, az anyja öletől szakad el örökre, de később kamaszként, ama bizonyos Szabó Júliáék pajtájában, felfedezve a lány őszibarackhoz hasonlító „arany pelyheit”, úgy állva egymás előtt pőrén, „akár a hámozott narancs” sem más képzetet kelt benne, mint „egy éden, amelyből hamarosan kiűzetünk”.

Igen, a paradicsomból való kiűzetés és a pokolba való taszítás íve rajzolódik ki a Sam családról szóló sorsregényben, s ott találjuk nem egy helyen ennek allúzióját is, hiszen az asztalon fekszik a családi Biblia a Kis Katekizmussal, igaz „salátává nyütt” fedőlapjával úgy hat, „mint hámozott gyümölcs, mint ezüstpapírba kiszedett édes-keserű marcipán”. E néhány kiragadott idézetből is kitetszik, nem véletlenül mondja a kritika Proust igézetűnek a *Kert*, *hamut*, minthogy valóban az is, mindössze annyi különbséggel, hogy itt a „vanília és a mák szaga” helyettesíti ama sütemény ízét.

A meghurcoltatás elől írónk menhelye nem lehet más, mint az álom, a költészet. Mert, olvashatjuk, „Az éhség finomságot szül, a finomság szerelmet, a szerelem pedig költészetet. Nos tehát, ezek az én nagyon határozatlan képzeitem a szerelemről és a jövőről ragyogó, élénk színekkel festett világképpé állnak össze (függelékként apám atlaszához), elérhetetlenséget, kétségbeesést idéztek fel. Utazni! Szeretni! Ó, Afrika, ó, Ázsia, ó, messzegek, ó, életem! Behunytam a szemem. Szorosra, szinte fájón szorosra zárt

pilláim alatt a szürke valóság megütközött a képzelet lángözönével, és bíbor fényre lobbant.”

A *Kert, hamu* az egyén metafizikus szorongásának igézetében született alkotás, amely az élet megfigyeléseiről számol be, de úgy, hogy közben nagyon világosan láttatja azt, ami a legsötétebb oldalán bújik meg.

Hogy a regény többféle olvasata közül ezúttal csak az egyik lehetségeset, de minden bizonnyal a leginkább aktuálist választottuk, talán mondani sem kell, ezt az író korai halála diktálta. „Az olajmécsvolt az egyetlen csillag ezeken a reménytelen éjeken – mondja az író is, regénye vége felé –, amikor az eső könnyörtelenül elmosta a fent és lent fogalmát, hosszú, merőleges vonalakkal kötötte össze az eget és a földet, és mogorván áthúzta a gyermekrajzot, amit az ősz pingált ki, akár egy rajzlapon, szürke, okker és sárga színekkel, piros folttal pöttyözve tele a sarkait.”

BORDÁS Győző

KORAI BÁNAT

Danilo Kiš: *Korai bánat*. Forum Könyvkiadó–Móra Könyvkiadó, Újvidék, 1971. Fordította Ács Károly

Danilo Kiš *Korai bánat* című könyve ifjúsági regényként él ma is a tudatunkban. Bizonyára azért, mert a Forum a Móra Könyvkiadóval közösen jelentette meg, s mert maga a szerző is sugallta ezt, amikor kötetének címe alá odairta: „Gyermekek és érzékenyek számára.”

Pedig a *Korai bánat* nem ifjúsági regény. Nem is regény, a hagyományos értelemben, hanem novellák, még inkább azonos világszemléletet felmutató szituációrajzok sorozata. Írója nem is igyekszik ennél szorosabbra fűzni az önmagukban is zárt egészektől alkotó szövegegységek között a szálakat. Olyannyira, hogy az elbeszélői nézőpontot sem teszi egységessé, hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik személyű narrátor szólal meg, hol a kisgyerek belső látószöve határozza meg a történetet, hol pedig a felnőtt nézi madártávlatból gyermek önmagát, s ilyenkor az elbeszélés – Bori Imre szavával élve – tudatrekonstrukcióvá válik.

S mint ilyen, a *Korai bánat* nem is ifjúsági. Legalábbis abban az értelemben, amely az ifjúsági irodalomtól megköveteli, hogy a gyermeki fantáziát kielégítő és megmozgató, sodró lendületű olvasmány legyen, hogy nevelő céllal követendő példaként ideális hősöket állítson olvasói elé, s amelynek „a valóságot minél kevesebb áttétellel kell ábrázolnia, áttekinthető társadalmi modellt kell nyújtania” (Voigt V.). Danilo Kiš nem redukálja művészi eszközeit, hogy szö-

vegét közelebb hozza a mindenkori gyermek – lehet, csak a felnőttek elképzeléseiben létező – világához. Könyve csak annyiban ifjúsági, hogy a gyermekkoráról, a családjáról szól, akárcsak trilógiájának másik két kötete, a *Kert*, *hamu* és a *Fövenyóra*.

Mert kiben is találhatná meg eszményképét Andreas Sam, az ifjú hős, aki igen korán – játék közben a falakról letekintő festményeknek és régi fényképeknek így kínálgatva párnájából a portékáját: „Asszonyom, óhajt-e finom hattyútollat?” – megsejti, hogy cselekedetei valahol végzetesen összefüggnek tollkereskedő őseinek a tetteivel, aki gyermekként még nem tudja, de éli a sorsát, mely lényének legmélyebb pórusaiba is beivódott, úgyhogy az elbeszélőnek nem kell a pogromok rémségeit megidéznie, elég egy hétköznapi esemény tárgyilagos közlése egy novella elején: „Valami morajt hallottam az ablak alatt, és legelőször arra gondoltam: jöttek, hogy megöljék az apámat” – s máris teljes a döbbenet. Mert nem lehet eszményképe a családját féltő-szerető anya, de a drótkeretes szemüveget és fekete keménykalapot viselő, hegyes végű botjával kicsit görnyedten járó, a nyugat-dunántúli faluban különcnek számító, mitikussá növelt apa sem, akit az emberek csak „bolond apátok”-ként emlegettek, s akiről a rekonstruáló emlékezet azt is tudni véli: „Ütötték-verték a gumbotokkal és puskatusokkal, és ő jajgatott, és megbotlott, az asszonyok bátorították és feltámogatták, és ő, jaj, sírt, mint a kisgyerek, és körülötte messze terjengett testének rossz szaga, áruló beleinek szomorú bűze.” De nem az a tanítókisasszony, s Molnár úr, a nagygazda sem, akinek a teheneit őrzi.

Mert az emberek közelében a megalázottság érzése dominál. A megnyomort lélek a természet képeiben talál vigaszra, mint a rühkenőcsért fizetni nem tudó, az orvos előtt megszegyenült kisfiú, akinek a tudatában, míg a vizsgálat folyik, a rét és a folyó képei villannak be, védekezésül. Nem az emberek, hanem a természet, erdők és fák azok, amelyek megtestesítik az ideált. Tanítja is Danilo Kiš eközben ifjú olvasóit, anélkül hogy didaktizálna: a körülöttük levő világ színeire nyitja rá a szemüket.

Színek és illatok lengik be ezt a prózát, azok rögződnek örökre az emlékezetben, s gyakran a tisztaság, az ártatlanság képzeit idézik fel, mint például a fehér. Fehér Andreas Sam nővérének az inge, s fehérek a jó erdei tündérek meseruhái, de az elhurcolt embereket is csak ezzel jellemzi az elbeszélő: „A tömeg úgy taposta a havat, mint valami százlábú, s a szájából tiszta fehér pára szállt föl.” De ugyanígy egy virág is vezérmotívumként vonul végig a könyvön: a rózsza, mely a szövegkörnyezet bonyolult hálójában összetett szimbólum lesz, emlékek felidézője és felidézettje is egyszerre: „csak érzi a jó otthoni ház- és párnaszagot, és tudatába villan az a piros rózsza, amely rögtön széthullott, amint hozzáért az orrával. Ez a rózsza egy pillanatra olyan erővel tolul fel az emlékezetében, hogy összeszorítja a szemét, mintha erős fény érné, s még a szagát is érzi – azt az édeskés paprikaillatot. Ez az utolsó dolog, amit még érzé-

kelni tud. Ez a hirtelen illat és fény. Ez a vörös villanás.” A nővérenek szóló éjjelzene után pedig: „Reggel egy almavirág-ágot találtunk az ablakban (olyan volt, mint egy ezüst korona), és két-három szál kinyílt rózsát. És még mielőtt a tanítónőnk (délelőtt az iskolában) megkérdezte volna: »Ki volt az a számár, aki az éjjel összetaposta a kertemet?« – én már tudtam, úgyszólván az illatáról, hogy az a virág a Rigó kisasszony kertjéből való, hisz én kötöttem a rózsáit, metszettem az orgonabokrait.” De rózsza nyílik a temetőben, a halott kislány sírjában, rózsza a gyermekkor egykori színterének a helyén, nővérenek a kezében a szenvedés jeleként „vörös vérvirágok”, s megjelenik a „hamis rózsza” is az anya kötésművészetét utánzó kezén.

„A rózsza csak rózsza csak rózsza csak rózsza csak rózsza” – idézhetnénk Gertrude Stein híres verssorát a szöveg kapcsán. Mert költő is Danilo Kiš a *Korai bánat* lapjain, külön figyelmet érdemelnek hasonlatai: „ezek a cigányokból és bűvészekből, kötéltáncosokból és »atlétákból« összetoborzott kis vidéki circusközök minden ősszel előbukkantak valahonnét, mint a nyár utolsó vigalma, mint valami nevetséges pogány ünnep”, vagy másutt: „Odakinn esett a hó, s a szél marokszám hordta be az ajtó és ablak résein a fehér tűkristályokat. A tűzhelyen sistergett a nedves toboz, mint forró ajkon a nyál.” Költői képei azok, amelyek igazán lendületbe hozhatják a gyermeki fantáziát, de a színek, hangulatok, illatok felidézte mikrorészletekben mi is kedvünket lephetjük, megtalálhatjuk bennük az időnek ellenálló harmóniát.

TOLDI Éva

FÖVENYÓRA

Danilo Kiš: *Fövenyóra*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1973. Fordította Borbély János

Danilo Kiš, aki bizonyára sok könyvének tervét vitte magával a másvilágra, most egy belgrádi sírkertben nyugszik. Görögkeleti szertartás szerint temették el.

Úgyszólván egész életében kísértette a halál, és kísértette az ahasvérusi sors. Mindez megjelenik műveiben is.

Családi trilógiájának harmadik részeként írta meg a *Fövenyórát*, édesapja életének és végzetének regényét.

Ha eltekintünk a Prológustól és a könyvet záró Levéltől – melyek nem csak formálisan állnak a könyv elején és végén –, a *Fövenyóra* négy, egymástól különböző részre tagolódik: az Útirajzokra, az Egy örült feljegyzéseire, a Vizsgálati eljárásra és a Tanúkihallgatásra.

Már ez a felosztás és a címek is mutatják, hogy a *Fövenyóra* nem klasszikus kompozíciójú regény. Az egyes részek között – különbözőségük ellenére – megvan az összefüggés, s végigvonul rajtuk E. S. rejtelmes alakja.

Eltérő a négy rész előadásmódja. Az Útirajzokban leírásokat, képeket találunk. Ennek a résznek szinte egyetlen szereplője „az ember”. Sajátos eljárást alkalmaz itt Kiš. Festmények tűnnek fel előttünk, s mondatról mondatra követni lehet, ahogy a kép kialakul, ahogy a szerző a képet – szavakkal – megfesti. Találunk itt emlékképeket, tájakat, (az akkor divatos) nouveau roman-szerű leírásokat, felsorolásokat. Ezzel a résszel kapcsolatban két kérdés merül fel. Az egyik, hogy ki az „az ember”, aki itt oly gyakran feltűnik. Vajon E. S.-e, aki e könyv központi alakja, mint a *Kert*, *hamuban* Eduard Sam volt? Vagy más(ok)ról is szó van? A másik: ki mondja el az Útirajzokat? Egy harmadik személy – mondjuk: az utazó –, a néző vagy az elbeszélő? Ezek azok a kérdések, melyeket az olvasó feltesz magának, s amelyekre oly nehéz válaszolni. Az Útirajzokat úgy illesztette Kiš könyvének részei közé, hogy színes foltként, pihenőként, háttérként, kulisszaként szolgáljanak a többi, feszültséggel telített rész között.

Az Egy örült feljegyzései ennél is titokzatosabb része a *Fövenyórának*. Minden jel arra mutat, hogy ezek a feljegyzések E. S. belső monológjai. Tudatának legmélyebb rétegeibe pillanthatunk be. Önmagát elemzi, életfelfogását, nézeteit fejt ki, s ezzel a *Fövenyóra* bölcséleti és érzelmi alapját adja meg. E. S. második énjét véljük itt felfedezni. Megtudjuk, hogy az „örült” „a titkok tudója”. Az is nyilvánvaló, hogy a feljegyzések készítője tudathasadásban szenved. „Az az érzés, hogy elhagyott a saját énem, az, hogy valaki más szemével szemlélem saját magamat, az, hogy olyan viszonyban vagyok magammal, mint valami idegennel, amíg ott a sorba álltam a Duna-parton. Akkor is ugyanez az érzés kerített hatalmába: egyfelől itt van E. S., ötvenhárom éves... másfelől pedig, mindjárt mellette, azaz valójában benne, agyközpontjában, valahol, mintegy álomban vagy félálomban, egy másik E. S. él, aki Én vagyok, s mégsem vagyok Én...” Néhány oldallal ezután pedig megadja a maga magyarázatát is: „Az a másik, a másik énem, és magam voltam a halálom után: a halott E. S. találkozott az élővel, a halott E. S., aki álmaimból lépett elő, majd testet öltött, és az élőhöz szegődött.” Majd egy csillag után: „Én nyomorult, kettészakadt Énem.” Az „örült” azt is elmondja magáról, hogy „... az én betegségem nem más, mint az, hogy időről időre, előttem teljesen ismeretlen és teljesen érthetetlen indításokból, *lucidussá* válok, megjelenik bennem a halálnak, a halálnak mint olyannak a felismerése...”

Az Egy örült feljegyzései az Útirajzok ellenpontja: a külsőségekkel, a tájakkal szemben itt a „belső tájakat” rajzolja meg Kiš.

A Vizsgálati eljárás és a Tanúkihallgatás című részek kiegészítik egymást, felépítésük is majdnem azonos. Mindegyikben két személy lép fel: a kérdező és

a válaszoló, a kihallgató és a kihallgatott, a vallató és a vallatott. Párbeszéd folyik, melynek vannak drámai pillanatai, s kétségtelen, hogy a történet bonyolításának szolgálatában áll.

A Vizsgálati eljárásban – ez már az első mondatból kitűnik – E. S.-ről van szó, de nem tudjuk, ki kérdez – a kérdező mindvégig személytelen és megnevezetlen marad, akárcsak a Tanúkihallgatásban –, se azt, ki vall E. S.-ről. Úgyisintén az első mondatban, az első kérdésben tűnik fel a levél motívuma, s valószínűleg itt indul a *Fövenyóra* cselekménye (ha ebben a könyvben egyáltalán beszélhetünk cselekményről a szó megszokott értelmében). Itt kezdi kifejteni a szerző a vizsgálati eljárásban kihallgatott személy szavaival E. S. történetét, azét az E. S.-ét, aki a *Kert*, *hamuban* „a titokzatos apa”, „a zseniális Eduard Sam”, Ahasvérus volt. Megismerkedünk E. S.-nek és családjának tragédiájával. Megtudjuk, hogy „E. S. nem volt beszámítható”. (Ezzel alkalmasint arra utal a szerző, hogy az örült feljegyzései E. S.-től származnak.) Kitűnik, hogy E. S. írt egy regényt, amelynek ő maga a hőse, mint ahogy ő a központi alakja a *Fövenyórának* is. A Vizsgálati eljárásban többször találunk felsorolásokat, rövid életrajzokat, valóságos személyek jelennek meg (Karlo Štajner, Đorđe Ivković újvidéki nyomdász, Albert Einstein stb.). Családi fényképek leírása, leltárjegyzék, névjegyzék sorakozik a vallomásban, de sohasem derül ki, hogy kicsoda az, akit kihallgatnak, milyen kapcsolatban áll E. S.-szel, honnan tud mindent róla – felmerül bennünk a gyanú, hogy a kihallgatott nem maga E. S.-e, aki önmagáról mint valaki másról vall, kívülről szemlélve magát –, miért hallgatják ki, de azt sem tudjuk meg, vajon a két kihallgató – a Vizsgálati eljárásban és a Tanúkihallgatásban – azonos-e.

A Tanúkihallgatásban maga E. S. vall, felel a kérdésekre. A vallató módszere hasonló ahhoz, amit a Vizsgálati eljárásban láttunk, de talán erőszakosabb, irgalmatlanabb, és többször találkozunk benne karkai vonásokkal. A Tanúkihallgatást a szerző (illetve a kihallgató) nem szűkíti le E. S. életére, találunk itt gazdaságtörténeti kitérőket, életrajzokat, családtörténetet, ismét találkozunk valóságos alakokkal (pl. Grossinger János patikussal, de a valóságnak meg nem felelő adatokkal). Érdekes, amit E. S. a Duna menti népek összetartozásáról mond: „Hogy ez a folyam (ti. a Duna), mintegy kétezer kilométer hosszúságban, gigászi ütoérként lüktet a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig, embereket és tájakat köt össze, s hogy ezért az itt élő népek a nyelvi, vallási és szokásbeli különbségek ellenére rokonoknak és testvéreknek tekinthetnék egymást.”

Fel kell figyelniünk e két rész sajátos ábrázolásmódjára. A kérdező, vallató (rendőr? bíró?) kérdéseivel elősegíti annak a cselekménynek a bonyolódását, amely a tanúskodó szövegében kialakul. A válaszokból E. S. világa bontakozik ki előttünk.

A könyvet, melynek, mint láttuk, igen bonyolult – habár áttekinthető – a szerkezete, de épp ez adja meg eredetiségét, koncepciójának különösségét, új-

donságát s azt a sodrást, mely végigvonul az elsőtől az utolsó oldalig, E. S.-nek hűgához intézett Levele zárja. Ez a levél – E. S.-ék három hónapos bolyongásának rövid leírása –, melyre az első Vizsgálati eljárásban már utalás történt, egészen szokványos, E. S. közvetlen vallomása, minden irodalmi beavatkozás nélkül. E. S. összefoglalja benne ahasvérusi sorsát. Summája, emberi megnyilatkozása és végkövetkeztetése az, hogy „Jobb az üldözöttek, mint az üldözők között lenni”. S ez nem csak E. S. meggyőződése, ez egész népének sorsa.

Ha E. S.-t azonosítani lehet az őrült feljegyzéseinek szerzőjével, akkor megjósolta, hogy jegyzeteit fia közre fogja adni. „Ami pedig túléli a halált, az mind egy-egy csekély kis győzelem a nemlét örökkévalósága fölött...” – mondja a feljegyzések végén.

Danilo Kiš könyve, minden könyve, túléli a halált, az író halálát, s most újra olvassuk.

Mert úgy van, Danilo, *Non omnis moriar*.

TOMÁN László

BORISZ DAVIDOVICS SÍREMLÉKE

Danilo Kiš: *Borisz Davidovics síremléke*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976. Fordította Borbély János

1976-ban megjelent könyve, a *Borisz Davidovics síremléke*, végül is megmutatta, hogy a kísérletező kedvű, a modern világirodalom sok rejtjelmeit ismerő, prózatörekvéseinek szellemét megértő író milyen irányban indult tovább a *Fővenyóra* befejezése után. „Lelket” nem, csak művészi módszert cserélt új köteté hét elbeszélését írva, s nyilván ki lehetne mutatni, milyen erős szálak fűzik ezeknek az elbeszéléseknek az alakjai az Ahasvérus–Eduard Sam alakjához, rajta keresztül pedig a „fellejárónak” már a *Manzárd* szövegében kirajzolódó ember-képletéhez. Sajátos utat futott be tehát az írói képzelet, amely először egy Orpheusz-pózban önmagával és a világgal kacérkodó, írónak készülő belgrádi fiatalembert teremtett, azután Eduard Sam alakjában ennek a típusnak egy egészen földi alakját bontotta ki a közelmúlt történelmi kódéból s a mitikus emlékezet ősrétegeiből, hogy novellás könyve hőseiben a „fellejárás” olyan forradalmi s egyben tragikus változatait mutassa meg, amelyekben az emberi természet és a történelmi helyzet néz farkasszemet egymással.

Danilo Kiš prózavilágában kiszolgáltatott az ember: erők kapják fel és röpitik, azután mintegy a történelem „indokolatlan tetteként” ellene fordulnak, kiejtik markukból, és az ember zuhanni kezd, hogy éles csattanással ütődjék a földhöz, s véres hústömegként maradjon ott. Romantikusok indulnak életútju-

kon, és nihilisták, kiégett szívű arkangyalok fejezik be földi pályafutásukat, hogy legendájuk éljen tovább. Egyetemes érvényű konfliktus tehát a hősöké ezekben a Kiš-novellákban, a kutatókedv minden történelmi korszakban megtalálja testvérüket – a XX. századi írók pedig különösképpen figyelik őket, mintha korunk különösen érzékeny lenne az ilyen emberi-társadalmi összeüt-közések iránt. S nem véletlenül. Századunk a nagy forradalmi átalakulások százada, éppen ezért a forradalmár és a forradalom viszonylatai is kézenfekvők. Hogy tragikus felhangjai vannak, arra az 1919-es nemzedék döbbsent először a forradalmi célok és forradalmi eszközök mérlegelésekor, a machiavellizmus és anti-machiavellizmus dilemmái között őrlődve. Azután a harmincas-negyvenes-ötvenes évek időszerűsítették éppen ezt a kérdést, s nyilván joggal lehetne ezt a három évtizedet a nagy perek korszakának is nevezni. Fények és árnyak, Élet és Halál tusái, az emberi sors tragikus látványa bontakozik ki a szemlélő szeme előtt. Nem „új” tehát Danilo Kiš kérdésfeltevése sem a *Borisz Davidovics síremléke* elbeszéléseiben. Tudjuk, Sinkó Ervin *Aegidiusz útra kelése* című kisregényének (hogy csak a szemhatárunkon belüli példára hivatkozzunk) ugyanaz a kérdése, ami Danilo Kišé is: „Vajon az égi és földi paradicsomba csak véren és tűzön át juthatunk?” De új, ahogy ennek a tragikus korszaknak áldozatai lelkében felfedezi és feltételezi a „semmit”, amikor azokat a hírhedt politikai perek gépezete magával ragadja, és önmagukhoz nem méltó helyzetekben kell eljátszaniuk a nekik kiosztott szerepet. „Semmit semmiért...” – ez végső pont, ahová Kiš hősei jutnak:

„... Az az ember, aki erre az eretnek és veszedelmes gondolatra, az önnön létének hiábavalósága gondolatára bukkant szívében, most ismét (ezúttal utolsó) válaszút előtt áll, megbékélni a lét ideiglenességével ennek az értékes és drágán szerzett felismerésnek a nevében (amely kizár minden erkölcsiséget és amely tehát, az abszolút szabadság), vagy pedig, ugyanennek a felismerésnek a nevében, átengedni magát a megsemmisülésnek...” (*Borisz Davidovics síremléke*)

A „semmi” kérdésével ugyan találkozunk Lengyel Józsefnek a szibériai munkatáborokról és konstruált perekről szóló írásaiban is. Az ő Közeledünk című elbeszélésében olvassuk: „A part, ahol kiszálltunk, olyan volt, mintha valahol, egész közel, valami szélvert, a kövek közt ferdén támolygó táblának kellene állni, rajta figyelmeztető felírás: »Vigyázz! A következő lépés már belépés a semmibe.«” Kiš nemcsak a börtönök, a vizsgálóbírák föld alatti szobái vagy a munkatáborok világában fedezi fel a „semmit”. Őt a perek neves vagy névtelen vádlottjainak a lelkében keletkező „semmi” kérdése izgatja, annak az „ürnek” a kialakulása, amelybe az ember lelkiségének kell behullnia. Legmarkánsabb hőse, Novszkij, a „bolsevik Hamlet” találja magát szembe a „lenni vagy nem lenni” kérdésével, s hogy ezek a kérdések már másként fogalmazódnak meg, mint a haláltáborban dr. Nietzsche és Jakob szembenállásában, miként azt *A 44. zsoldár* lapjain fejtegette, hőseinek és helyszíneinek megválasztása jelzi. Fölöt-

több jellemző azonban, hogy Kiš hőseiben nem merül fel kiélezetten a kommunizmusba vetett hit kérdése, mint például Lengyel József írásaiban. Nála a sztálinizmus áldozatai csak önnön morális integritásuk foszlányainak megőrzéséért küzdenek, ezért mennek bele az önvádaknak és beismeréseknek abba a játékába is, amelyet a vizsgálóbírók kínálnak fel nekik. Éppen ezért csak a novellák olvasói szűrhetik le a tanulságot, hogy a hősök olyan világba csöppennek, amelyikben nyoma veszett az ésszerűségnek. A hősök tudatából hiányzik az a többlet, amelyet például Lengyel József Kicsi, mérges öregúr című novellájában a valószínűség-számító mérnök még bír, aki a következőképpen replikázik a „Lehetetlen, hogy senki se értse”. mondatra: „Érteni talán érti. De csak úgy, ahogy az értelmetlenségről tudjuk, hogy értelmetlen. Látják, hogy »örültség, de van benne rendszer«, mint a mi színészünk szavalja a »Hamlet«-ben...” Kiš azt a fölöttébb jellemző zavart ábrázolja, amelyet Lengyel József szerint is régi kommunisták éreznek, akik törvényszerűségeket keresnek, és nem találnak, mert nem jut eszükbe, hogy lehetséges az övékétől különböző, azzal ellenkező előjelű „logika” is, s mi több, hogy maguk ennek fogaskerekei közé kerültek. Nincs határ tehát bűnösség és ártatlanság között sem: az abszurdum ásitó torka nyeli el a novellák hőseit. Erről pedig az abszurdum klasszikusai sem álmodtak.

Kiš nem tudja ezt a különös, ám három évtizeden át nagyon is létező világot belülről megmutatni, nem is akar tehát hősei lelkébe hatolni. Ő „történetírójuknak” szegődik el csupán, és úgy látszik, elsősorban filozófiai és művészi célok lebegtek szeme előtt – nem pedig kimondottan politikaiak, minthogy a sztálinizmus művészi-politikai bírálata csak egyik aspektusa novellás könyvének, hiszen más korban játszódó novellát is közzétett kötetében. De megkockáztathatjuk azt az állítást is, hogy írónkat valójában nem annyira a kor érdekli, amelyben hősei élnek, hanem a romantikus ember típusának nagyobb részét XX. századi, kisebb részben történelmi megjelenési formája – maga a romantikus emberi sors. Erre enged következtetni az A. A. Darmolatov rövid életrajza című elbeszélésének bevezető mondata is: „Napjainkban, amikor a költői sorsok igencsak a kor, az osztályhovatartozás és a környezet riasztó szabványai szerint alakulnak, s az élet sorsdöntő eseményei... a kaland ízét nélkülöző, vérszegény eseménysorra alacsonyodnak...” Kiš ideálja kétségtelenül Borisz Davidovics – egyik álneve szerint Novszkij –, aki szinte hibátlanul tudja végigjátszani az „argumentumoknak, szenvedélyeknek, meggyőződésnek és fanatizmusnak azt a rettenetes játékát”, amiben – az író szerint – még manapság is részt venni kényszerül, aki élni (és beszélni) akar az „igazságért”, a szabadságért, a proletariátusért, a forradalom céljaiért”. A megtestesült romantika ő, a nem közönséges, a nem hétköznapi vagy szokványos forradalmár, nem az, aki ágyban, párnák közt halhat meg élete sodrása szerint, de akinek mégsem adatik meg a hősi halálnak a kegyelme a XIX. században kialakított mércék szerint –

az utolsó feladata „egy hamis beismerés morális kötelességévé” degradálja forradalmár elkötelezettségét. Borisz Davidovics prototípusát az 1920-as esztendőök szovjet prózairodalma teremtette meg, Babel vagy Pilnyák műhelyében kell modelljét keresnünk. Kišnek csak az ilyen életek végét kellett a harmincas-negyvenes évek sorsmegoldásai szerint igazítania. Véletlen-e, hogy írónk nemcsak rokonszenvezik a Borisz Davidovics vérmérsékletű és sorsú hősökkel, hanem bámulja is őket. „Tudományos” életrajzukat ígéri tehát, ám legendájukat költi meg, olyan módon, hogy egy alakoskodó, a tárgyilagos, a valóságghú közlésmódot imitáló előadásmódot alakít ki a költői fikció és a valóságelemek összejátszatása révén. Ne nyomozzuk tehát, hogy kik voltak vagy voltak-e egyáltalán hőseinek életből vett modelljei! De azt sem szükséges vizsgálni, hogy milyen a képzelet és a valóság munkájának az aránya ezekben a novellákban, mert az író csapdájába eshetünk. Nevezetesen arra kellene döbbernünk, hogy azok a részletek, amelyeket fantasztikumuk és költői túlzásaik révén az írói képzelet munkájának tartunk, valójában a „valóság” másolatai, s hogy amit „valóságnak” látunk, az írói imagináció terméke csupán. Egyetérthetünk tehát az íróval, hogy korunk is produkálja a legfantasztikusabb emberi sorsokat és emberi szituációkat s az írónak aligha lehet szebb feladata, mint hogy a valóság nyomába szegődjék, és történetírójukká váljék az ilyen sorsoknak, s e sorsok tükrében pedig a kornak is, amelyben éltek.

A kérdés, amelyet Danilo Kiš novellás kötete az olvasónak szegez, a fentebb elmondottakból egyenesen következik. Hogyan értelmezni és hogyan írni ezekről a XX. század egy időszakára annyira jellemző hősökről? A novellák végső értelme szerint olyan világról van szó, amelyben a forradalom hőseit szül, hogy azután felfalja és elutasítsa őket. Kelet-európai tragédiákról van szó ugyanakkor, hiszen csak a Kutyák és könyvek című novellájából vetődik nyugat-európai városok égő gettóinak fénye erre a világra – legalább hatszáz évnyi messzeségből, a „sötét” középkorból, ahol ősmintája készült mindannak, ami Kelet-Európa térségeiben századunk három évtizedében játszódott le. „Igaz” történeteket ígér tehát, ám, mint mondja a Rózsafanyelű kés című novellájának az elején, csak akkor lenne „igaz” a története, ha „románul, magyarul, ukrán vagy jádis nyelven mondaná el, vagy, s mindenekelőtt ezekből a nyelvekből kialakított keveréknyelven”, amelybe egy-egy orosz szó is vegyülne. Kiš hat hősnek az életrajzát mondja el (nem számítjuk „középkori” történetének hőseit, Prauch David Neumenét) a történetírói modorában, tényekre és forrásokra hivatkozva, nem feledkezve meg természetesen a „modernek szentháromságáról”, a „színekről, hangokról és illatokról” sem. A novellák jellegzetessége azonban nemcsak a „kelet-európaiság”, hanem a kelet-európai zsidó kolorit is, mindenekelőtt pedig az epikus „hang”, amely feledtetni tudja, hogy az író a hősök útjának életanyagát inkább csak jelzi, mint elbeszéli, s elég számára néhány biztos kézzel kidolgozott epizód (ilyennel minden elbeszélésben találko-

zunk!), hogy a csorduló életbőség illúzióját keltse az olvasóban. Hadd hivatkozzunk például A rózsafanyelű kés című novellában Miksára, aki az élő görényt megnyúzta, és kifordította a bőrét, mint a kesztyűt; Az emse, amely felfalja tulajdon gyermekeit címűben a spanyol front jelenetére, illetve a hajóútra; a Géporozslánok címűben a misekomédiára, amely Potemkin városának képzetével felel; A bűvös kártyajáték címűben Taube doktor foetusgyűjteményére, amelyben minden foetus egy megölt forradalmár nevét viselte, illetve a táborban dívó hazardjátékok leírására, amelyekben Taube élete a tét; a Borisz Davidovics síremléke címűben a vizsgálóbíróval való jelenetre, míg az A. A. Darmolatov rövid életrajza című novellában a hajnali három órakor megszólaló telefon epizódjára. A kötet egységét Kiš központi hőséneke, Borisz Davidovicsnak a személye biztosítja, akinek sorsa összefonódik mind az esztergomi születésű Taube doktoréval, mind pedig Darmolatovéval, de kapcsolat van a Géporozslánok és Az emse, amely felfalja tulajdon gyermekeit című novella között is: az ír forradalmárt az a Cseljusztnyikov tartóztatja le, aki a misekomédia eljátszása után ugyancsak áldozatszerepre ítéltetett.

(Híd, 1978)

BORI Imre

ANATÓMIAI LECKE

Danilo Kiš: *Čas anatomije*. Nolit, Belgrad, 1978

Az írók ritkán válaszolnak művüket ért bírálatokra, akkor sem, ha nagyon is sérelmesnek tartják a kritikus szavait s ítéletét, inkább legyintenek, másról beszélnek, másba kezdenek. Ha válaszolnának, talán kevesebb lenne a meg nem értés, a bizalmatlanság író és kritikus között, s talán könnyebben jutna az irodalom élete megbízható irodalmi kritériumok és ítéletek birtokába. Hiányzik a párbeszéd író és kritikus között. Mindig is hiányzott. Mintha még mindig zárólag az ihletett pillanattal lenne értelmezhető az irodalmi alkotás, a költő önkívületével és eksztázisával, a könnyen múló felhevültség titokzatosságával. Ezzel az enyhén szólva romantikus költői önszemlélettel magyarázható az író kitartó hallgatása a művét ért bírálat kihívása és kérdése előtt. Nem valószínű ugyanis, hogy az írók, költők a kritikus műértelmezését önértelmezésükkel párhuzamosnak vélnék, s elfogadnák a mű egy lehetséges leírásaként, még akkor sem, ha a bírálat ellentmond az írói szándéknak s egészében ellentétes a költői önismerettel. Inkább tudatlannak minősítik a kritikust, és legyintenek. Sokszor jogosan. Ritkábban, vagy nagyon ritkán, a meggondolás hiánya miatt. Az is bizonyos azonban, hogy minden kritikusi műértelmezés félreértés is egyúttal. A félreértés viszont nem mindig a kritika, a kritikus tudatlanságának és tájékozat-

lanságának következménye, inkább kockázatos, de egyetlen út a mű stabil és zárt vilásképe felé. Nem semmire sem kötelező paradoxon, még kevésbé a kritikus önvédelme, ha a mű megközelítésének lehetőségét, a mű kulcsát a félreértés gazdagon kidolgozott eszköztárában keresi. De jelezni kell, miféle félreértésről van itt szó. Nem a szándékos vagy az oly gyakori és valóban a kritikus tudatlanságból eredő értetlenségről, hanem az írói intenciók és a kritikus olvasat (természetes) inadekvátságáról, amit – Lukács Györgyöt értelmezve – Tamás Gáspár Miklós így fogalmazott meg: „Lukács abból az egyszerű megállapításból indul ki, hogy a mű egyrészt mindig túlhaladja az alkotó intencióit, több van benne, mint a szerzőben, másrészt a befogadás sem adekvát, a mű számos lényegi eleme elsikkadhat benne; ez a két inkongruencia hozza létre a művet, s ez mégis valóság, létező a félreértéstől függetlenül.” (Híd, 1976/11. 1290. old.) Azt kell még csak hozzátenni, hogy a befogadás, az értelmezés, a mű leírása, a meg nem felelés folytán, nemcsak elsikkasztani, hanem feltárni sem képes a mű „számos” lényegi elemét. Mert inkább az írói szándéknak elmentmondó befogadási felismerés „hozza létre a művet”, nem a lényegi elemek elsikkadása. Különösképpen a múlt, az irodalmi örökség és hagyomány műveinek viszonylatában. Hiszen a későbbi felfedezések, az utókor, az újraolvasás félreértései teszik a múlt értékeit a jelen számára elérhetőkké. De másként merül-e fel a „teremtő” félreértés problémája a jelen irodalmának és művészetének összefüggés-rendszerében? Aligha. Mert zárt objektivációként, írói szándéokra redukáltan a jelen alkotásai sem léteznek, ezekre is érvényes a „két inkongruencia” művet létrehozó mechanizmusa. Minden kritikus gondolkodásnak belső, meghatározó motorja, hogy a mű az inadekvát befogadásokban, olvasatokban létezik, másként önmagáért való tárgy. Amennyiben valóban ez az irodalmi kritika – egyik – éltető motorja, egyúttal a kritika iránti bizalmatlanságnak is forrása. Mert a befogadás természetes inadekvátságát az irodalom ellen is fel lehet használni, s fel is használják sokszor, önös érdekeket érvényesítve ezzel, nem irodalmi, hanem csoport- és (mondjuk) nemzedéki érdekeket. Az ilyen szándékokról azonban könnyű lerántani a leplet, könnyű rámutatni, hogy a kritikus mikor beszél mellé a félreértés törvényszerűségére hivatkozva. Ilyenkor kellene megszólalnia az írónak, és nem hátat fordítva legyinteni.

Danilo Kiš új könyve (*Čas anatomije*, Nolit kiadó, Belgrád, 1978) ilyen jogos és több szempontból hasznos írói közbeszólás.

A szerző hamarosan magyarul is megjelenő elbeszéléskötete (*Grobnica za Borisa Davidovića*, Liber Zágráb–BIGZ Belgrád, 1976) több mint fél évig a viták pergőtüzében volt, érvek és gyanúsítások, bírálatok és ledorongolások, kihívások és telefonálások, színes sajtó és esti lapok szóltak, hangoskodtak ellene és mellette... És ahogyan ilyenkor lenni szokott, a mű mindinkább háttérbe szorult, helyet adva a szenvedélynek és indulatoknak, kitöréseknek és sértődéseknek. Mellékvágányra terelődött a vita, így szokták mondani.

Utólag azonban világossá vált, hogy már eleve mellékvágányra (mellékvágányról) indult.

A vitát ugyanis a *plágium* vádja robbantotta ki. Azzal vádolták meg a *Borisz Davidovics síremléke* szerzőjét, hogy könyvének szinte minden írását szóról szóra mások műveiből írta át, mégpedig a források feltüntetése nélkül. Fénymásolatokkal, idézetek egész sorával bizonygatták a vád jogosságát, s közben – természetesen – nem riadtak vissza az erkölcsi megbélyegzéstől sem. Mind szövegményesebbé vált azonban a vita, meg nem kapott és megkapott irodalmi díjak, régi és új, vélt és valóságos sérelmek szóltak közbe, s ezzel minden érdemlegesebb hozzászólás – mondjuk, Nikola Miloševićé a plágium természetéről és az idézetek helyéről az irodalmi alkotásban – egészében deplazálttá vált. S nem maradt kiút a vita zsákutcájából. Többek között azért sem, mert az irodalom értelmezésének és az irodalmi ismeretek mennyiségének és minőségének egymással ellentmondó pozícióiról szóltak a vitázó felek, és eközben semmi hajlandóságot sem mutattak mások érveinek legminimálisabb meghallgatására sem. Az egész vita a Borisz Davidovics-kötet körül végül is önmagát semmisítette meg. Érvek és bizonyító tények hiányában a könyv ellen fordított stratégia értelmetlenségével és semmiségével a plágium vádját képviselőkről rántotta le a leplet, elég meggyőzően mutatva meg a hajsza háttérében működő erők szándékának irodalmi tudatlanságát.

Más szóval, a plágium vádjának képviselői nem a mű és a mű (kritikai) leírása természetes és termékeny inkongruenciájának „áldozatai”, hanem egy manapság valóban meghaladott irodalomfogalom szószólói és hirdetői. Most egészen más lapra tartozik, hogy a Borisz Davidovics-novellákat támadó kritikusok és újságírók mást is akartak (akarhattak), nemcsak konzervatív, a modern irodalom tapasztalatait figyelembe nem vevő irodalomszemléletük érvényesítését. Minthogy más lapra tartozik (és ellenőrizhetetlen), nem is lehet tárgya ennek a jegyzetnek.

De miféle irodalomfogalmat és irodalomszemléletet hirdettek a Davidovics-könyv ellenfelei? A plágium vádja azért merült fel, mert a könyvről szólók az egyes novellákban felismerték vagy felismerhetőnek vélték más írók (közírók, emlékiratírók, műtörténészek) gondolatainak, mondatainak vagy egész oldalainak nyomait, ami önmagában elég súlyos vád, ha az irodalmi alkotást az írás (tehát a „megismerés”) minden előzményétől függetlenül veszik, vagy ha a műtől mást nem várnak el, mint andalító, megnyugtató és álomba ringató gyönyörűséget. De ez a „súlyos vád” azonnal semmissé válik, ha az irodalmi alkotást az őt megelőző minden, nemcsak művészi, írásos emlék „vérkonának” tekintjük, amely – Fülep Lajos gondolatmenetét követve – minden korábbi befejezett mű tapasztalatanyagát „reálisan” tartalmazza, amint „potenciálisan” tartalmazza az őt követő művek tapasztalatait is. Ez a folyamatosságelv semmiben sem mond ellent a mindig újat kereső és a hagyományt vehemensen ta-

gadó, a mindenkori jelent jellemző irodalmi törekvéseknek. Nemcsak azért, mert – köztudottan – a tagadás is kötődés, és az új mindig viszonylagos, hanem azért elsősorban, mert az irodalmi alkotás a művek közösségében létezik, és csak ebben a közösségben lehet önértékű, „teljes szemléleti egész”. A művek közösségét vagy a közösség hiányát minden mű felmutatja. Az irodalmi alkotást az összes korábbi művek „megbélyegzik”. Éppen ezért az alkotásfolyamat nem akárhogyan, illetve nemcsak az író személyes kvalitásaitól függően lehetséges, hanem egyúttal meghatározott is, minden korábbi irodalmi (és nem irodalmi) tapasztalattal determinált. Még akkor is, ha szándéka szerint hagyományellenes. (Az emlegetett inadekvátság még egy formája.)

Danilo Kiš elbeszélései ezt az evidenciát realizálják. Mégpedig egyáltalán nem egyéni és csak részben sajátos módon. És ez nem hátránya, inkább előnye a Borisz Davidovics-elbeszéléseknek. Leginkább azért, mert a Fülep Lajos vagy T. S. Eliot gondolkodásában kidolgozott kontinuitáselv mind a kritikák egész sorában fetiszizált egyéninek, mind pedig az oly eklektikusan alkalmazott sajátosnak a bírálata is egyúttal.

De hogyan realizálják? Egyáltalán nem szemérmesen és forrásaikat semmiképpen sem rejtegetve ravaszul. Új könyvében az író – a figyelmetlen olvasók és a még figyelmetlenebb kritikusok okulására – rámutat arra, hogy szinte minden idézőjelbe *nem* tett idézet, minden – állítólag – plagizált mondat és fejezet *után* megnevezi a forrást is, természetesen nem lábjegyzetek formájában, de igen gyakran a szerző nevének, sőt nemegyszer a kiadás helyének és évének feltüntetésével. Merthogy nem esszét ír, hanem elbeszélést. Amihez – erre még visszatérünk – legalább annyi tudás- és ismeretanyag kell, mint bármely értekezés megírásához.

Hogy sokszor úgy tűnik, mintha fiktív forrásokat nevezne meg? Ez is valószínű, aminthogy egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy valóban fiktív az idézett mű, mert ha a jelen irodalmát a múlt determinálja, akkor a jelen a múltat ki is találhatja... De persze nem erről van szó. És nem is arról, hogy Danilo Kiš *tudatosan* plagizál. Mert egyáltalán nem plagizál, akár megnevezi egyes mondatainak a forrását, akár nem. Egészen egyszerűen mások irodalmi (és nem irodalmi) felismeréseit, tapasztalatait, eredményeit új szövegösszefüggésbe állítja, és ezáltal bennük vagy saját mondanivalójának bizonyító érveit, vagy az idézetek korábbitól eltérő jelentéseit fedezi fel. Egyetlen, az idézetbe beavatkozó tollvonás elég ahhoz, hogy az átírt szövegrész ne csak új jelentésárnyalatot tükrözzön, hanem egészen új értelmet kapjon. Csakhogy ezt a tollvonást tudni kell meghúzni. E tollvonás nélkül az „átírás” valóban plágium, ezzel a tollvonással viszont autonóm alkotás. S most nem az oly divatos dokumentumirodalomról szövelünk. Inkább a fantasztikus irodalom egy változatáról. Arról, amelynek a forrása – Danilo Kiš leckeadásában ezt többször, leginkább idézetekkel hangoztatja – a tudás, az eurdíció, a könyvtár. Michel Foucault-t idézi

például: „Az imaginárius könyvtárban születő jelenség.” Vagyis, ahhoz, hogy valakinek fantáziája legyen, igen sokat (nagyon sokat) kell tudnia. Mert „a fantasztikusnak az egzakt tudás a forrása; a fantasztikum gazdagságát a dokumentumok rejtetik”. (M. Foucault) Danilo Kiš *Borisz Davidovics síremléke* című könyvét egészében írásos dokumentumok alapján írta meg, és éppen *ebből* következik, hogy könyve a mai szerb prózaírás fantasztikus vonulatának legkiválóbb értéke. Írói eljárása azonban egyáltalán nem „egyéni”, inkább közismert és köztudott, gyakran alkalmazott, csakhogy ezt az eljárást általában nem értik meg sem a zsenire esküvő „meglett” kritikusok, sem pedig a zseniségüket beképzelő íródeákok. Danilo Kiš elbeszéléseinek – írók számára – talán legfontosabb tanulsága, hogy az irodalomban mindennek, ami (látszólag) realitáson kívüli vagy feletti, valóságos alapja van az emberi ismeretek és az emberi történelem végtelenül gazdag tényei és adatai között.

Külön kérdés, hogy a Borisz Davidovics-világ megformálásakor Danilo Kiš speciális okok miatt fordult a dokumentumokhoz. Új könyvében erre külön is felhívja a figyelmet. A Borisz Davidovics-világkép a sztálinizmus (irodalmi) bírálata, tehát „érzékeny” a könyv anyaga, ezért a tiszta fikció (ha egyáltalán létezik ilyesmi), a tiszta kitalálás esetleg kérdésessé tehetné az írói elkötelezettséget, megingathatná a mű világának tartóoszlopait. Vagyis a semmire sem kötelező fantasztikum vidékére irányíthatná. De Danilo Kiš célja a felhívás volt, nem az andalítás. Ezért fordult a dokumentumok sokasága, elsősorban a történelmi művek, az emlékiratok, a korszakkal foglalkozó más művek felé. Tehát nem egyszerűen a modern – mindenekelőtt Jorge Luis Borges nevével jelölhető – prózaírodalom gyakorlatát és írói eljárását követve. Ami azt jelenti, hogy Danilo Kiš fantasztikus prózáját nemcsak esztétikai, hanem etikai törvények is diktálták. Mert nem akármilyen dokumentumokhoz fordult elbeszélései világképének megformálásához, kialakításához szükséges tényekért és adatokért, hanem olyan forrásokhoz, melyek esztétikai (és stilisztikai) gyakorlatát etikai érzékenységgel és realitással gazdagíthatják. És ha ez a kapcsolat esztétikai és etikai között megvan, akkor már nem lehet kérdés, nem lehet probléma a más művekkel való egybehangzás; a plágium kérdése fel sem merülhet.

Írói eljárása csak ennyiben (részben) sajátos. Mert követett irodalmi példaképei (Borges és mások) rendszerint „irodalmibb” oknál fogva nyúlnak a dokumentumokért. Más szóval, a fantasztikum reális alapjai és feltételei után kutatva, nem a realitás fantasztikumának feltárása érdekében. A különbség árnyalatnyi ugyan, de mégis éppen ez biztosítja Danilo Kiš elbeszéléseinek, elbeszélései megformálásának lehetséges, tehát „minimális” sajátosságát.

Danilo Kiš irodalomszemlélete és irodalmi gyakorlata ezen a ponton is megütöközt az őt támadó és (látszólag) csak a forrásműveket számon kérő vádemelők irodalomfogalmával. Mert azonkívül, hogy a Borisz Davidovics-elbeszéléseket támadók egy idejémtúlt, konzervatív irodalomszemlélet nevében

szólaltak meg, az etikai és esztétikai ilyen kapcsolatát is problematikussá tették. Nem mintha tiszta esztétikai kritérium nevében léptek volna fel. Szó sincs róla. Inkább azért, mert – plagizálással vádolva a szerzőt – áletikai nézőpontot igyekeztek érvényesíteni. Az író sírhelyét akarták megásni. Közben szót sem ejtettek az elbeszélések valóságos etikai tartalmáról. Lehetséges, nem is szólhattak erről. Nemcsak azért nem, mert más érdekelte őket. Azért sem, mert konzervatív irodalomszemléletük miatt nem értették, hogy Danilo Kišnek kivételes figyelemmel kellett elbeszéléseit megformálnia, megszerkesztenie és felépítenie, tehát esztétikailag valóban befejezetté kellett tennie a Borisz Davidovics-könyv világát, hogy valóságos etikai tartalma elérhető lehessen. Ezért tekinthetők ezek az elbeszélések a mai fantasztikus irodalom meggyőzően értékes műveinek.

A viták már jó egy évvel ezelőtt lezárultak. Danilo Kiš elbeszéléseit sem a vitatkozók szándéka, sem a vita túlfűtöttsége nem érintette; egyre biztosabban állnak mint az írói (történelmi) elkötelezettség és mint a modern prózaírás egyik lehetséges útjának példái.

Az elbeszéléseket és a lezárt vitát követő új könyv funkciója nem az, hogy tovább stabilizálja az egyébként is biztosan álló írói és irodalmi értékeket. Szemmel láthatóan az ellenbíráló leszámoló szándéka íratta a könyvet. Ezért oly erős a könyv szatirikus, szarkasztikus hangja. Ahogyan Danilo Kiš elemzi a könyvét ért bíráló szerzőjének (D. Jeremić) kritikáit, ahhoz képest Fejes Endrének a maga kritikusaival való leszámoló gyengéd feddés csupán. Vagy ahogyan Danilo Kiš az ellenében futtatott író-vetélytárs (B. Šćepanović) elbeszélését elemzi, ahhoz mérhetően megsemmisítő műelemzést aligha olvashattunk mostanában...

Csakhogy az *Anatómiai lecke* nem vagy csak részben leleplező szándéka miatt fontos könyv. Inkább azért, mert Danilo Kiš egy teljes irodalomszemléletet fejtett ki, egy valóban számottevő (új) irodalomfogalmat határozott meg. Annyiban fontos Danilo Kiš könyve, amennyiben túllépi belső meghatározottságát és belső indítékait. Mert ellenbírálata jogos ugyan, novellaelemzése meggyőző irodalmi érvekkel alátámasztott, a kritikusoknak feladott irodalmi lecke pedig nehéz „házi feladat”, de mindez nem igazolhatná a könyv megszületését, ha ezen túlmenően Danilo Kiš nem mondta volna el oly meggyőzően és szenvedélyesen mindazt, amit az irodalomról gondol, mindazt, amit tapasztalatként a mai prózaírás számára felkínál. Stabil elméleti alapokra építkező, intellektuális önvallomás tehát ez a könyv.

Nemcsak a *Borisz Davidovics síremléke* elbeszéléseinek olvasásához nyújt hasznosítható szempontokat, hanem Danilo Kiš egész eddigi munkásságának értelmezéséhez. Nem teszi könnyebbé az író prózájának megértését, kulcsot sem ad a mostani elbeszélések vagy a korábbi regények olvasásához, viszont egy továbbgondolásra készítő intellektuális és elméleti alapot nyújt az iroda-

lomról, az irodalom lehetőségeiről, egészen konkrétan: a modern prózáról való gondolkodáshoz. És ezzel tölti be funkcióját. Hogy ezt Danilo Kiš a kritikusok és az író társ megleckéztetése, ellenbírálata nélkül is megtehetné volna? Aligha hihető. Mert az *Anatómiai leckének* a lezajlott vita a háttere, fontos dokumentuma.

(Hid, 1978)

BÁNYAI János

HOMO POETICUS

Danilo Kiš: *Homo poeticus*. Globus, Zágráb – Prosveta, Belgrád, 1983

1983-ban Danilo Kiš műveinek sorozatában jelent meg a *Homo poeticus* című kötet, esszéinek, tanulmányainak s a vele folytatott beszélgetéseknek a gyűjteménye. Az írások egy részét a 1972-es, másokat a két évvel később jelent *Po-etika, knjiga druga* kötetekből ismerjük, melyek megjelenésükkor is azt a döntő kettősséget sugallták, mely Danilo Kiš művészetét és gondolkodását meghatározta. A *Po-etikában* ugyanis poétika és etika fonódik össze, s erre a kettősségre tér vissza oly gyakran a *Homo poeticus* szövegeiben, midőn különválasztva – különválaszthatatlanként mutatja fel a homo poeticus s a homo politicus álláspontját.

A kötet írásai több mint két évtized alatt álltak össze, s ennek alapján egy olyan gondolati, szemléleti, elméleti ív bontakozik ki, mely nélkülözhetetlen kiegészítője annak az alakulásrajznak, melyet Danilo Kiš prózai alkotásaival megteremtett. Kiš 72-es, 74-es *Po-etikai* legalább olyan erős hatást gyakoroltak az akkori kritikusokra, mint prózai művei azok befogadóira. A *Homo poeticusban* szerepelő írások kiteljesítik és bővítik a tárgyak, témák körét: az irodalomról, költészetről, képzőművészetről írott, szemlélődő beállítottságú esszétet ironikus hangvételű, polemikus jellegű följegyzések, dogmákkal és idejétmúlt nézetekkel vitát kezdeményező szövegek egészítik ki. A belső változásokat, az érdeklődés alakulását jelző jegyek egy másik vonulatot is kirajzolnak, mely azoknak a körülményeknek izgalmas és hiteles dokumentumává teljesedik, melyek a hatvanas-hetvenes évek irodalmi folyamatait igen gyakran kiélezett formában és erőszakosan befolyásolták. A *Homo poeticus* nem tartalmazza annak a szégyenteljes kultúrpolitikai botránynak az anyagát, melynek Danilo Kiš a *Borisz Davidovics síremléke* megjelenésekor ki volt téve (az *Anatómiai leckét* szentelte ennek), ám a *homo politicus* hangja ezeken az írásokon is átüt. A homo politicus s a homo poeticus, estheticus ellentétéről ezt olvassuk a kötet bevezetésében: „/E kettősség, ha nem tévedek, szépirodalmi műveimben is fel-

sejlik./ Egyazon intellektuális tengely két pólusa a két magartartás: úgy taszítják egymást, mint két azonos töltésű mágneses erő.” E bevezető szöveg utal arra is, hogy bizonyos kérdések már kevésbé aktuálisak, mint az esszék megírása idején, s hasonló következtetést sugallnak, mint amelyre magunk jutottunk: tanulságai és dokumentumai egy bizonyos művelődési szakasznak, művészeti-kulturális eseményeknek, mint amilyen például a Lukács kritikai realizmusával foglalkozó írás (*A perspektíva kérdései*, 1959) vagy a Stanko Lasić nagy vitákat kiváltó könyvéről, az irodalmi baloldalról folytatott beszélgetés anyaga (*Ellenállások és dogma*, 1971).

Mai szemmel mind elgondolkodtatóbb annak a szívósságnak ténye, mellyel a jugoszláviai kultúrákban oly rendíthetetlenül és makacsul tartotta magát sokáig egy meghaladott, a saját idejében már nem is létjogosult, dogmatikus irodalom- és művészetszemlélet. Ha annak a szellemi útvonalnak az ívét követjük, melyben e mostani kötet kiváló kalauznak bizonyul – lépten-nyomon olyan szemléleti barrikádokra bukkanunk, melyekbe Kišnek és nemzedéktársainak, egy európai(bb) és korszerűbb irodalomfelfogás és affinitás képviselőinek minduntalan bele kellett ütközniük. Figyelemre méltó Kišnek a Lukácssal kapcsolatban kialakított álláspontja is, kinek gondolkodását megkerülhetetlennek tartotta a sztálinizmussal való szembenézésben. Ekkor azonban az „antilukácsianus” felfogás képviselőinek célpontjává vált. Egy 1972-ben folytatott beszélgetésben közvetlenül vetették föl a kérdést, mi a véleménye az író és a társadalom viszonyáról. Válasza egyértelmű, e viszonyt „Kölcsönös bizalmatlanság, kölcsönös gyanakvás, kölcsönös mellőzés” jellemzi. Az író etikus hitvallása következtében kritikailag viszonyul a társadalomhoz, a társadalom pedig azt próbálja bizonygatni, hogy az író semmiféle erkölcsi tényező nem lehet. Minden szó felesleges, mely Kiš radikalizmusát kívánná kiemelni. Annál jellemzőbb azonban az a szituáció, melybe következetessége révén oly gyakran sodródott. *Felforgató kosava* című glosszája egyik ilyen tapasztalatát rögzíti. Rövidsége megengedi, hogy egészében idézzük: „Az *Anatómiai lecké*ben azt a mondatot, melyben először emlitem a kosavát, csillaggal jelöltem és a következő megjegyzéssel láttam el: ‚A kosava erős és hideg keleti, délkeleti szél Jugoszlávia északkeleti részén, különösen a Duna mentén és Kelet-Szerbiában; általában ősszel, télen és kora tavasszal fúj; Ukrajna és a Fekete-tenger északi részei felől a vlah síkságon és a Kárpátok déli részein fúj; rendszerint a föld felszíne fölött egy kilométer magasságig érzékelhető. Időnként erőteljes lökések kísérik, melyek hideg és száraz időt hoznak magukkal; a kosava megszűntével (a szél néha több napig, sőt hétig is eltart) rendszerint rövidebb vagy hosszabb esős vagy havas időszakok következnek. Tavasszal kedvezőtlenül hat a mezei vetésekre.’

Megjegyzésként olvasható a hivatkozás: a Prosveta *Kisenciklopédiája*, I. kötet, 704. old. Első kiadás.

Ez volt annak a terepnek utolsó része, melyet el kellett hagynom: a kiadók tisztességes feltételei értelmében – vagy-vagy. Vagy kihagyom a kossavára vonatkozó lábjegyzetet, vagy nem kerül nyomdába a könyv. Válassz. Elhagytam, nehéz szívvel és a vereség érzetével. E megjegyzés, mely a könyv elejéről származik ugyanakkor többszörös rendeltetésű volt: azt a lélektani atmoszférát s azt a szürke, kegyetlen irodalmi tájat idézte, melyben a könyvem körüli polémia folyt, másfelől pedig egyszerűen és nyilvánvalóan sűrítette azt az egész elméleti problémakört, mellyel az *Anatómiai lecke* foglalkozik: a dokumentumok fölhasználását és a montázseljárást. Így tehát ennek az eljárásnak köszönve egy változatlan és meg nem csorbított enciklopédiaszöveg egyszeriben egy más szövegösszefüggésbe kerülve – felforgatóvá és veszélyessé vált! Világos és egyértelmű demonstráció. Ezt érezték meg a kiadók és ezzel elméleti síkon igazat adtak nekem (legalábbis magánvonatkozásban). E lábjegyzet volt emellett úgymond az egyetlen politikai utalás az egyébként politikailag hiányos és megtépzott könyvben, egy előkelő és többjelentésű, már-már alig érzékelhető allúzió. Azok finom hallásán kívül, akik a célzásokkal vannak megbízva, s akik sugallták, hogy hagyjam ki a kossavát, Isten nyugosztalja, hogy onnan fújjon, ahonnan fúj.” (1982, 26. old.)

A Danilo Kiš körüli meg nem értésnek és a vele szembeni ellenállásnak e megmosolyogtatóan naiv kis dokumentuma szinte metaforikusan sűríti a kossava képébe annak a szellemi klímának viszonyait, melyek között tevékenykedett, s melyek véglegessé tették távozásának, önkéntes száműzetésének tényét. Szellemi nagyságát, művészi hitvallását és erkölcsi tartását nem csorbíthatták és nem kicsinyíthették azok a vidékies kultúrbürokratikus és ideológiai intrikák, melyeknek kitétek, s melyek hazai működését megkeserítették. Talán éppen a hatvanas, hetvenes, sőt nyolcvanas évek ideológiai erőviszonyai hatottak ki arra, hogy erősödjön és kiteljesedjen benne lényének politikus alkata, mely ugyanakkor elválaszthatatlan attól a történeti érzéktől, érdeklődéstől és figyelemtől, mellyel e század nagy katasztrófái felé fordult. „E század a mi korunk értelmisége számára egyetlen lelkiismereti próbatétel, csupán két olyan tárgy létezik, melyekből nem évre buknak, hanem melyek miatt egyszer s mindenkorra elveszítik (erkölcsi) szólásjogukat: ez a fasizmus és a sztálinizmus.” (1979, 16. old.)

Az a panoráma, mely Kiš esszéiből, nyilatkozataiból összeáll, nemcsak szellemi és eszmei konfrontációkról tanúskodik, hanem kifejezetten esztétikai, poétikai jellegűekről is. E vonatkozásban mindenekelőtt azok az írások emelkednek ki, melyekben egy új próza- és regényszemlélet kialakításáért szállt síkra. Különös adaléka a közelmúlt irodalmának, hogy milyen radikális föllépést igényelt még a hetvenes évek elején is a naturalizmus, realizmus, szocrealizmus,

álnépiesség befolyásának bírálata. Szinte felkiáltásszerűen hangzik egy körkérdésre adott válaszában címe, melyben Sartre-t idézve közli: „*Mi a pusztában éneklünk...*” Élesen és argumentáltan igyekszik bizonyítani annak a tézisnek igazát, hogy „mi minden európai témát átfoghatunk”, hogy minden egyébtől sürgetőbb a vidéki Weltanschauung fölszámolása s a belátás, hogy az európai modellek, eljárások, témák kisajátítása nem illúzió, hanem szükségszerűség, egyetlen lehetőség az évszázados lemaradás behozására. Milyen hihetetlenül pontos önismeret és keserűség rejlik az alábbi gondolatokban: „Saját művet, saját vereségemet ugyanazon keretekben mérem föl (tehát a vidékiesekben), melyben kialakult, s melyekben a sors hatására alakulhatott, mint egy kis elkülönülő vereség vereségeink sorozatában, mint olyan kitartó és következetes kísérlet, melynek célja hogy ebből a szellemi vidékieségből kilépjünk a mítosz, a témák, az eljárások által. Saját művet (a meglévőt s a még megírandót) tehát *magányos vereségnek* érzem, melyet most vagy majdnem azonosítani lehet, egyéni alkotói vereségként, s nem egy mítosz, egy iskola, egy esztétika vagy egy világvég vereségként.” (73. old.) Mielőtt e görögösen áttetsző, éles s egyben kegyetlen gondolatsort folytatnám, meg kell jegyeznem, hogy hosszú ideje nem kétséges sem e kossaváktól, bóráktól átjárt hazai terepen, sem azokon a tájakon, ahova Danilo Kiš műve eljutott, s megérdemelten vált korunk egyik legelismertebb művésztévé, ennek az opusnak a nagysága és kivételessége. Vereségeit és győzelmeit azonban egészen sajátos szerénységgel s az önmagával szemben támasztott elvárások gyakran túlzó szigorával élte meg. „A Forma örökös problémájának megszállottja vagyok, mely talán tehetne valamit ezért, hogy e sorszerű vereség kevésbé fájdalmas és kevésbé értelmetlen legyen, a Formáé, mely hiúságunkat új *tartalommal* telíthetné, a Formáé, mely a lehetetlenre vállalkozhatna: hogy a Művet kivezesse a sötétség s a hiúság hatásköréből, hogy átvezesse a Léthe vízén. Ezért szeretném megírandó könyveimben – ha már magának a Műnek az eszméjét nem fogja elkorhasztani a hiúság rozsdája – *kifejezni* (az ankét kifejezés fogalma egyáltalán nem tetszik nekem) az emberi vereség nagyságát, mellyel az író saját mítoszáat igyekszik szembehelyezni, saját Formáját, saját egyéni hangját, a magányosat, mely talán visszhangtalan, és fájdalmas és felismerhető.” (Uo.) Lehetetlen nem felismernünk azt az alázatosságot és erkölcsi magasrendűséget, melyet e sorok is tanúsíthatnak, annak a sorai, aki igen rangos vélekedések értelmében a századunkat, jelenkorunkat legméltóbban reprezentáló három író egyike: Kiš, Konrád, Kundera, hallhatuk gyakran az elmúlt években.

Három olyan írást szeretnék kiemelni e kötetből, melyek amellet, hogy prózapoeitikai nézeteit is hűen képviselik, újabb adalékokat szolgáltatnak a hazai szellemi csársiban uralkodó atmoszféra rajzához. A *Homo poeticus, mindenképpen ellenére* (1980) című írásban ismét határozottan lép föl azon téveszmék ellen,

len, melyek szerint nekünk jugoszlávoknak vagy magyaroknak le kell mondanunk az irodalomról, hisz a nagyvilágot kizárólag „politikai-egzotikus-közöségi témákkal” szórakoztathatjuk. Tehát csak *homo politicusok* lehetünk, a naplementék sem érdekelhetnek bennünket, hisz azokat az irodalomtól és költészettől elragadtatott turisták birtokolják, akik tehát elragadtatással és nyugodt lelkiismerettel szemlélhetik a napnyugtát. Milyen kitartóan és mennyi energiával harcol Danilo Kiš azon komplexusok ellen, melyek a nagy nemzetekkel szemben a kis népeket nyomasztják. Nem véletlen, hogy éppen ő maga szerzett érvényt ennek a tételnek, s hogy mindazok a közép-kelet-európai regények, melyekről a világ olvasóközönségének széles rétegei is tudomást szereztek, kivétel nélkül az említett korlátok elvetésével értek el sikert (Kiš mellett Pavić, Esterházy, Nádas, Konrád stb.). Az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy e folyamatok európai, sőt világviszonylatban is aránylag rövid idő alatt játszódtak le, s a Danilo Kiš dokumentumértékű esszéivel átfogott időszak alatt egy lényegileg megváltozott új prózai ars poetica konstituálódott. Jelentőségének felismeréséhez a regényeken kívül azok az írások is hozzásegítenek bennünket, melyeket most igyekszünk áttekinteni. 1974-ben tézisszerűen fölépített írást fogalmaz meg Kiš *A pluralizmusért* címmel. Éles bírálata ez a hazai kritikának, mert hagyományörzése, realista beállítottsága gátolja abban, hogy felismerje, mi minden következett be az elmúlt hat évtizedben a *szellem és az eszmék terepén*, s még mindig kitar amellet, hogy valamiféle népiességet kérjen számon a prózán. A hazai elmaradottság kettős forrású tehát, egyfelől a kritikából, az irodalomelméletből, másfelől az eszmék általános síkjának szegénységéből következik. A realista ábrázolás hívei negatívumként beszélnek a művek nem realista, hanem „romantikus”, „szimbolista”, „fantasztikus” és „metafizikus” elemeiről. Még egy okkal több, hogy elcsodálkozunk azon, hogy még pontosan másfél évtizeddel ezelőtt is érvelni kell a művészeti pluralizmus érdekében, és megkísérelni egy új regénymodell és -koncepció elfogadtatását, ugyanis a kritika valamiféle mindenés funkciót tulajdonít e formának: „A regénynek pótolnia kell a polémiák, a szociológiai tanulmányok, a szociográfiai munkák, a pamfletek, sőt a tárcák és az útleírások hiányát is: ha mindebből talál valamit a regényben, s ha ez társadalmilag időszerű is, a kritikus önelégülten fog magára mutatni, mint kezdeményezőre és ösztönzőre, miközben megfedelkezik elsődleges kötelességéről; hogy rekonstruálja az előtte álló könyvet, hogy ,megtegye az utat az értelemig’ ahogyan ezt Barthes mondaná.” (81. old.)

A helyzet sokban hasonlít a magyarországi állapotokra, hisz megközelítőleg ekkoriban vívja szabadságharcát az új magyar próza és prózakritika is egy korszerű szenzibilitás elfogadtatásáért. Kišnek s a hozzá közelálló szellemeknek kellett megjelenniük ahhoz, hogy megfogalmazódjék a gondolat: „Az irodalom ősi kérdése, ahogyan a filozófiáé is, az élet értelmének kérdése, és egy mély

kételkedés minden igazságban: hogy az emberi élet múltékonyságában felismerjen valamilyen értelmet.” (uo.)

Regények a tényéren (1976) a címe annak a szövegnek, melyet Kiš a francia rövidtörténet egy hipotetikus válogatásához írt. Megközelítőleg húsz évvel korábban indult meg Európában az a regényformai átalakulás, olvassuk, melyre elengedhetetlen szüksége volt a műfajnak ahhoz, hogy egy új *világérzést* kifejezhessen. A regény ma *integrális szöveg*, amelyben csökkent a szűzsé szerepe és jelentősége, a hosszúságé szintén, s ettől fogva teljességét és formáját a *szerkezet* biztosítja és határozza meg. „(...) a regény, mint mondtuk, egy sajátos és átfogó műfajjává lett, minden műfaj menedékévé, minden egyéb műfaj és műnemet integrál, merészen behatol a költészet, a dráma s mindenekelőtt az esszé tájaira, s minden további meghatározási kísérlet felesleges skolasztikus föl-sorolásokhoz vezethetne (és vezet).” (96. old.)

Danilo Kiš szerint már-már lehetetlen a 20. századi regény pontos körülírása, ugyanis „minden jelentős új regény megkérdőjelezi és alapjaiban módosítja magának a műfajnak a meghatározását”. A klasszikus és a modern regény közötti választóvonal Joyce nevéhez fűződik. Kiš a regény felől indul el a rövidtörténet felé, melyet „életselektként” emleget, melynek füzéréből korszerű nagyszerkezet, regény jön létre. A jól ismert és nagy jelentőségű példákra hivatkozva, mint amilyen Babel *Lovashadsereg* c. műve, kézenfekvőnek tekinti a tényt, hogy az egyes történetek mesterséges összekapcsolása, egy kvázi hiteles szűzsésor látszatának megteremtése immár szükségtelen, ugyanis az így egymás mellé kerülő eseménysorok egy magasabb szinten összeállnak, s lényegesen hatásosabbak és a formaegészt tekintve értékesebbek, mint a hagyományos regénytörténet erőltetett felfűzése az időrend s a kierőszakolt kauzalitás fonálára. Ha elmaradnak a régi regények ilyen belső kapcsolódásai, mesterséges *szűzsésorai*, korszerű és új regényszerkezet kel életre. A kronológiát az események asszociatív összefüggésrendszere váltja föl. „A dezintegrált világban lehetetlen az integráció az alkotói eljárás szintjén is, s az író csupán azzal próbálkozik, hogy e dezintegrált világot művében olyan eszközökkel fejezze ki, melyek nem tűnnek hamisaknak.” Hasonlóképpen fontos az is, amit Kiš a hagyományos novellát kitöltő kis „életselektokról” mond: „a korszerű alkotó megkísérli az elkülönített jelenségekben, az „életmetszetben” felderíteni a világ és a tapasztalat teljességét, hogy egy töredékben, egyetlen *képben* legalább jelezze egyes általános törvények sejtését, hogy egyetlen gesztusban, egy jelentéktelen lény jelentéktelen napjában (ontológiai szinten) dedukcióval és (az irodalmi eljárással) indukcióval megteremtse a világ és az idő összefüggő képét, a tapasztalat totalitását.” (99. old.)

Ösztönző, pontos, bölcs és invenciózus meglátások ezek. Kiš esszéinek precíz és franciásan világos vonalvezetése prózai műveinek átgondolt belső rend-

szerére emlékeztet bennünket. A „franciás” jelzőnek azonban van még egy állandósult jelentése, mely szerint nem csupán az értelem világossága, hanem a gazdag érzékiség s az érzelmek ellenőrzött, ám visszafoghatatlan melegsége, a trópusokra is támaszkodó nyelvi fluktuálás is meghatározó jegye ennek a nyelvnek és stílusnak. Danilo Kiš a költészetéről vagy a festészetéről beszélve olyan intenzitással látja el fogalmi közléseit, melyekből az érintés, a testi tapintás, a szenzussal rögzíthető élmények és látványok közvetlensége árad. Ilyen esszéi a Marija Čudina költészetéről, Veličković festészetéről írott szövege, vagy *A Window is a Window is a Window is a Window* című miniatűr esszéje. Alig van ugyanakkor értekező írása Danilo Kišnek, mely ne vetné föl azokat a súlyos történelmi kérdéseket, melyek nélkül meggyőződése szerint e században nem képzelhető el sem a művészet, sem a gondolkodás, sem az emberi erkölcs és lelkiismeret. Talán éppen ezért töprenghetünk el újra meg újra azon, hogy egy olyan művész, aki kitartóan képviselte s kivételesen nemes módon korának lelkiismeretét, amiért áldozatok sorát hozta meg a szellem régióiban, miért élte meg oly mélyen a vereség érzetét, holott állítása szerint az irodalom éppen a remény egyik formája. „Nem azért leszünk íróvá, ahogyan Sartre mondaná, hogy szép szavakat írjunk. Ha az ember az irodalomnak kötelezte el magát, ez az elkötelezettség már önmagában, ezen elkötelezettség eredendő okai nélkül is teljes választás, s ebben az értelemben s csak ebben az értelemben *elkötelezettség*. Az írás ugyanis humánus *cselekvés*: az író részt kíván venni az eszmék világában, akár közvetetten is, hogy könyveivel, saját életével, saját *részvételével* átgondolja saját létezését, saját vokációját. Itt jelentkezik azonban egy veszélyes *circulus vitiosus*: az irodalom minden ilyen elvárásnak meg akar felelni, s az író számára nyilvánvaló, vagy nyilvánvaló kell legyen, hogy az öröklétre fogadni hazardjáték, legalább olyan mértékben, mint ahogyan veszélyes hazardjáték a pillanatra fogadni. És ki, teszem fel a kérdést önöknek, ki nyerte még meg ezt a játékot? Ki lehet elégedett? Vagy humanisztikus üzenetű, műimmanens könyveket ír, vagy publicisztikával foglalkozik? Vagy mindezt egyidőben gyakorolják hol az irodalmat, hol önmagukat hagyva cserben? Sartre még egyetlen utolsó önkéntes rabja e kettősségnek, az utolsó olyan író, aki megkísérelti megőrizni az irodalom arculatát. Szoltsenyicin azonban áldozat... E nagyvilágon nem létezik harmadik esély... Szolgáljon ez példának, milyen nehéz ma saját elvárásainknak eleget tenni, s az irodalom maximális elvárásainak; milyen nehéz írónak lenni. Mert ha az irodalom szabadság, akkor az írónak kötelessége, hogy ezért harcoljon saját eszközeivel, minden eszközzel, még ha a neveltségesség árán is”, amint Sartre mondja. Ha nem ezt teszi vagy nem teheti mindenkor és minden helyen, minden alkalommal, még az irodalom kívüli alkalmak esetében is, ami azt jelenti, hogy publicisztikusan, nem elégítette ki és elégíti ki saját funkcióját. Lelkiismeretem nem nyugodt... Ez, éppen ez az én vereségem.” (1973, 283-9. old.)

Nehéz feladatra vállalkozik az, aki keresztlül kívánja pásztázni a *Homo poeticus* írásait, hisz a szószaporítás helyett páratlan tömönségre akad, súlyosabbnál súlyosabb igazságok megállapítására, olyan bátorságra, mely legszemélyesebb közlendői esetében sem hátrál meg. Minden gondolatát egy rendkívül fejlett felelősségtudat alakítja, mellyel korához, a történelemhez, a művészethez és önmagához viszonyult. Ebben rejlik nagyságának és győzedelmének egyik nyitja, s ez teszi érvénytelenné azt a mélyen gyökerező személyes érzést és világlélményt, melyet saját vereségének nevezett.

THOMKA Beáta

A HOLTAK ENCIKLOPÉDIÁJA

Danilo Kiš: *A holtak enciklopédiája*. Forum Könyvkiadó, Újvidék 1986. Fordította Borbély János

Danilo Kiš mindig is azok közé az írók közé tartozott, akik számára belső szükséglet volt írói ars poeticájuk s általában az íróság(uk) lényegi mibenlétének elméleti megfogalmazása is. Azért hangsúlyozom, hogy elméleti is, mert hisz mindez a művek szerves tartozékaként, bennük magukban kel valódi életre, bennük „lélegzik”, és sohasem lehet önmagában az írói „tudatosság” valódi fokmérője. Ebben az írói önmeghatározási igényben, hogy csak egy magyar példát említsek, Mészöly Miklóst tartom írói alkata szempontjából Danilo Kiš egyik legközelebbi rokonának, de a példák további sorolása akár a magyar, akár a világirodalom köréből – messzire sodornának írásom jelenlegi tárgyától.

„A Forma örök problémája foglalkoztat – írja egy helyütt Kiš – amely képes lenne arra, hogy ez a sorsszerű és sorsdöntő vereség kevésbé tűnjék fájdalmasnak és kevésbé értelmetlennek, a Formáról, amely talán képes lehetne új tartalmakat adni hiábalalóságunknak, a Formáról, amely képes lenne a lehetetlenre: arra, hogy kimenekítse a Művet a sötétség és hiábalalóság hatóköréből; túllendítse a felejtés Léthéjén. Ezért szeretném jövőbeli könyveimben (...) kifejezni (...) az emberi vereség nagyságát, amellyel az író megkísérli szembehelezni a saját egyéni mítoszt, saját egyéni Formáját, a maga sajátos hangját, mely lehet minden visszajelzés és visszhang nélkül való, de fájdalmas és felismerhető” (*PO-ETIKA* 1974).

Danilo Kišt évekkkel *A holtak enciklopédiájának* megírása előtt is foglalkoztatja az enciklopédiák teljességének, sőt már-már felülmúlhatatlan tökéletességének kérdése (fantazmagóriája?). Írói alkatát ismerve ezen csöppet sem lepődhetünk meg, hisz az enciklopédiákra jellemző dokumentatív pontosságra való törekvés mindig is egyik tartópillére volt műveinek, a másikat azonban, amelyekkel mindenkor óhatatlanul ki kell egészülnie (szépirodalmi művekről lévén

szó), már sokkal nehezebb meghatározni. Mindenekelőtt imagináció, de egy sajátos látnokisággal elegyedve, olyasmiből áll ez a másik tartópillére e prózának, amely az írás aktusát úgy határozza meg, hogy a „lehetőségek szédítő örvénylése fölé kell az írónak hajolnia”, s az így kialakított „holtszög” az, ami szerinte az írás tettének lényege.

„A mai napig is mindig egy olyan könyv volt az eszményem, amelyet – az első olvasást kivéve – úgy is lehetne olvasni, mint egy enciklopédiát (Baudelaire-nak volt kedvenc olvasmánya, de nem csak az övé), ami annyit jelent: a fogalmak szédítően sebes váltakozásában az esetek törvényszerűségeinek ábécé- (vagy egyéb) rendjének egymásutániségában egymást követve kerülnek nyomtatásba híres emberek nevei, életük legszükségesebb mozzanataira korlátozva, költők élete, tudósoké, politikusoké, forradalmároké, orvosoké, csillagászoké stb., istenek váltakoznának itt a növények neveivel és azok latin nómenklatúrájával, a sivatagok és homokpuszták neveivel, az antik istenek neveivel, tájak és városok neveivel, a világ prózájával. Analógiát teremteni közöttük annyi, mint felfedni az egybevágóságok törvényszerűségeit” – írja Danilo Kiš 1974-ben (*PO-ETIKA*), csaknem tíz évvel *A holtak enciklopédiája* című művének megjelenése (1983) előtt. Hogy az egész kötet valamilyen értelemben valóban – prózai eszközökkel megalkotott – enciklopédia, arra itt nem áll módomban részletebben kitérni. Ez alkalommal csak a kötet címét megadó elbeszéléssel foglalkoznék, noha nem vitás, hogy a kötet valamennyi műve együttvéve fejezi ki a Kiš által olyannyira eszményített és áhított „enciklopédikusságot”.

Rettenetesen nehéz megragadnom *A halál enciklopédiájának* csupa szikárságból építkező csodálatos sokrétűségét, fegyelmezett tárgyszerűsége ellenére is oly *burjánzó* költőiségét. Csupa sivár semmitmondás, ha leírom, hogy egy teljesen irreális esemény elmondását foglalja magában, amelyről az utolsó előtti bekezdés vége felé derül ki, hogy egy nő különös álmának feljegyzését foglalja magában, a kötet egészét záró *Postscriptum*-ban viszont arról tudósít az író, hogy két évvel a szóban forgó elbeszélés megírása után jutott tudomására, hogy valóban létezik valahol holtak enciklopédiája. Mindezek a mozzanatok persze csak a prózaformává átalakított enciklopédiának mint sajátos kiűi műfajnak a külső köreit tágtítják, az igazi szembesülést azonban nem ezek képezik, hanem a dokumentatív pontosság és az imagináció megrendítően hiteles egybejátszása révén a „filozófia”, olyan értelmében a szónak, ahogy Danilo Kiš fogalmazza meg, ti. „ha a filozófia annyi, mint elgondolkozni az emberi lét értelméről”.

Elgondolkozni az emberi lét értelméről szépirodalmi művek formájában a filozófiai gondolatrendszerekkel ellentétben mindig az egyes, illetőleg a maga egyediségében és egyszerűségében megismételhetetlen emberi sorsok felidézésében, megjelenítésében, valóságosságuk sugalmazásában rejlik. A teljességnek ezen a fokán lehet szólni Danilo Kiš *A holtak enciklopédiájáról*. Merthogy

mint az elején említettem, adva van egy nő, apja közelmúltban bekövetkezett halálának megrendültségében fogant különös álma. De maga a mű egy egyszerűségében megismételhetetlen „apát” jelenít meg élete állítólagos dokumentumainak fényében, s azokat mégis kiegészítve, de soha nem az elbeszélő egyéni szempontjaiból. Úgy tehát, ahogy az apját gyászoló lány vall erről: „Mert minden esemény, nem tudom, mondtam-e, összefügg apám személyes sorsával; a Belgrádot ért bombatámadást és a német csapatok minden előnyomulását keletre, úgyszintén visszvonulását is, az ő szemén keresztül és az ő életével való összefüggésben ábrázolják.” Ilyen értelemben írhatta a mű alcíméül Kiš: *Egy teljes élet*. Hiszen a próza szempontjából az emberi lét értelme sohasem fejezhető ki az ember nembeli lényegének adottságaival, itt – s egyedül tán itt – meg kell maradnia annál, hogy az egyes egyedek konkrét és egyszeri élete teljességének megidézésére vállalkozzék.

Danilo Kiš holtjainak enciklopédiájában ez a bizonyos apa, Đ. M. fölvislan hároméves gyerekként, gimnazistaként, földmérőként, ahogyan „májustól novemberig cipeli a háromlábát meg a teodolitot hegyen-völgyön át, közben évszakok váltják egymást, kiöntenek, majd medrükbe húzódnak a folyók, kiszökdül, majd sárgulni kezd a lomb, apám virágzó szilvafák árnyékában ül, aztán eresz alá húzódik, villámfény világítja meg az esti tájat, mennydörgés visszhangzik a völgykatlanban”. Majd látjuk őt a háború ínségeinek egészen konkrét gondjai közepette, végül pedig dohogó öregemberként. A halál enciklopédiáját készítő „szerkesztők figyelmét nem kerülte el az a különös körülmény sem, hogy pontosan elsőszülött unokájának 12. születésnapján halt meg. Aminthogy apám ellenkezése sem, hogy legkisebb unokájának az ő nevét adják. Úgy gondoltuk, ezzel hiúságának hízelgünk, és hogy a különös figyelem és szeretet jelének veszi. Ő azonban csak dörmögött rá valamit, a szemében pedig megláttam annak a rettenetnek az előrevetett árnyékát, amely egy évvel később villant meg szemüvege alatt, amikor a vég bizonyossá vált előtte. Az élőknek és holtaknak ezt az egymásra következősét, láncolatát, a nemzedékek váltakozásának ezt az egyetemes mítoszt, ezt a talmi vigaszt, melyet az ember azért talált ki, hogy könnyebben belenyugodjon az elmúlás gondolatába, apám abban a pillanatban sértésként fogta fel; mintha azzal a mágikus cselekedettel, hogy a nevét egy újszülöttnak adták, ha százszor is az ő vére, »palcát törtek volna fellette«”.

Életének utolsó fázisában Đ. M., az (álmot) elbeszélő apja a lakás virágokkal való telerajzolásával bíbelődött. E virágok azonban inkább valamely „meglebbenő függöny” benyomását keltették. A holtak enciklopédiájában megörökített *alapvető* virágmotívum azonban, „leginkább egy hatalmas, meghámozott és fölrepedt narancshoz hasonlított, melyet kapillárisokra emlékeztető vékony, piros vonalak hálózta be”. Az álmából ébredő, apját gyászoló lány emlékezetből lerajzolta e „virágot”. Majd a mű záradékként olvashatjuk: „Amikor a raj-

zot megmutattam dr. Petrovićnak, nem minden csodálkozás nélkül megerősítette, hogy a szarkóma apám hasüregében pontosan ilyen volt. S hogy a *burjánzás*, kétségtelenül éveig tartott.”

Vajon ennyi az esélyünk az emberi életekben meglevő sorsszerű egybevetőségek, analógiák felismerésére? Érzésem, tapasztalataim szerint – a maguk szívs imagináriusságában – „mindössze” ennyi, de ennyi bizonyosan.

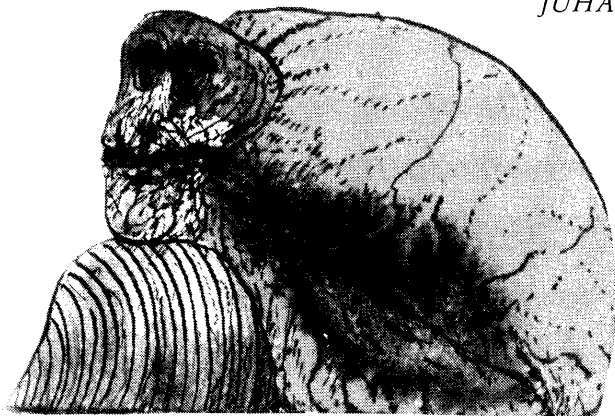
Az emberi lét értelmére – holtbiztosan – nem fog soha senki emberfia kielégítő magyarázatot találni. De ha az egyetlen megmászhatatlan, s ezért teljességgel manipulálhatatlan ténynek – a halálnak: megföllebbezhetetlen és végérvényes elmúlásunk „holtszögéből” – próbálja egy író kifagatni a maguk *enciklopédikus* rendjében, de egyúttal egyetemes zűrzavarában együtt létező éleket, tényeket és jelenségeiket, akkor még ma is – e végtelen zűrzavarban – van esélye a létünk velejéig hatoló emberi vereségünk – prózában megformált – mi-benlétének kiugrasztására, tetten érésére. Meghaladására már sokkal kevésbé, azt mindenki újra meg újra előlről kezdi.

A holtak enciklopédiájának nő elbeszélője mondja: „Aztán itt következik az orvosok, ápolónők, a látogatók névsora, a műtét napja és órája (amikor dr. Petrović kinyitotta, majd be is csukta, megállapítván, hogy az operáció hiábavaló: a szarkóma már átterjedt a vitális szervekre). Ahhoz sincs erőm, hogy leírjam tekintetét, amellyel elvált tőlem a kórház lépcsőházában, egy-két nappal a műtét előtt; a teljes élet és a halál egész rettenete volt benne. Mindaz, amit az ember életében tudhat a halálról.”

„Emlékezz a halálra!”

Danilo Kiš – fájdalom – immár túl van életünk megismerhetőségének e végső határán. Emberi mivoltát illetően már csak *a holtak enciklopédiájában* kereshetjük kitörölhetetlen *nyomokat* hagyó lényét.

JUHÁSZ Erzsébet

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

GÁZLÓKERESŐBEN

Böndör Pál: *A gázló*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989

Brasnyó István *Maculája* és Böndör Pál *A gázlója*, irodalmunk e két furcsa virága, a műfaji különbözőség ellenére mintha egyazon forrásból, a kaoszba hajló, modernnek nevezett világ ihlettárából nőtt volna ki. A megfordított világ kategóriája nem csupán Brasnyó találmánya, Böndör is szívesen él ezzel a lehetőséggel. Víziószerű képek sorakoztatásával álom és való ellentétét fogalmazza meg verseinek lírai énje. Az áthajlásokban gazdag szabadversekből kibontakozik az alaptétel: álom az élet, melyből nincs ébredés, hacsak a végső agónia perceit nem tekintjük annak (Álmatlanul, Feltételesen szabadlábban).

Könnyed hangvételő, szatirikus versfűzés löki elénk a leértékelt jelen kifigurázni való alakjait, jelenségeit. A Halotti beszéd kitűnő típusparódiája mellett említésre érdemes a *Talentum* a *Karinthy-centenáriumra* című vers, mely a költő, a művész helyzetére is utalhatna, ha nem a kallódó tehetség elsorvadását, s az üres felületesség diadalát jelezné: „Lásd a mai reformnemzedék / megreformálta józan eszét / s ugyan palackból a dugó / érte pukkan s ünnepel a szó / de a talentum csak annyit ér / mint az érte járó réztallér!” A következő vers azonban már egyértelműen a költészet mezejéről szól hozzánk, s a visszájára fordult, a valaha haladó irányzat elkorcsosodását értékeli egy gúnyos fintorral: „Ha nem volt harsány a nővum / rásütötték a retrográd / – és lassanként visszájára / fordult nálunk az avantgárd.” (A hetvenes évek)

„Valahol, valakik: valami idők emberei” lépnek elénk (Brasnyó „fotelembereinek” rokonaiként) a versek egy komorabb, sötétebb tónusú vonulatában. Ilyen égisz alatt íródik a *Hendikep* kezdő hasonlata is: „Mint akinek a sorsa félbemaradt / s a lehetőségek közt lehetőségként lebegve / akárha a cet torkán lennék falat / ahogy cigányútra szaladt / sem kiöklendve sem lenyelve...” Az elidegenedés futamai ezek, s ez önnön világának és tárgyainak az áldozatává vált én egyetlen „természetes” megjelenési formája „a mindig maszkban nem álruhásan” lehetősége. A fokozás végső eredményeként feltűnik az „új-állati-kor” (lásd: Brasnyó említett regényében) apokalipsziszízü valósága a *Bolond lukból bolond szél fúj* című versben: „Böggve bírjuk a kint nöstények és kanok / máskor a meglepetéstől felhorkanunk / kiélezett helyzetekben csak nyüszítünk! / Felnyerít az akit a szerelme ölel! / De miután a poklok legmélyéből fel-/ vagy a magasokból alászállunk: Állat! / Mars! – újra csak szavakat artikulálunk. / Kicsit artikulálunk kicsit dudálunk.”

A magány karanténjából nincs kifelé vezető út, a sorompók egy életre lezárultak, s koroktól, helyszínektől függetlenül az egy és oszthatatlan én egyedüllete feloldhatatlan. A párkapcsolat, a szerelem mint végső és legekkel meghatározott jó sem lehet megváltás. A Kedves becéző szavai közepette is felrémlik a hiányérzetet feltáró összegezés: „...hogyan mondjam el hogy hányszor / ha velem vagy is hiányzol?” (Etüd kétsorossal.) Böndör költője pedig a szimbolisták elefántcsonttornyáéhoz hasonlóan hegymászó, aki az ún. „végső igazság” felé tartva a csúcsot a legmeredekebb északi oldaláról közelíti meg „decemberi hófúvásban / éjszaka / holdfogyatkozáskor / hegymászófelszerelés / és oxigénpalack nélkül / virtusból / csak fél kézzel kapaszkodva” (Miért ír az író?) A hegyoromra érve a légüres tér fagyos szorításában a meg nem értettség, ama dunántúli mandulafácská sorsa várja a lírai ént, egy olyan görcsös állapot, melyben egyetlen megértő szó is enyhülést hozna: „szívesen nyilatkozott volna / a havasi emberről / az egyszeri emberről / egyáltalán bármiről / ha valaki vette volna / magának a fáradságot / utánajönni ide / mégha az enyhe déli lejtőn is / vagy éppen nyugatról / – a felvonóval.” (Miért ír az író?)

Hogyan megtalálni egymást, hogyan áttörni a magány burkát, feltárni a gázlót, a rejtett ösvényt, mely elvezet az egyén felszíni valójától a lélek mélyéig? A kérdést ismét egy jól sikerült szimbólum segítségével veti föl Böndör. A gázló című versben a lírai én helyzete definíciószerű tömörséggel fogalmazódik meg, miszerint: „partjaim közt mint a folyó vagyok...”. Majd újból megszólal a vágy, mikor következik végre be az a pillanat, midőn „a kedvvel társul teljes figyelem / gázlót talál – s túlsó partomra ér?”

A kötet Zalogosdi című ciklusában a kilátástalanság akkordjai elől a versek énje egy kellemesebbnek tűnő világ színpalái közé menekül, a múlt csarnokait járja be felidézve a gyermekkor képeit, színeit és hangjait. Harmincöt évvel előtti nyarak örült forrósága, közös ebédek párája csap föl a gyermekkori rajzok nyomán. Am az érem másik oldala ebben a világban is fémcsaló hűdséggel szürküllik csúf bérházak huzatos lépcsőházait tükrözve. A néhai fogócskák és zalogosdik élményei az öregség határán járó én tudatában a nagybetűs JÁTÉK fogalomkörét építgetik. Így szintetizálódik annyi fontolgatás után egy nemzedék élet- és pályaösszegezése: „Az apám boltost játszott egy életen át / a nagyapám tanítót és főbelőtt katonát. / Én pedig megjátszom a költőt / aki a zálogcédula hátulján fogalmazom / egy nemzedék neveléses testamentumát.” (Zalogosdi).

A szarkazmus határait súroló pesszimiztikus összefoglalást követően lezárásként már csak egy ziláltságában is szép, a tájleíró költemény elemeit mutató vers kerülhet a kötet végére. A Nyárutó öszjelző sorai a csodálatos „költemény”, az ezerszer megátkozott élet végét, s a halálra való felkészülés kezdetét jelzik enyhe melankóliával: „Esző lesz! – Régen repültek a kis szívek /ilyen alacsonyan. Halkan dobogják / azt a percet mikor a nyár véget ér. / Mint a röntgengép át-átvilágítja apró testük a távoli villámfény. / Becsukja az ablakot – se hall, se lát! – / verset tanul most fejből a kisdíák. / Ennyit volt a nyár? Csalóka tünemény? / Alig érti miről szól a költemény.” (Nyárutó)

Böndör Pál kötetének sorát 1970-ben az *Eső lesz* nyitotta meg, s az azt követő hat könyv bizonyítja: delelőpontja felé közeledő alkotóval van dolgunk. A tömör, magabiztos fogalmazás, a takarékos és változatos képkalkotás, a helyenkénti ötletes rímalkotás arról árulkodik, olyan „poétával” van szerencsénk újra találkozni, aki nemcsak műveli a költészetet, hanem érzi és érti is a verset.

A „RÁNDULÁSNYI SZABADSÁG”-ÉRT

Balassa Péter: *A másik színház*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989

A művészet, az irodalom (újra)értelmezése s megértése korunk egyik nagy szellemi kalandja. Az ilyen irányú „kísérletek” mindenkor tiszteletre- s megbecsülésreméltóak. Ezért jelentős esemény Balassa Péter kötetének – akárcsak az eddigieknek – a megjelenése.

Már az első szavak – a könyvcím – váratlanok, meglepőek: A másik színház. Maga a szerző adja meg a kulcsot: „... az ember véleményét állandóan – akarva-akaratlanul – működő saját, belső színháza (egy másik színház) formálja, mely éppúgy színházi tapasztalat, mint a külső, amit lát. Ebből következik a számomra legfontosabb mondandó a mindenkori és a lehetséges színházról: *a színház – életkortól elvileg függetlenül – : élettapasztalat*. Másodszor: a színház: figyelem, megkülönböztetés, ütköztetés, vonatkozás és vonatkoztatás, arány, tempó, mozdulat, kapcsolat, érintés, látvány, ritmus – érzék. Összefoglalóan: a színház a feszültség nyelve, mely heterogén elemekből, rendkívül gazdagon épül fel, és amely alkalmas arra, hogy emberek eljátsszanak ezen a nyelven olyan dolgokat, amelyeket semmilyen más nyelven nem tudnának kifejezni.”

Ám Balassa nem a recenzió műfaját műveli. Noha szellemi attitűdje az esztétikai (s az etikai!) értékek keresésére, tiszteletére és védelmére ad példát. Művét, törekvését helyesen értelmezve: párbeszédés gondolkodásmód, dialógus műalkotásokról (zenei, filmművészeti, drámai) s rajtuk keresztül a színházi tragikumról. Vallomás és konverzáció napló, esszé, illetőleg töredékek közlésformájában.

Az igen tudatosan s gonddal komponált gyűjtemény elméleti, gondolati, tematikai és stílusegységét egy objektív valamint egy szubjektív támpillér biztosítja. Az objektív támpont jelentő és jelentett összefüggésének tudományos alapelve. A forma világgéphordozó, a tartalom pedig a konstrukciót inspirálja. Nem a megfogalmazást kell méltányolni, hanem az egyszerű kifejező és az egyszerű kifejezett szimbiózisban való megvalósulásának felmutatását.

A szubjektív támpont szemléleti jellegű, amely a műfajt is meghatározza. A „kísérlet”-et, a „platonikus” alkat (Poszler) kifejezésformáját műveli. Önmagáról töpreng, de a műértelmezés ürügyén, kerülő úton. A művészetről gondolkodik de az élet foglalkoztatja. Akárcsak a nagy elődök: Babits Mihály, Hamvas Béla. Közelebbről: Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Nádas Péter.

A műalkotás a világ megélése, az interpretáció pedig ezen élmény újraélése, de nem ugyanúgy élése. Ám az élményt lehetetlen teljesértékűen nyelvilag visszaadni, mivel azon fogalmi szintre emelhető ismeretek, amelyekhez a mű interpretálásakor jutunk másodlagosak a befogadás során zajló belső történésekhez képest. Az „elmélyülés műfaja” (Hamvas) a megnevezhetetlen megnevezésével próbálkozik. Ezért a gyűjtemény által körülhatárolt területet inkább a világban való élés elsajátításának, semmint a világ megismerésének, róla való tudásnak lehetne nevezni. Az interpretáció nem a tudomány, de a filozófiával, a művészettel homológ. Ez emeli Balassa esszéit a művészi alkotások rangjára.

A művészi megfogalmazást úgyszintén a szubjektív támpillér szentesíti. Esszéinek stílusa polivalens: tudományos és költői, profán és szakrális. Bölcséleti és lírai metafo-

rákba oldott, valamint aforizmatikusan kiélezett pontosításaival nem csupán definiálni, de érzékeltetni kíván. Nem a befogadó értelmére apellálnak, de egész lényéhez szólnak. A virtuóz, ám tudatosan megformált mondatokat az esszéista szubjektivitása hitelesíti.

A szerző nézete szerint tehát a mű nem megismerés, hanem lételfogás, -értés, nem tudomány, hanem bölcsesség, „erő a világban való élésre” (Poszler). A bölcséleti igényű esztétika pedig ugyanolyan perszonális viszonyban áll az étellel, mint a művészet. Ezért Balassa Péter lét és mű szimultaneitását, érintkezési pontjait is nyomon követi. Interpretációiban nemcsak immanens esztétikai problémákra keres választ, hanem ezzel egyidejűleg létkérdéseket is feszeget, létértelmezést is kifejez. Az egész, a teljesség iránti mély morális s szakmai felelősségérzet hatja át minden egyes szavát.

Balassa esztétikájának arkhimédészi pontja, hogy a művészet: beszéd, kommunikáció, intenzív közlés, az emberi világ kinyilatkozása. S az interpretátor vállalja a létről és a műről beszélés terhét, a műalkotás és a befogadó közötti közvetítés feladatát. Az alászállást. A mélységek bejárását. Hogy újra meg újra megkísérelje a lehetetlent. Ezért *per sona*-vá – hangon át közlés – kell lennie, oly személy – Persona –, ki lét és mű szolgáltatásban megszűnik. Balassa gondolatmenetének kitüntetett pontját képezi a művészi, az esztétikai szféra megragadásának nehézsége, amelyre ritkán tapasztalt gondolkodói őszinteséggel és hivatástudattal reflektál.

Az esztéta hagyomány- s művészet szemléletét a krízisérzékenység határozza meg, ami egyúttal kohéziót és egységet teremt a kötet írásai között. S így a Hamvas Béla-i örökség egyik továbbvivőjévé válik. Ez szolgál alapul Watteau: *Behajózás Cythere szigetére* című festménye, az operalátvány s az operafilm közötti párhuzam megvonásakor. Ezért elválaszthatatlanok a keringő és a vég, vagy hangzik fel „Mahlernél minden 'öröm': halálközelen” E ponton érintkezik Csepreghy „fekete népszínműve”, *A piros bugyelláris*, a filmerotika és Tarr Béla *Őszi almanach* című filmje. Akárcsak Mozart *Don Giovannija*, mert „alpmű az egész újkori és modern európai kultúra megértéséhez, amelyik a világ törését, szakadását tematizálja”, valamint a bécsi klasszikusok „rejtélyes, táncos lüktetésű gyászzenéi”. Ez rokonítja Kornis Mihály, Nádas Péter, Jeles András, Tarkovszkij ezen könyvben értelmezett alkotásait. Balassa Péter Nádas „tragikusán etikus vonásait” emeli ki esszéiben, „kommentár”-jaiban. A *Nézőtér* című kötetben pedig oly válságérzékenységet lát, „ami a klasszikus tragikusokéra emlékeztet. A kétségbeesés és a szenvedés pompája ez, teatralitás a szó első értelmében, mely az emberi méltóság drámai veszélyeztetettségéről ragyog fel sötétben”. Kornis három drámájának világkép felőli olvasatában a tragédiának mint szemléleti formának a fogalmát rögzíti, egyértelműsíti: „A tragédia, ez a létezett európai kultúrát teljes hosszában átjáró szemléleti forma mindenekelőtt egészben gondolkodást jelent az ember sorsáról, annak feltételezését, hogy *van* sorsa az embernek, amiből egyenesen következik szenvedélyesség és átéltség, komolyság (mármint a problémáé), az emberi lény drámája fölötti megrendülés...” Azért idéztem hosszabban a fenti megállapításokat, mert megfogalmazójukra is teljes mértékben vonatkozathatóak. Lebilincselő interpretációiban, értékelő elemzéseiben, újabb és újabb megtestesüléseiben mutatja be a tragikus véghelyzetet.

Drámai események: félelem és részvét a nyolcvanas évek művészetében c. kötetzáró kontextus-elemzésében, jeles előadásához hozzárendelve – „tradicionális eszközei (a passiótól a betlehemes stilizáción át a tömegfilmig és a népoperáig, sőt még az egyenes

idézetek is, Bachtól és Mozarttól) egy teljes kultúra végzettörténetének stációira utalnak...” – az európai kultúra századunk közepén lejátszódott funkcióváltásának mibenlétét fejtegeti a szerző. Önismeretre törekedvén művészet s művelődés mélyrétegeibe ás, és ily módon a helyzet neuralgikus pontjaira mutat rá. A tanulságokkal szembesülve is előretekint, a lehetőségeket vázolja, a teremtő továbblépés esélyeit sejteti. Mert a hiány az értékvákuum tudomásulvételével s fölismerésével nyílik meg az új konszenzus, egy döntően más kultúra ígérete. A kelet-európai hagyomány örökösének, továbbvivőinek, és a magyar(dráma)irodalom folytatóinak az újtragikusokat tekinti. Már az interpretált alkotók névsora, illetőleg műveik némileg eligazítanak, hogy Balassa a művészet mely irányát tekinti a kultúra nyitójának, megújítójának. Nádas három drámája és *Emlékiratok könyve* című regénye, Kornis *Kozma* című tragédiája, valamint Jeles színháza mellett „Ács János *Marat/Sade* rendezése, a Studio K *Woyzeckje*, Krasznahorkai László *Sátántangó* című regénye és novelláskötete. Ascher *Három nővér*-rendezése, Esterházy Péter *Fuharosok*, *A szív segédigéi*, Spiró *Csirkefejének* előadása, és végül a legrégebb, őstragikus költő, aki hangjával egész korán mintát is nyújtott a felsoroltaknak: Petri György.

A 68-as év hozta szellemi válságot a látszólagosan gondtalan prosperálás, gyarapodás évtizedei előzték meg. Az újtragikusokhoz köthető váltás mibenlétére az esztéta Nádas-, Kornis-műalkotásainak, illetve Jeles-előadásának kiérlelt megközelítéseiben, értelmezéseiben világítja meg. Összefoglalóan: 1. kelet-európai tradíció nyugovó tragikumábrázolás; 2. a szegénység individuumvesztettségének és artikulációs kifosztottságának művészi formává s stílussá emelése, mely egyfelől a „magas” kultúra világának konzekvens önkritikája, másfelől az esetetek méltóságának visszaszerzése felé mutat; 3. „összsors, *de sors*”, azaz a MI, a kollektív individuum dramatizálása, hogy „jók’ és ’gonoszok’ egyek lesznek. Az elődök közt pedig éppúgy ott kell tudni a 20-as évek orosz avantgardját, mint Büchnert, ahogyan ezt a Balassa-féle mikroelemzés felszínre hozza.

Az esszéíró mélyen etikus magatartással viszonyul a magyar kultúrában, művészetben előállt körülményekhez: „... aki mindezt írja, természetesen nem lehet és nem is kíván bírása lenni semminek, hiszen minden tekintetben, ha igen szerény mértékben is, részese volt. (Azonban rokonszenvezni a súlyos ideologikus tehertételekkel igazolt részvétlenséggel, szeretni a hatalmaskodó szeretetlenséget aligha lehet.)” Szerény sorok. Többek között e személyes, morális mozzanat alapozza meg az esszéik értékét és ethosát. Akárcsak a cselekedni s hatni akarás.

Kulcsmű. A szerző gondolatai, fejtegetései a kortárs magyar művészet értő befogadását segítik. Minden bizonnyal további híveket szerez a megújuló magyar (dráma)irodalomnak, az újtragikusoknak.

SZÍNHÁZ

GALÓCZA

Az előadás úgy kezdődik, hogy Ardonjak gazda egy fene nagy konyhakéssel elvágja a fehér leghorn tyúk nyakát, és úgy végződik, hogy Ankica nagyság'sasszony, Ardonjak gazda felesége, ugyanazzal a fenénagy konyhakéssel halálra szurkálja a fehér abrosszal leterített férjét. Ami e két jelenet között van, történik, az a darab, ami arról szól, hogy Ankica mindent megtesz, illetve mindenkit felbérel, hogy a gazdát tegyék el láb alól, mert akkor ő végleg a földmőrőe lehet. Megpróbálja rábírnai a gazda írnoát, a csendőr tizedest, akinek megígéri Tonka, a szolgáló kezét, felbérel Zeljicet, a gazda által kisemmizett, bolsevik érzelmű parasztot, sőt Galóczát, a hírhedt szlavóniai betyárt is felbérel, végül azonban mégis neki kell végeznie a gazdával; fölháborító, hogy a férfiak mennyire tehetetlenek és semmire, még egy kis gyilkosságra sem képesek.

Ennyi, s nem több ez a történet, amelyből Ivan Kušan összeszerkesztette bohózatát, ezt a jópofa kis marhaságot, amely jókedvű színházi sikerre született, ahogy a zágrábi ősbemutató nagy szériája és a pesti Katona József Színház háromévesnyi közönségvonzó sorozata bizonyíthatja. Kétségtelen, hogy az Újvidéki Színház is a szórakoztatás és a várható siker reményében döntött a *Galócza* színrevitele mellett. Sajnos, ami kétszer megtörtént, az harmadszor minden bizonnyal nem fog megtörténni. Újvidéken aligha lehet siker Kušan bohózatos története, amelyben korántsem kell mély filozófiát vagy társadalombírálatot látni, de amely azzal válik többé pusztá szórakoztatásnál, hogy mentalitásrajza felismerhető, hogy a lelki provincia ábrázolásában pontos, hogy ügyesen konfrontálja a nagy álmokat – mindenki valami nagyot, elérhetlent kíván – és a kisemberi ügyefogyottságot, a komikumot a kétbalkezes hősök ellentmondására építi. Bűnügyi történetet parodizál – nem népszínművet, ahogy néhány kritikus véli –, s közben a stílusparódia különféle változatait kínálja fel a rendezőnek, a színészeknek. Minden szerep karikatúra is, éppen úgy, ahogy a darab minden szituációja komikus.

Vagyis: valóban minden adott egy frenetikus színházi sikerhez, ami azonban ezúttal elmarad. Talán mindenekelőtt a rendezés hibájából. Radoslav Dorić ugyanis néhány kisebb jelenetet leszámítva nem tud komikus színpadi helyzeteket szerkeszteni. Végtelenül ötletlen Dorić rendezése. S azt hiszem, kidolgozatlan is. Kušan darabja bevallottan jól ismert, agyonhasznált sablonokból épül fel, magától adódó lenne, hogy a rendező is kipróbált színpadi sablonokkal, közhelyekkel dolgozzon, de úgy, hogy fonákról láttassa őket. Dorić rendezéséből a sablonok logikája, rendszere is éppúgy hiányzik, mint ezek fonákjának a megmutatása. Elég talán arra utalni, hogy a helyzetek, a gegek ismétlése szinte teljesen hiányzik az előadásból, vagy legalábbis észrevétlen marad, holott az ismétlés az a színpadi/színészi forma, amely végtelenül hatásos lehet a komikum kifejezésében. Ez, az ismétlés hiánya, mutatja, hogy hiányzik az előadásból a végiggon-

Ivan Kušan: *Galócza*. – Újvidéki Színház. Fordította Spiró György. Rendező: Radoslav Dorić. Díszlet- és jelmezterv: Vesna Radović. Zene: Kovács Ferenc. Szereplők: Fejes György, Romhányi Ibi, Balázs Piri Zoltán, Faragó Edit, László Sándor, Pásthly Máttyás, Bicskei István, Szilágyi Nándor és Simon Mihály.

dolt, a következetesen megvalósított rendszer, a szerkesztettség. S ennek következménye viszont, hogy szinte mindegyik színész más-más stílusban játszik. Kivétel nélkül tudják, érzik, hogy nekik parodizálniuk kell, de eszközeiket a rendezés nem fogja egységes előadásképbe össze. Fejes György nem tisztázta, hogy ki s miféle is az a bizonyos Ardonjak gazda, trágyaszagú, zsíros paraszt-e, aki meggazdagodott, s most urizál, vagy ügyeskedő csempész és könnyű kalandok kedvelője-e. Természetes és elkerülhetetlen, hogy játéka kiegyensúlyozatlan, kapkodó, következetlen. S ezek a jelzők az előadás legtöbb színészének játékára illenek. Pásthly Máttyás Zeljice bántóan ingadozik a népieskedés és az urbánus agyafúrtság között, őt még a hol irodalmias, hol népies szöveg is erre a bizonytalankodó, ingadozó stílusra készíti. Romhányi Ibi Ankiát, egy-egy felvillanást leszámítva, túlságosan is rutinból csinálta meg. Olyan játékosra emlékeztet, aki csak akkor van játékban, ha a labda hozzá kerül, ha szövege van, máskor csupán szemlélője az eseményeknek. S ez általában mindenkire érvényes. Különös, hogy a színészek – úgy látszik – nem élvezik a kapott játéklehetőséget, nem lubickolnak szerepükben. Balázs Piri Zoltán, földmőröként, igyekszik megmutatni a figura vidéki áporodottságát, a hódítóban a kisstílv, hasznot leső szépelgőt, olykor azonban elveszti az alakítás fonalát. Éppen úgy, mint László Sándor a titkár szerepében és Faragó Edit szolgálóként. Nekem Bicskei István szintén kiegyensúlyozatlan címszerep-alakítása mellett elsősorban László és Faragó tetszett. Mindketten megpróbálták külső eszközökkel jellemezni a szerep emberi, belső tulajdonságait. Kitaláltak egy figurát, s azt igyekeztek végigvinni. Itt-ott azonban kiestek ebből a vállalt szerepből, de mindkettőjük pályáján fontos állomás lehet ez a kis szerep, ha levonják belőle a tanulságot, s ha tudják ezt kamatoztatni. Simon Mihály csendőre korrektil komikus. Bicskei gengszterparódiát kíván adni, részleteiben jól elképzelt alakítás, de úgy tűnik, ezek a részletek a bemutatón még nem álltak össze szervesen, egységes figurává. Galóczája ügyefogyott, noha Al Capone szeretne lenni, de csak egy Dráva- és Száva-közi bérgyilkos; kívánja érzékeltetni Galócza kapcsolatát a hatalommal, de kívülállását is, függetlenségét is, nem sikerül; szeretne jólnevelt világfi lenni, de szívesen tetszeleg a kegyetlen gyilkos, a félelmetes, nyers haramia szerepében is; mindez felismerhető szerepformálásában, ám ugyanakkor nem állnak össze egységes képpé, egységes figurává. Olyan szobor, akinek felismerhetően másról mintázták a kezét, a lábát, a fejét, az orrát, a testét, s a sok modellből nem lett egy új, egységes alak.

Hogy hiányzott az egységes rendezői koncepció, az a vezérelv, amely egymásra épülő, egymásba kapcsolódó komikus színpadi szituációk rendjében mutatkozik meg, bizonyítja a színészi játék zavaró eklektikussága, felszínessége, kidolgozatlansága, de talán ennél is inkább a díszlet funkciótlansága, amatőr beállítása, kivált a szállodajelenetben, amit talán az író is elnyújtott, s a folyóparti jelenetben, ami hasonlóképpen unalmasan hosszú és kezdetleges. Lehet, hogy a színészek sem tehetnek mást, mint hogy lefőlhohangálnak, de hogy ez egy cseppet sem komikus, az biztos.

Egy nagy színházi siker lehetősége úszott el, ment veszendőbe a rendező kezén.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

ELVESZTETT – MEGLELT ARCOK

Maurits Ferenc művészetéről

Noha kétségkívül egyszerűbb, mi több, kényelmesebb volna, lehetetlenség Maurits művészetét egyetlen minősítő jelzővel összefoglalni. Pedig, ami elsőként feltűnik e rajzokon, az különös, megkapó szépségük, csakhogy utóbb rájövünk: ez a szépség olyan magától értetődő, olyan természetes, mint a napfény, hiányát csak akkor érezzük, ha elborult az ég. Ha viszont egyetlen mondattal azt kellene összegeznünk, mivel gazdagította Maurits Ferenc megjelenése a hazai képzőművészetet, sommásan rávágthatnánk: a szakadatlan küzdelem látványával. Képeinek furcsa, zaklatott, „pókhálós” alakjai pókszörte ruhájukban mintha egy kapucinus katakombából léptek volna elő. Mintha képi újraéledésükig a holtak tárában várakoztak volna türelmesen Maurits tollhegyű pálcájának varázsérintésére, hogy a múltból, a képzeletből, az „egyszer volt, hol nem volt” világból egyszerre csak élénk toppanjanak. Ám ahogy élénk toppannak, lényükben azonnal ezernyi ellentmondás feszül. Azaz: élnek. Még hozzá időtlenül élnek, egy olyan világban, amelyben az egész helyett a részleteknek jut fontos szerep, a kifakadások helyett a csöndes tüprengésnek, a felkiáltások helyett a tömondatos kijelentéseknek. Ezeknek a figuráknak egészen egyszerűen: lelkük van, s lelküket akár a napfény, járja át a szellem.

Óriási szuggesztivitással bírnak Maurits rajzai. De nehéz lenne megmondani, honnan is ered ellenállhatatlan belső sugárzásuk. Ha elrédődő, megkínzott vagy torz vigyorba fagyott arcú figuráit nézzük, úgy tűnik, régi ismerősöket látunk. Mégis, de lehet, hogy éppen emiatt, örömmel fedezzük fel őket újra meg újra. Egyszerre vonzanak és taszítanak, gyönyörködtetnek és visszaborzasztanak. S minél tovább nézi őket az ember, annál szebb átlátszó tisztaságuk, s annál félelmetesebbek az arcok mélyén, a pókhálófinomságú vonalak közül elővillanó tekintetek. Az indiánok hiedelme azt tartja, aki elveszítette az arcát, egyszersemind elveszítette méltóságát is. Maurits mintha ezeket a méltóságukat vesztett arcokat találná meg újra, s ajándékozna meg őket ismét rég elvesztett tulajdonságokkal. Van ezekben az arcokban valami, ami lefegyverez, ám ami tünődésre is készítet bennünket, valami olyan vonzás, ami miatt nem tudunk ezektől a tekintetektől elszakadni, valami, ami miatt megunhatatlanok. Maurits analizál, miközben nem tagadja: érez. Képein a konkrét szituációból kiemelve, egy meghatározhatatlan térben elhelyezve, egy pontosan nem meghatározható, részleteiben nem körvonalazható történet részeseivé teszi figuráit. Léteznek egy pillanat alatt befogadható művek. Maurits rajzai nem ilyenek. Az ő rajzait hosszasan kell szemlélni, mert csak így járhatjuk be tartalmas, sokat sejtető alkotásainak világát. Lírainak nevezik Maurits portréit, ám lírája sajátos módon nemcsak érzelmeinkhez, de értelmünkhöz is szól, akkor is, ha elvonatkoztatásában nem rugaszkodik el az anyagtól, sőt, feltételezi azt, annak súlyát, ízét. Nyilvánvalóan egyéni adottságokról van szó, de az sem vitás, hogy olyan okai vannak az effajta fogalmazásomdnak, amelyek függetlenek a művész személyétől, mert annak a kornak a következményei, amelyben neki élni adatott.

Ha Mauritsról szólunk, mindenképpen szólunk kell vallott és vállalt műfajáról, az illusztrációkról is. Műveit a Forum-könyvek sokasága őrzi, mégsem nevezhetjük őt a szó mindennapi értelmében illusztrátornak. Egyszerűen azért nem, mert noha olvasmányélmények ihletik alkotásra, soha nem a szöveget, hanem a hangulatot illusztrálja, amelyet egy regény, verseskötet, novella ébreszt benne. Mesterségbeli tudása, műveltsége, olvasottsága, szemlélődő, filozofikus alkata folytán illusztrátorként is par excellence rajzművészetünk kiválósága. Stílusa elegáns és mély, s aki egyszer rátalál az ízére, pontosabban nyelvére, az nagy örömet leli benne. Maurits illusztrációi nem olyanok, hogy szavakkal, akár az illusztrált irodalmi mű szavaival is körülírhatnánk őket. Neki saját, különleges, összetéveszthetetlen képszótára van, amelynél a képoltasás szokásos eszközeivel nem sokra megyünk, hisz illusztrációi, akárcsak rajzai, a „lét töredékei”, foszlányok, amellyel az idő és a képzelet végtelen folyamában sodródva, felbukkanva és alámerülve hol ezt, hol azt mutatják.

NÁRAY Éva

KRÓNIKA

KÉT ÉVFORDULÓ – 30 évvel ezelőtt kezdte meg működését az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, s 20 évvel ezelőtt alakult a Hungarológiai Intézet – erre a kettős évfordulóra emlékeztek meg a bölcsészkar Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében, ahogy az 1976 óta egyesült két intézményt ma nevezik. A két, immár egy intézmény történetét dr. Bori Imre akadémikus, egyetemi tanár ismertette a szép számú egybegyűlt vendéggel, diákkal, munkatárssal. Elmondta többek között, hogy eddig a Tanszéken 216 rendes és 85 távhallgató szerzett tanári oklevelet, 22-en irodalom, illetve nyelvtudományi doktorátust, 33-an pedig irodalom, illetve nyelvtudományi magiszteri fokozatot nyertek. A történeti vizszonekítés után a díszülés vendégei köszöntötték a jubilálókat. Miroslav Radovanović elnök, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia nevében, Fehér Gyula, elnökhelyettes, a Tartományi Oktatási és Művelődési Bizottság képviselőjében, dr. Jovan Jerković dékán, a Bölcsészettudományi Kar, valamint a Matica srpska nevében, dr. Csehák Kálmán a Történelmi Intézet nevében kért szót, Eila Lehtipuro a belgrádi finn nagykövetség képviselőjében mondta el üdvözlő szavait. A Magyar Köztársaságot Rátkai Ferenc művelődési miniszterhelyettes képviselte, rövid, tartalmas méltató beszéde után, élve az ünnepi alkalommal, átadta dr. Szeli István akadémikusnak, nyugalmazott egyetemi tanárnak és dr. Juhász Géznak, az újvidéki Egyetem Művészeti Akadémia tanárának a Magyar Köztársaság Csillagrendjét. Rátkai Ferenc a magyar Művelődési Minisztérium nevében a legújabb kiadásokat tartalmazó nagy könyvsomaggal ajándékozta meg az Intézetet.

A jubilálókat köszöntötték még dr. Juhász Gyula akadémikus, a budapesti Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, dr. Bodnár György, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, Ilia Mihály, a szegedi JATE Irodalom Tanszékének tanára, valamint Pomogáts Béla a Hungarológiai Tanács és az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének képviselője. A díszülés vendégei között volt Juhász Ferenc költő és Györke Sándor, a Magyar Köztársaság belgrádi nagykövete. Az ünnep keretében nyílt meg az Intézet kiadványainak kiállítása, amit dr. Csáky Piroska docens nyitott meg. – Másnap a Tanszék és az Intézet munkatársai – dr. Káich Katalin, dr. Gerold László, dr. Bori Imre, dr. Thomka Beáta, dr. Lánicz Irén, dr. Molnár Csikós László, mgr. Papp György, dr. Csáky Piroska, dr. Pató Imre, dr. Horváth Mátyás – beszámoltak az oktató- és kutatómunka eredményeiről, koncepciójáról, terveiről.

BELGRÁDI KÖNYVVÁSÁR '89 – A jugoszláv könyvkiadók borulató jóslatai alapján az idei könyvvásárra úgy indultunk, hogy itt aztán semmi újat nem fogunk látni. Szerencsére nem egészen ez történt. Tény ugyanis, hogy szinte kivétel nélkül minden kiadóban csökkent a produkció a múlt évihez viszonyítva, de azért az ország 240 kiadója mégiscsak fölkinált majd 2000 új címszót, s a kiadványok száma is elérte a 12 000-et. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy tovább tart a válság, és hogy a kiadók mindinkább rá vannak kényszerítve az úgynevezett kommersziális könyvkiadására. A szépirodalom terén pedig a szigorúbb minőségi elvet érvényesítik, mindinkább elhanyagolva az ifjú tehetségek felkutatását, aminek következményei nyilván majd néhány éven belül meg is mutatkoznak.

Az idei könyvvásár egyik jelentős eseménye volt Rushdie *Sátáni versek* című kötetének megjelentetése és bemutatása. A szkopjei Kultura kiadásában macedón nyelven jelent meg (a belgrádi Prosveta is tervezte bemutatását, de a könyv nem került ki időben a nyomdából), kiállítás és nyilvános bemutatása ellen viszont azonnal tiltakozott az iráni könyvkiadók küldöttsége. A vásár igazgatósága azonban a szövetségi kormány intervenciójára sem volt hajlandó a könyvet visszavonni. Így mindenki láthatta, sőt a hivatalos bemutatása is megtörtént, aminek az lett a következménye, hogy az iráni könyvkiadók elhagyták a rendezvényt, standjukon mindössze egy *Koránt* hagyták.

A külföldi szerzők közül a legnagyobb érdeklődés Umberto Eco *Foucault ingája* című új regénye iránt nyilvánult meg, amelyet a belgrádi Beletra Kiadó jelentetett meg, de érdeklődésre talált Václav Havel *Levelek Olgához* (Prosveta) című börtönregénye is, amely a nemrég frankfurti könyvvásáron békedíjat kapott. A belgrádi Rad Šade márkí válogatott kötetet hozta a vásárra hat kötetben, a Rad és a Forum viszont John Updike *Igy látja Roger* című könyvét kínálta.

A magyarországi írók három fordításos művel is találkozhatunk. A belgrádi Nolit kiadta Déry Tibor *Kedves bópeer...!* című kisregényét Sava Babić fordításában, s ugyancsak az ő műfordítói munkája nyomán jelent meg a Radnál Eörsi István esszéinek válogatása. A szarajevói Svetlost kiadó pedig Juhász Ferenc verseit közölte Eugen Werber tolmácsolásában. Juhász Ferenc egyébként vendége volt a vásár idején megrendezett októberi írótalálkozóznak, és több irodalmi rendezvényen vett részt, a fővároson kívül többek között Valjevóban és Smederevón is.

A kiadók egy része Danilo Kiš halálhírére újabb kiadásban hozta a már ismert regényeit, s róla külön megemlékezett a francia Gallimard kiadó is. Új regénnyel jelentkezett a vásárra Aleksandar Tišma, Pavle Ugrinov és Ivan Ivanji. Milovan Đilas eddig közöletlen könyveiből is láthattunk nem egyet, mint ahogy a rigómezei ütközet évfordulójára is több új kiadvány készült. A jugoslovenska revija kiadó már jelzi Ivo Andrić születésének közelgő századik évfordulóját; ebből az alkalomból jelent meg az *Ivo Andrić élete* című képes kiadvány. A zágrábi Globus viszont Krležával foglalkozó könyvsorozatot jelentetett meg Stanko Lasić ismert krležológus tollából. A három kötet (egy negyedik is készül) a Krleža-irodalmat öleli föl 1914-től egészen a háború végéig. Ugyancsak igényes kiadói vállalkozásnak számít Milan Kangrga válogatott filozófiai írásai-

nak a megjelentetése is a zágrábi Naprijed részéről.

Az újvidéki Forum Könyvkiadó a maga 55 új címszavával bizonyította, hogy továbbra is lépést tart az ország kiadóival. Ezúttal kiemelt helyet kapott standján a fordításirodalom, valamint a jubiláló írók, Herceg János és Bori Imre művei. A kiadó a vásáron is megemlékezett nemcsak Danilo Kiš, hanem Fehér Ferenc haláláról is. Első ízben történt meg, hogy a Forum standján látható volt mind a négy jugoszláviai magyar nyelvű folyóirat, a *Híd*, a *Létünk*, az *Új Symposion* és az *Üzenet* utóbbi néhány száma, bizonyítékként talán annak is, hogy éppen az elmúlt időszakban valamenyinek sikerült kialakítania sajtósági profilját.

SZELI ISTVÁN BETHLEN GÁBOR-DÍJAS – A Bethlen Gábor-alapítvány díját dr. Szelei István nyugalmazott egyetemi tanárnak, Niko Grafenauer szlovén irodalomtörténésznek, Tökés László temesvári református lelkésznek és Turczel Lajos csehszlovákiai irodalomtörténésznek ítélték oda. A díjat azok a személyek érdemlik ki, akik „az alapítvány szellemében életművükkel és munkásságukkal a legtöbbet tettek az összmagyarság és Közép-Európa népei együttélésének és megbékítésének érdekében”. A budapesti Széchenyi Könyvtárban megrendezett díjátadáson Szelei István munkásságát Hornyik Miklós méltatta.

TOLNAI OTTÓ AZ ÍRÓSZÖVETSÉG ELNÖKJELÖLTJE – A Jugoszláv Írószövetség jelenlegi elnökének, Slobodan Selenićnek hamarosan lejár a mandátuma, s az idén a Vajdasági Íróegyesületen a sor, hogy jelöltet állítson ennek a tisztségnek a betöltésére. A Vajdasági Íróegyesület Tolnai Ottót javasolta erre a funkcióra, s indítványát az országos írószövetség elnöksége október végén elfogadta. Az új írószövetségi elnököt a december 8-ától 10-éig megtartandó Vrnjačka Banja-i közgyűlésen választják meg.

MILORAD PAVIĆ MŰVEI KÜLFÖLDÖN – Milorad Pavićnak, a *Kazár szótár* immár világhírű szerzőjének, a prózai munkái hamarosan olasz és francia nyelvetterületen is hozzáférhetőek lesznek. Hamarosan megjelentetik ugyanis Milánóban és Párizsban összegyűjtött műveinek fordításait, két regényét és novellagyűjteményét, köztük a legújabbat, az *Izornuta rukavica* (Kifordított kesztyű) címűt is.

ALAKULÉBAN A FÜGGETLEN ÍRÓK EGYESÜLETE – Négy belgrádi író, Filip Da-

vid, Mirko Kovač, Živojin Pavlović és Vidosav Stevanović bejelentette, hogy megalakítják a független írók egyesületét, mert szerintük az írók jelenlegi szerveződési formája elavult, és lehetővé teszi, hogy az írószövetség a nemzeti megosztottság színtere legyen. Szervezetüket a jugoszláv írók önkéntes egyesüléseként képzelik el, akik nem nemzeti, hanem intellektuális affinitásuk alapján társulnának, ám csak olyan írók léphetnének be soraikba, akik irodalmi munkásságukkal bizonyították tehetségüket. Nyilatkozatuk szerint társulásuk független lesz a politikai szervezetektől és a napi politikától, de nem lesz apolitikus, reagál az országban lezajló eseményekre. Egyesülésük a jugoszláv írók erős és hatékony szakszervezete lesz. A független írók egyesülete megalakításának nincsenek törvényes akadályai.

DOSITEJ-NAPOK – Dositej Obradović születésének 250. évfordulója alkalmából Ürögön alkalmi ünnepséget szerveztek, melynek keretében bemutatták Dušanka Nađ *Borovi mirišu* (Fenyőillat) című, Kosta Nađ néphős emlékének szentelt verseskötetét, és Živko Stanković *Na krilima igre* (A játék öröme) című, szerémségi ihletésű versgyűjteményét. Az érdeklődők megtekinthetik Ljubica Manzalović festményeinek és Mihajlo Pisanjuk könyvillusztrációinak kiállítását is.

HELYESÍRÁSI KÉZIKÖNYV – A Matica srpska Könyvkiadó nyomdáját novemberben hagyta el a *Prilozi Pravopisu* című kötet, amely cirill és latin betűs változatban is megjelent, és amely az 1960-ban kiadott *A szerbhorvát (horvát-szerb) nyelv helyesírása* óta szükségessé vált helyesírási módosításokat tartalmazza. A kötet munkálataiban számos jelentős nyelvész vett részt, Pavle Ivić, Jovan Jerković, Jovan Kašić, Branislav Ostojić, Asim Peco, Mitar Pešikan, Mato Pižurica, Živojin Stanojić, Josip Baotić és Mevlida Karadža. A helyesírási kézikönyv megjelenésének alkalmából könyvbemutatót tartottak, amelyen Živan Milisavac, a Matica elnöke, Dušan Popov, a Matica titkára, a kötet tudományos munkatársai és a kiadó képviselői méltatták a kiadvány jelentőségét.

A FILM SZÍNHÁZ MUZSIKA A HÍD NYÁRI SZÁMÁRÓL – A budapesti Film Színház Muzsika október 21-ei számában ismertette a *Híd* nyári kettős számát, amelyet a drámának szentelt a szerkesztőség:

„Nagy szoba. Ablak, ajtó. Ágy, mellette szék. Középen régi íróasztal, felette hosszú zsi-

nóron zománcozott lámpaernyős villanykörte ég. Enyhén leng. Franz az ágyon ülve a csizmáját próbálja lehúzni. Kéz kézzel, teljes erőből. Kifulladásig abbahagyja, lihegve megpihen, majd újrakezdi. Megint hiába. Megjelenik Josef.

FRANZ (megint abbahagyja) Hiába, nem megy.

JOSEF (apró, óvatos léptekkel közelít hozzá) Magam is azt hiszem. «

A részlet ismerősen cseng, de emlékeinkben inkább egy országot, egy fa jelenik meg, a nevek is mások: Estragon és Vladimir. Vagyis, itt nem Becketről van szó, hanem a nálunk is jól ismert szlovén drámaíró, Drago Jančar legújabb művéről. Címe: *Godot-ra lesve*, és az Újvidéken megjelenő HÍD című folyóirat július–augusztusi számában található. Ez a szám azért is lenne érdekes a magyarországi olvasó számára, mert a szerkesztők az egészet a színháznak szentelték (feltételes módban fogalmaztam, ugyanis szűfolt újságosstandjainkon sok minden megtalálható a balkáni Kacsától a nyugati napilapokig: a HÍD-at hiába keressük). A színházi összeállítás szomorú kivétel egészíti ki, a nemrég elhunyt költőre, publicistára, Fehér Ferencre emlékeznek a pályatársak.

Jančar drámája mellett egyébként – többek között – Balázs Attila és Đorđe Lebović hangjátékait olvashatjuk a lapban. Gerold László *Válságtűkör?* címmel a legutóbbi Sterija Játékokról közöl elemzést. Nánay István pedig a szabadkai és újvidéki színházak előadásairól fest igencsak szomorú képet. Rímelnék kritikájára Bicskei István újvidéki színész elkeseredett szavai: »Évek óta védtelennek érzem magam, úgy is, mint ember, és úgy is, mint színész. Nem érzek semmi biztatást arra, hogy a saját színházamban elkothatok az elkövetkező évtizedekben. Ki garantálja, hogy néhány éven belül nem kényszerülök hallgatásra, természetesen egy magasabb, közős cél érdekében, mint szabadkai kollégáim nagy része.«

VENDÉGSZEREPLÉS – Az Újvidéki Színház együttese részt vett az Ungváron első ízben megrendezésre került Intertyear elnevezésű nemzetközi színházi fesztiválon, amelyen többek között a budapesti Népszínház, a nyíregyházi Móríc Zsigmond Színház, az eperjesi ukrán, a szatmári román társulat, valamint a helyi ukrán és orosz együttesek léptek fel. Az újvidékiek Kosztolányi Dezső Édes Anna című regényének színpadi változatát mutatták be Harag György adaptációjában és rendezésében, Sz. Róvid Eleonórával a főszerepben. A fesztiv-

váli zsúri értékelése szerint az újvidékieké volt az I. Intertyeatr legjobb előadása, amiért díszoklevelet és egy festményt kaptak.

FINN GRAFIKA – Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar könyvtárának központi olvasótermében megnyílt 12 finn grafikus 39 alkotását

bemutató tárlat. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete meg a belgrádi finn nagykövetség hagyományos és jó együttműködése keretében rendezett kiállítást Papp György, az Intézet igazgatóhelyettese és finn, szerb s magyar nyelven Hannu Kantikoski finn lektor nyitotta meg.

Bosnyák István: Az ifjú Ady-fordító indulása 1312

Gerold László: Manzárd 1316

Harkai Vass Éva: A 44. zsoltár 1318

Bordás Győző: Kert, hamu 1320

Toldi Éva: Korai bánat 1322

Tomán László: Fövenyóra 1324

Bori Imre: Borisz Davidovics síremléke 1327

Bányai János: Anatómiai lecke 1331

Thomka Beáta: Homo poeticus 1337

Juhász Erzsébet: A holtak enciklopédiája 1344

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Csapó Julianna: Gázlókeresőben (Böndör Pál: *A gázló*) 1348

Pozsvai Györgyi: A „rándulásnyi szabadság”-ért (Balassa Péter: *A másik színház*) 1350

S z í n h á z

Gerold László: Galócza 1353

K é p z ő m ű v é s z e t

Náray Éva: Elvesztett-meglelt arcok 1355

KRÓNKA

Két évforduló; Belgrádi könyvvásár '89; Szeli István Bethlen Gábor-díjas; Tolnai Ottó az írószövetség elnökjelöltje; Milorad Pavić művei külföldön; Alakulóban a független írók egyesülete; Dositej-napok; Helyesírási kézikönyv; A Film Színház Muzsika a Híd nyári számáról; Vendégszeplés; Finn grafika 1357

Számunkat Maurits Ferenc rajzaival illusztráltuk

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1989. november. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 51-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belső-
dön egy évre 200 000, fél évre 100 000 dinár. Egyes szám ára 20 000, kettős szám ára 40 000 dinár; külföldre egy évre 480 000, fél évre 240 000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079.